YAŞAMALANI-OTORİTE İLİŞKİSİ AÇISINDAN

DEVRİM

Umuttepe Yayın No: 17
Tarih Dizisi : 2

Yaşamalanı-Otorite İlişkisi Açısından Devrim
Şener Aksu

1. Basım: Ağustos 2009

ISBN: 978-605-5936-???-???

© Umuttepe Yayınları ®Bu kitabın her türlü yayın hakkı Umuttepe Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmadan, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Yayın Yönetmeni: Mustafa Bulut
Sayfa Tasarımı: Adem Şenel
Kapak Tasarımı: Yunus Karaaslan
Baskı-Cilt: Yazın Basın Yayın
Tel: 0 212 565 01 22

Umuttepe Yayınları®
Belsa Plaza İş Merkezi 5/6 Blok Kat:1
No: 91 İzmit –Kocaeli
Tel: (0262) 332 35 49 Fax: (0262) 323 18 58

Umuttepe Kitabevi
Kocaeli Üniversitesi
Umuttepe Yerleşkesi Sosyal Tesisler Binası
Tel: (0262) 359 10 60

YAŞAMALANI-OTORİTE İLİŞKİSİ AÇISINDAN

DEVRİM

ŞENER AKSU

KOCAELİ 2009

İÇİNDEKİLER

sorgu .....

TARİH

kavram .....
dil .....
özne .....
bellek .....
us .....
etkinlik ve eylem .....
nedensellik .....
rastlantı .....
olay ve olgu .....
zaman ve mekan .....
içerik ve biçim .....
ideoloji .....
yöntem .....
tarihçi .....
olasılıkçı tasarım .....

YAŞAMALANI-OTORİTE

yaşamalanı .....
otorite .....
tarihsel yapı .....
içkin eğilimler .....

DEVRİM

devrimin doğası .....
kargaşa.....
çözülüş .....
arayış .....
ayaklanma .....
düzen .....

TÜRK DEVRİMİ

oluş-yokoluş .....
Osmanlı yaşamalanı .....
Osmanlı otoritesi .....
dönüşüm.....
arayış .....
ayaklanma .....
gerilim.....
siyasi düzen .....
İktisadi düzen.....
toplumsal düzen.....
kültürel düzen .....
devrimin ideolojisi.....

Sonuç .....
KAYNAKÇA .....

sorgu

Tarih ne olup olmadığı tartışması yapıla dursun, insanın tarihe merakı dinmeyecektir. Her şey tarihselliğiyle kavranabildiğinden insan, kendini bilmek için de tarihe yönelecektir. Denilebilir ki insan bilinci tarihseldir. Tarihle ilgili bir sorun varsa anlatı sorunudur veya *"tarih"* kavramının içeriğine yönelik tartışmalarla ilgilidir. Ninelerin dillendirdiği tarih anlatıları ruhumuzu doyurmuştur ama aklımızın keskin kılıcı bilenince, bu tür destansı anlatıların boşlukları, dayanıksızlıkları ortaya çıkmıştır. Buna karşın, sorgulamalı tarih kavrayışının ürettikleri de soğuktur. Tarihin zorluğu bu ikilemdir; destan çağlarının coşkusal bütünselliğinin büyüsüyle; akıl çağının sorgulayıcı güveni arasında gerilimlidir.

Bu gerilimi dindirecek, bütünlüğümüze ve aklımıza uyarlı bir tarih anlatısı olası mıdır?

Böyle bir anlatının zorluğu ortadadır. "*Tarih*"in tarihine baktığımızda, geleceğe umutla bakmak için daha az nedenimiz olduğu söylenebilir. Günümüzde bütünsel bir tarihten söz edilmemekte, tarihsel doku ve bu dokuya içkin genel geçer ilkelerin olamayacağı söylenmektedir. Bu tartışmalar zaman zaman evrene içkin yasalar olmadığına yönelik de yapılmaktadır. Bilincimizin gerçeği kavrayamayacağı, dolayısıyla hiçbir şey bilemeyeceğimizin bile dillendirildiği bir sınırdayız.

Duyargalarımızın yetersizliği ortadadır. Algılarımız bu duyargalardan beslenmektedir ve dolayısıyla daha baştan eksiktir, yanılsamalıdır. Bilincimiz bu algıları işleyecek yeterli donanımlara sahip olmayabilir. Sadece bu eksiklikleri temel alırsak, neyi bilip neyi bilmediğimizi bile ayırt edemeyeceğimiz söylenebilir. Oysa biz ne evrenin dışındayız, ne de tarihin, dolayısıyla onun bir yüklemi, onun bir uzantısıyız. Evrene ve gerçekliğe içkiniz,

dışsal değiliz. Öyleyse gerçekliğe uyarlı olmalıyız. Parça bütününe yabancı olamaz! Gerçeklik hakkında her şeyi bilmemiz olanaksız olabilir ama hiçbir şey bilmiyor olmamız da olanaksızdır. Bilincimiz, hem kendi hakkında, hem bir parçası olduğu evren hakkında olanakları ölçüsünde bir bilgiye sahip olmalıdır.
Neyi bilip neyi bilemeyeceğimizi öğrenmek de bir bilgidir ve bilincin doğası gereği, ilgisi bilebilecekleri olmalıdır. Hiçbir şeyi bilemeyeceğine varmak, bilincin iflasıdır.

Bu açıdan bakıldığında, tarih de bir bilinmezler alanı olamaz. Geçmişte yaşanan gerçekliği bütünüyle bilemez, kavrayamazsak bile; bulgular ve belgeler, varsayımlar ve deneyimler yoluyla bilgi olanaklarına sahibiz. Sorun bu olanağı nasıl kullanacağımızdır. Güvenilir bir bilgi için, belki de Descartes'in dediği gibi, en azından bir kez bütün bildiklerimizden şüphelenip, sonra şüphemize yer bırakmayan bir yerden bilincimizi yeniden yapılandırmalıyız. Bunu da ancak güvenilir bir yöntemle yapabiliriz. Böylece bilincimiz, varlığın doğasına daha uyarlı ve güvenilir olur. Tarih bilgimiz için de bunu yapmalıyız: Bütün bildiklerimizi yeniden sorgulamalı, aklımızın yasalarına uygun olup olmadıklarını sorgulamalıyız. Tarih bilgimizin yeniden yapılandırılması için de bir yöntem oluşturmalıyız.

Olan herhangi bir şeyi, nedenlerini bilmeden, benzerleriyle karşılaştırmadan kavramak, bilincimizin doğasına aykırıdır. Tarihteki olay ve olgular için de bu kaçınılmazdır. Nedenlerini bilmek, ilişkili olduklarını kavramak ve benzerleriyle karşılaştırmak; geçmişte olanları bilmek için güvenilir bir yol olabilir. Bu yöntemle elde edilecek birikim, tarihteki olay ve olgulara içkin eğilimleri ortaya çıkaracaktır. Bu eğilimler elbette evrene içkin yasalar gibi istisnasız değildir ancak yine de tutunacak bir daldır. Üstelik olay ve olgular da evrenin bir parçasıdır ve dolayısıyla, evrene içkin yasalar onlar için de geçerlidir. Dolayısıyla tarihe içkin eğilimler, evrene içkin yasalara da dayanabilir. Gerek evrene içkin yasalar ve gerekse tarihin içkin eğilimleri aklımıza

uygun olmalıdır. Aklımıza uygun olmazsa biz onu kavrayamaz, bilemez ve fark edemeyiz. O halde geçmişin bilgisinin büyülü olması yerine güvenilir olmasını öncelememiz gerekir.

Usumuzla tarihe yaklaştığımızda, olan her şeyin mutlaka nedeni olması gerektiğini önceleriz ama nedenler çokluktur, bu nedenle nedenler arasında da bir sıra düzen oluşturmalıyız. Nedenlerin sıra düzenini neye göre yapabiliriz? Geçmişteki insan eylem ve etkinliklerinin olasılık ve olabilirliklerini bütünsellik içinde kavramadan, nedenlerin bir ölçeğe göre sıralanması olanaksız olacaktır. Böylece tarihi bütünsellik içinde kavrayan, onu "insan" kavrayışına göre anlamlaştıran teoriler ortaya çıkmıştır. Tarihi bütünselliğiyle kavrayan ve insanı Tanrı'nın bir halifesi olarak görenler, tarihi insanın olgunlaşması süreci olarak nitelendirecektir. Kimileri sınıf mücadelesi, kimileri özgürlük tutkusunun bir gelişim süreci olduğunu varsayacaktır.

Tarihi bütünsel olarak kavramak olanaklı mıdır?

Geçmişteki insan eylem ve etkinliklerinin oluşturduğu bir doku, bütünsel bir yapı olduğu varsayılabilir. İnsan eylem ve etkinliklerinin, insanın doğasından kaynaklanan olasılıkları ve bir parçası olduğu evrenin olanaklarıyla sınırlı olduğu söylenebilir. İnsanın doğası ve evrenin olanak ve olasılıkları arasında, eylem ve etkinliklerin olanak ve olasılıkları, etkileşimi, birbirleriyle bağlamından türeyen bir doku olduğu kabullenilebilir. Böyle bir dokunun içkin eğilimleri araştırılıp ortaya çıkarılabilir. Evrenin içkin yasaları kalıcı, insanın doğasıysa değişkenlik içirmektedir. Dolayısıyla geçmişin eğilimlerinin bugün ve yarın için de geçerliliği bir olasılıktan ibaret olacaktır. Ancak bu olasılık, insanın ayaklarını bastığı yeryüzü kadar değerlidir çünkü bilinci boşlukta bırakmayacaktır. Böylece insan bugünden geleceğe uzanabilecek, gelecekte eyleme hakkında donanıma sahip olacaktır. İbn-i Haldun bu içkin eğilimlere olasılıktan daha çok anlam yükler. İbn-i Haldun'a göre; geçmiş geleceğe benzer, hem de suyun suya benzemesinden daha çok...

Tarihsel dokunun içkin eğilimleri ortaya çıkarılsa bile, bilinç ancak bir şeyi bütünsellik içinde kavradığından, bir tasarıma gereksinim olacaktır. Bu nedenle tarihsel dokuya yönelik tasarımlandırılmamış bilgiler yetersizlik duygusu, eksiklik kaygısı ve dolayısıyla güvensizlik oluşturmaktadır. Eğer olasılıkçı bir tasarı kurulabilir ve geçmişten kalan bilgi ve bulgular bu tasarıyla bütünleştirilebilirse, o zaman geçmişin bilgisine yönelik ikircikliğimiz de ortadan kalkacaktır. Bütünsellikten doğan zihinsel pekinlik, destan dönemi büyülü doyuma denk düşecektir. Hem usumuzla hem ruhumuzla geçmişte yaşananı duyumsamış olacağız. Ancak bu tasarılar olasılıkçı olmalıdır. İçinde olasılıkçı bir esneklik bulundurmazsa, ne geçmişe ne bilincimize uyarlı olabilirler.

Tarih anlatıları da bütünsellik oluşturmalıdır. Bu anlatıların dayandığı bilgi, tarihsel dokunun içkin eğilimlerine dayanan tasarılar olmalıdır. Bu yanıyla tarihsel anlatıların zemini şüphesiz us olacaktır, ancak bütünselliğiyle de geçmişin büyüsünü taşıyabilecek olanaklar barındıracaktır.

TARİH

kavram

İnsan bilincinin temel yapı taşı olan kavram, bir değişkenler kümesidir. İnsan bilinçlerinin ortak bağı olmakla, değişime açıktır. Bu nedenle kavramlar farklı dönemlerde farklı içerikler kazanabilir. (*Örneğin İdeoloji kavramı, önceleri düşüncenin bilimi anlamını taşırken, Fransız Devrimi'nden sonra, daha çok egemenlik imgesi olan içerikler taşımaya başlamıştır.)* Ancak bilincimiz kavramlarla iş gördüğünden, fikirlerimiz için kavramlarımızın içeriğinin aydınlatılması, sınırlarının belirlenmesi çok önemlidir. Sınırları belli olmayan, içeriği aydınlatılmamış kavramlarla oluşturulmuş fikirler, nedenleri kadar bulanık olacaktır. Kavramlar kümeler gibidir. Yaşamda, kümenin içindeki elemanların toplamından doğan bir karşılığı vardır. Ancak her kavram, başka kavramlarla açıklanır veya anlamlaşır.

Kavramların bir kısmı basit küme diyebileceğimiz türdendir. Elemanları değişmez ve sınırları belirgindir. Bu tür kavramlara "terim" denilebilir. Terimler, yalınlıkları nedeniyle üzerlerinde fazladan imge barındırmazlar. Bir bilim dalının, bir zanaat etkinliğinin veya sanat alanının ürünü olanlar vardır ve sadece orada kullanılır. Dolayısıyla terimler pek de yaygın değildir. Bazı kavramlarınsa sabit bazı elemanlarının yanında, değiş-

ken elemanları da olabilmektedir. Bu yüzden sınırları pek belirgin değildir. Bu tür kavramlara, "*açık kavram*" demek gerekir. "*Özgürlük*" kavramında olduğu gibi, bilinçten bilince değişim göstermesi pek doğaldır.

Tarih kavramı bir terim olamayacak kadar çeşitli içerikler taşır ancak, açık kavram olamayacak kadar da nettir. Tarih kavramı, geçmişi imler. "*Tarih oldu...*" cümlesi, bu türden bir içerikle oluşturulmuştur. Tarih, kimi zaman geçmiş anlamına da gelir, kimi zaman takvim sıra düzeni olarak kullanılır. "*Kaç tarihinde*?" diye başlayan sıkıcı sınav sorusu örneğindeki gibi... Tarih kavramı, iki ayrı içeriği daha taşır; geçmişin bilgisi ve geçmişte yaşanmış insan eylem ve etkinliklerini inceleyen bilim.

Bu farklı içeriklerine karşın, tarih bir açık kavram olmayabilir, çünkü İbn-i Haldun'dan başlayarak, elimizde bulunan birikimler, tarihin bu içeriklerin dışında kullanılmadığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında kolaylıkla "tarihin" yalın bir kavram olduğu söylenebilir.

İbn-i Haldun, kendini tarih biliminin kurucusu görür; konusunu ve yöntemini açıklar. Ayrıca tarihi ikiye ayırır; birincisi dışsal (*zahiri*) tarih ki, öykücü tarih anlayışıdır. İkincisiyse, içsel (*batınî*) tarih; bu tarih açıklayıcı tarihtir. Olanı biteni öyküleştirmez, olan bitenin altındaki yasaları ortaya çıkarır. İbn-i Haldun bu tarihin kendisiyle başladığını belirtir ve üç temel yasadan söz eder: Nedensellik Yasası, Benzerlik Yasası, Benzemezlik yasası...

İbn-i Haldun'dan sonra Vico da "*Yeni Bilim*" adlı eserinde, tarihi yeni bir bilim olarak adlandırır ve kendisinin kurduğunu söyler. Vico da İbn-i Haldun kadar inançlıdır. Tarihin, Tanrısal iradenin oluşturduğu sonsuz bir gelişim yasasına göre oluştuğunu kabul eder. Buna karşın, bizim yani insanın, ancak kendi yapıp ettiklerini anlayabileceğimizi savunur ve insanın doğanın yasalarından daha çok, kendi eylemlerinin yasalarını bileceği savını ortaya atar.

19.Yüzyıl, insanın kendi aklına en çok güvendiği yüzyıldır ve birçok bilim o yüzyılda felsefeden ayrılmıştır. Tarih kavramının bilim içeriğini kazandığı dönem de bu yüzyıldır. Bu dönemde özellikle Materyalist Tarih Anlayışı gibi büyük ölçekli kuramlar, tarihin bütünsel bir açıklamasını dillendirmeye başlamışlar ve olay ya da olguları, kuramlarının içinde anlamlaştırmaya girişmişlerdir.

Tarihin bütünsel olarak açıklanabileceği, geçerli tarih yasalarına ulaşılabileceği yönündeki güven ve olumlu bakış, 20. yüzyılda yerini güvensizliğe bıraktı. Carr ve Colinwood gibi bütünselliğe yakın tutumu olanlara karşın, baskın eğilim giderek Yapısökümcülük oldu. Tarih, bir edebiyat biçimi olarak algılandı. Hatta bir çeşit ileri geri olduğunu söyleyenler bile oldu. Kimileri can sıkıcılığına işaretle, bütün tarih bilgisinin uydurma olduğunu ilan etti. Meslekten tarihçi olanlar da bu eğilime katılmaya başlayınca, tarih kavramının içeriği dönüşmeye başladı.

Tarih kavramının bu yeni içeriğine karşın, henüz daha bu tartışmalarla tanışmamış olanların bilincinde tarih, hala o eski dört içeriğin karmaşasını imler. Eğer yapısökümcülük, her şeyin çözülüp dağıldığı günümüz kargaşasının bir dışa vurumu değilse, tarih kavramı içinde kalıcı olacak ve kavram, iki çelişik içeriği nedeniyle bilinçlerde bir imgelem yaratamayacak ve büyük ölçüde etkisini yitirecektir. Yapısökümcülüğün güvensizliği ve dağınıklığıyla; tasarımsal tarihin katılığı ve tutarsızlığı arasında bir orta yol, bir orta çözüm aramak gerekecektir.

dil

Bize gerçeği veren dildir der Unomuno ve ekler; gerçeğin yalnızca aracı olduğu için değil, fakat onun gerçek canı olduğu için, dilsiz ve sözsüz tasarım olanaksızdır. Dilden gerisi yalnızca iskelettir. Gerçeğin dille ilişkisi pek açıktır; bizim bilmemiz, ancak gerçekliğin kavramlarla bilincimizde imlenmesine bağlıdır. Kavramlar sadece gerçeği imlemezler, çağrışımlar yoluyla başka imgelemler de oluştururlar. Kavramların öteki kavramlarla uyarlılık veya uyarsızlık gibi ilişkileri, dilin kendince yasalarını oluşturur. Bu nedenle her konuşulan dil, kendi içinde bir evrendir.

Kavrama dönüşmemiş bir gerçeklik yoktur. Sözgelimi, "*kara delikler*" isimlendirilmeden önce insan türü için bir gerçeklik değildi. Kavrama dönüştürüldükten sonra gerçeklik, bir bilinç tarafından kullanıldıkça veya bellekte tutuldukça gerçekliktir. Bu durumda Unomuno'nun geriye kalan iskelettir belirlemesi anlam kazanır ve dil olmasa da bir şeyin varlığına işaret eder. Buna karşın bu ayrımı dışlayanlar da vardır. Acaba kavramla varlığı özdeşleştiren Hegel haklı mıdır?

Dili bilincin bir işlevi, doğası değil de gerçekliğin kendisi olarak almak, aracın önemsenmesinden daha çok ülküleştirilmesi olur. Gerçekliği ele geçirebilmenin yolu elbette kavramlardır ancak kavramlar gerçek değildir. Belki de "*köpek*" kavramı havlayamaz diyen düşünüre kulak vermek gerekir. Eğer gerçeklik sadece kavramlardan oluşsaydı, o zaman evrenimiz sadece ortak bilincimiz kadar olurdu. Ayrıca kavramların oluşturduğu ortak bilinç dışında, bilinçaltı ve kişisel bir alan söz konusu olamazdı.

Gerçekliğin kavramlarla olası olması, gerçekliğin tamamen kavranması anlamına da gelmez. Kavramların içeriğinin zamanla değişmesi, dilin durgun değil, diri bir yapı oluşturması,

gerçekliğin değişmezliğiyle çelişecektir. Gerçeklik belirgin özelliği değişmezliktir. İnsanın gerçeklikle dokunuşmasını dillendiren şiirin farklı dillere çevrilmesindeki güçlük dikkat çekicidir. Eğer dil ve gerçeklik, bir ve aynı olsaydı, gerçekliğe en çok yaklaşılan şiirin farklı dillere dönüşümü daha kolay olmalıdır.

Bir dil kazıbilimine dönüşen 21.yüzyılın tarihçiliği, tarihi bir edebiyat etkinliğine indirgese bile, edebiyatla tarihin ayrılığı çok belirgindir. Edebiyat bir kurgudur ve kurgulayan özne kurguladığı tasarıya içeriği kendi verir. Tarih metinlerindeyse, içerikten kurgu türetilir. Hem edebiyat hem tarih tasarıları, bütünsellik için sınırlılığa gereksinir ve tasarının doğası gereği içeriye alacaklarından daha çok dışarıda bırakacaklarıyla değer taşır. Bu sınır tarihte içerik tarafından; bulgular, deliller, birikim ve karşılaştırmalardan doğan genel geçer ilkeler tarafından belirlenirken, edebiyatta sınırları belirleyen sadece öznedir.

Tarihi bir bilim kurduğunu savlayan Vico da dil üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle şiir, *Yeni Bilim* adlı eserde en çok dillendirilen sözcüktür. Vico'ya göre; tam olarak gelişinceye kadar bir halk ağzı olarak kendini temellendiren eski bir ulusun dili, dünyanın ilk günlerindeki adetler için büyük bir tanıklık olmalıdır. Böylece dil, sadece gerçekliğin kavranması için bir araç değil, aynı zamanda gerçekliğin araştırılmasının da en özel alanı olmaktadır.

Dilin bir egemenlik aracı olduğu düşünüldüğünde, Vico'nun, dili bir tarih araştırması alanı görmesi doğaldır. Otoritelerin ortaya çıkışı ve gelişimiyle dilin ortaya çıkışı gelişimi arasında şaşırtıcı bir eşgüdüm vardır. Her köle, efendisinin diliyle konuşmaktadır. Otoritenin sınırları da dilin sınırlarıyla belirgindir. Vico'nun dilciler olarak nitelendirdiğiyse, tarihçiler, eleştirmenler ve dilbilimcilerdir. Dili, yeni biliminin iki temel kaynağından biri olarak gören Vico, insansal seçimin doğası gereği dilin kesinliğine güvenemez. İnsan karmaşık bir varlıktır ve gereksinimleri veya yararı konusundaki seçimi çelişik olabilmek-

tedir. Bu nedenle Vico, *"ortak duyu"* diye adlandırdığı; bir halk, bir sınıf, bir ulus veya insan türü tarafından paylaşılan ve üzerine düşünülmeksizin verilen yargıyı kesinliğin kaynağı olarak görecektir.

Dilin gerçekliğin nesi olduğu tartışması için ilginç bir örnek tufan efsaneleridir. Büyük tufan diye adlandırılan bu efsanelerin yaygınlıkları bakımından bir gerçekliğe işaret ettikleri ortadadır. Çeşitli topluluklar, kendi dillerinde, birbirinden çok farklı ama genel olarak ortak bir felaketi anlatırlar. Günümüz insanı için bu anlatılar büyük bir doğa olayına işaret eder. Ancak bu olayı hiçbir efsane "*kesinlik*" oluşturacak biçimde aktaramaz. Kazıbilimin araştırmaları tufanın kaynağını bulana dek, yaşanan gerçeklik bizim için bir bilinmez olacaktır. Bilinmeyen her zaman abartılı olacaktır. Bilim, ne zaman bir gerçekliği nedenleriyle açıklamayı başarırsa, o gerçeklik abartıdan arınır ve çelişik biçimde çekiciliği yiter...

Matematik de bir dildir ve örneğin fiziksel gerçekliğin ifadesi matematikseldir. Gerçekliğin açıklanmasıyla gerçekliğin kendisinin bir ve aynı şey olduğunu söylemek güçtür. Gösterenle gösterilen, simgelenenle simgenin ayrılığı vardır. Ne var ki insan bilinci doğası gereği yanılsamalara açıktır. Dolayısıyla dikkatini gerçeklikle gerçeklik arasındaki bağa çevirdiğinde, gerçeklik yiter ve geriye sadece açıklama kalır. Bu durumda kurgulanmış bir roman, yaşanmışlığın ta kendisi olur. Tarihçiler geçmişin romancılarına dönüşürler. Gerçi, insan bilinci için gerçek bütünselliktir ve bu nedenle kalıntıların parçalanmışlığını içselleştiremez. Dolayısıyla tarihçinin bulguları bütünselleştirecek bir anlatıya başvurması kaçınılmazdır. Kuracağı tasarıda tümden de özgür değildir. Tarihçinin tasarısı bulguların olasılıklarıyla sınırlıdır, dilin olasılıklarıyla değil!

özne

Tarih açısından iki özneden söz edilebilir. Birincisi insanların eylem ve etkinliklerinin toplamı olan tarihteki özne ve ikinci olarak, tarihi inceleyen özne olarak tarihçi... Belki buna bir de tarih meraklısını katmamız gerekebilir.

Tarihi yapan öznenin kim olduğu büyük tartışma yaratmıştır: Olayların içindeki insanların hangisi bu olayın öznesidir? Etkileri ne kadardır? Kitleler mi, yoksa bireyler mi öznedir? Bir insanı kahramana dönüştüren nedir?

İlk bakışta her şey bireyseldir, çünkü eylemi sürükleyen irade bireyde somutlaşır; ürer, depolanır ve dirim bulur. Fakat bu istenç sonsuz boşlukta, mekansızlıkta meydana gelmemektedir. Birey ve bireyde olan her şey, dışsal olanla etkileşim içindedir ve *içsel güçler–dışsal* güçlerle dengelenir, katılaşır ve şekillenir. Afşar Timuçin'in belirlediği gibi; birey bu olup bitenlerde şöyle diyebilir: Dünya 'ben'de içselleşir, 'ben' de dünyada anlam bulur. Ben ve benden başkası arasındaki ilişki böyle kurulur. Öyleyse yazgı; dış dünyayla buluştuğumuz, dış dünyayla dokunuştuğumuz, dış dünyaya kavuştuğumuz, hem onunla ve varlığımızla bütünleştiğimiz, hem de onunla ve varlığımızla çatıştığımız noktada kendini gösterir.

Somut olan, toplumun canlı öğesi olan ve bir edimde bulunan birey, kendi davranışına özel bir anlam iliştirdiği sürece öznedir ve eylemden söz edilebilir... Davranışına bir anlam iliştirmek her zaman tarihsel bir eylem üretmeyebilir Oberman'ın bu aykırılığı şöyle açıklar: evren için hiçbir şey olan, benim için her şey olabilir. Bu özel tutum, eylemlerin kamusal veya toplumsal olmasını gölgeleyebilir. Althusser, tarihi öznesi ya da erekleri olmayan bir süreç olarak görür. Ona göre değişim, yapısal çelişkilerin birikimi sonucunda oluşur. İnsanların bu süreç içinde-

ki rolü yalnızca çelişki içindeki yapıların 'taşıyıcısı' olarak davranmalarıdır.

Özne ile nesnesi veya eylemi arasındaki ilişkiyi iyi kurgulamak, bireyin eyleminin tarih içindeki işlevini kavramak açısından gereklidir. Tolstoy'a göre; insanlar bilinçli olarak kendisi için yaşar; fakat insanlığın tarihi evrensel amaçlarına erişilmesinde bilinçdışı bir araçtır. İnsan, davranışlarını gelişigüzel bir şekilde yapmamaktadır. Her davranışın altında bir gereksinim vardır. Fakat bu gereksinim salt, yalın bir şekilde kendini ele vermez, çünkü insan bilinci karmaşıktır ve davranışların, nedenleri olan gereksinimlerle bağlarını kurmak her zaman olası değildir. Gereksinimlerle davranışlar arasındaki alan, bir çarpıtmalar alanıdır. Tarihsel bilgi, bireylerin eylemlerinin sonuçlarıyla şekillenmesi açısından belki de bu nedenle karışık ve zaman zamanda çarpıktır. Bunun ayrımına varan Plehanov'a göre; insan doğası eğer sabitse, tarihin bu denli değişken olan akışı açıklanamaz...

Bu tartışmaların altında kuşkusuz *"insan"* kavramı yatar. Her şey, *"insan"* kavramının içeriğine göre değer kazanır. Sözgelimi, insanı Tanrının halifesi olarak görürseniz, tarihi de bir yetkinleşme süreci olarak algılarsınız. Dolayısıyla insanın eylem ve etkinlikleri başka bir özneye işaret eder. İnsanı, ekonomik bir varlık görürseniz, eylem ve etkinlikler gereksinimlerle, bu gereksinimleri karşılama biçimleri arasında şekillenir.

İnsanların tarihe etkisi her zaman bir sıra düzen içinde açıklanmıştır. Sözgelimi İbn-i Haldun insanları, tarihteki etkinlikleri açısından üç sınıfa ayırır. İbn-i Haldun'a göre birinci sıradaki insanlar sadece duyuları ve düşleriyle bilgiye ulaşıp yaşayanlardır. İkinciler, ruhani akıllarıyla içsel gözlem de yapabilenlerdir. Üçüncüler ise seçkinlerdir. *Seçkinler*e örnek peygamberlerdir. Tarihi en çok bu seçkinler etkiler.

Hegel, tarihin yapıcısı olarak *kahramanları* görür. Kahramanlar, Hegel'in *kurban* adını verdiği insanların gücüyle tarihi yapar. Bunun dışında, henüz öznel varoluşunu kavrayamamış *yurttaşlardan* söz eder. Bunlar tarihsel süreç içinde kahramanın peşinden *kurban*a dönüşebilirler. Kahramanlar dışında Hegel'in önemsediği bir kategori daha vardır. Bu kategori *kişi*lerden oluşur. Hegel'e göre *kişi*ler tarihe katkısı bakımından kahramanlardan sonra gelir ama tarihi etkileyebilirler. *Kişi*, toplumun ahlakını aşan, öznellikle temellenen bir ahlaka dayanarak eyleyen bireydir. Öznel özgürlük ancak kişide edimselleşir. Kişinin ahlakı bağımlı değildir, yurttaşın durgun, gelenekçi ahlakının ötesine geçer. Hegel kişinin en yetkin örneğini Sokrates'te görecektir.

Hegel'in *kişi* diye belirlediğini biz aydın olarak kabul edersek, Gramsci'nin aydın tanımını irdelemek zorunda kalırız. Aydın, eğer belirli bir sınıfın özsel ideolojisinin görüntülerinden biriyse, o halde bu tarihsel yapının verili koşullarına bağlıdır ve onu aşamamıştır. Bu durumda aydın oldukları şüphelidir. Hele hele devletin birliğini, tarihsel yapının türdeşliğini gerçekleştirmeye yönelik bir görev yükümlenmişlerse, Hegel'in kişi kavramını yerine yeni bir aydın tanımı yapmaya zorunlu kalırız. İlhan Arsel'in tanımı belki bizi bu zorunluluktan kurtarabilir. Aydın kavramını tanımlarken, iki sınıftan söz edilmelidir: Eğer verili koşulların, bir sınıfın yahut bir otoritenin görünümü olarak, otoritenin ya da sınıfın türdeşliğini sağlama işlevini üstlenmiş bir sınıf olarak aydından söz ediliyorsa, bu olsa olsa *"bağıl aydın"* olabilir. Gerçek aydın bağımsız olandır. Öte yandan bu tanımlama da bizi zorluktan kurtaramaz; çünkü aydın aynı zamanda kendi yaşadığı koşulların da bilincinde olan kişidir ve yaşadığı koşulların bilgisini aktarmakla yükümlüdür. Bilmek sorumluluktur ve bu sorumluluktan kaçmak aydın kavramının içeriğiyle çelişiktir. Kendi sınıfının, kendi toplumunun koşullarını bilmek ve bu bilinçle tarihsel sürece etki etmek pek doğaldır.

Düşünürleri, tarihi yapan insanların eylemleri ve etkinlikleri açısından, onları sınıflandırmaya yönelten neden, tarih bil-

gisinin doğasıyla ilgilidir. Tarih, hem geçmiş, hem de geçmişin bilgisi olduğundan, tarihsel anlatım, ayrıntıları doğası gereği içermez. Geçmişin bütün ayrıntılarını içeren bir tarih anlatımı olanaksızdır. Üstelik insan bilinci, bütünsellik içinde bir bilginin sahiciliğinden emin olabilir. Bu nedenle, tarihçiler, zorunlu olarak insanların eylemlerine değer yüklemek, bazılarını öne çıkarmak ve isimleriyle anmak, bazılarınıysa yok saymak zorunda kalırlar. Öyle ki, bir tarihsel metni okuyan, bütün tarihin eylem ve etkinliklerini, orada adı geçen üç beş kişinin gerçekleştirdiğini sanır. Bu yanılgının bir sonucu da, söz konusu kişilere yüklenen bu fazladan değer nedeniyle, olumsuzluklardan da sorumlu tutulmalarıdır. Sanki tarihsel kişilikler insanüstü varlıklardır ve tarihin bütün sorumluluğu onlara aittir.

Bir başka açıdan da tarihçilerin yaptığı bu *yok sayma / abartma* etkinliği, tarihin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Öne çıkan kişilikler, milyonlarca insanı temsil etmektedir. Başarı ve başarısızlık onların isimleriyle dillendirilir. Bu insanlar acaba böyle bir şeyi istemişler midir? Bu eylemlerinin kaynağı koşullar mıdır, yoksa onları iten başka bir şey mi vardır? Bu gönüllülük elbette tartışmalıdır. Tarihsel kişiliklerin gönüllülüğünü, kendilerini ortaya atışını Hegel, özgürlük tutkusunun bir oyunu olarak görür.

Bu tartışmanın ardından denilebilir ki; İnsanların tarihe etkisi iki türlü olabilir: birincisi kişilikleriyle, ikincisi varlıklarıyla... Varlıklarıyla herkes tarihe etki eder, çünkü tarih, insanın eylem ve etkinliklerinin tümüdür. Dolayısıyla her etkinliğin, her kararın, her davranışın, her tutumun tarihe bir katkı olduğu açıktır. Şu şekil değil de böyle bir karar vermiş olmamızın tarihe etkisi, "kelebek etkisi" gibidir. Ancak her kelebeğin en azından böyle bir etkisi olduğu için, bu etkiye özel bir kelebeğin ismi verilmez. Tarih için de geçerlidir bu. Gerçi kimse sabah tarih yapmak için yatağından kalkmaz ama gereksinimlerini karşılamak için yaptığı veya yapmadığı her eylem, aldığı veya almadığı her karar, toplumsal karmaşa içinde bir etkiye sahip olur. Nihayet toplumsallık bir çelişkiler yumağıdır ve toplumun üyelerinin farklılıklarının bileşkesidir.

İnsanlar geçmişlerinin ve çevrelerinin toplamıdır. Kimse kendi çağından daha fazlası değildir. Bazı insanlar geleceği sezebilse bile çağının olanaklarının üst sınırını aşamaz. Buna karşın, insanlar toplumlarının ürünüdürler ama yine de toplumların değerlerinden ve birikimlerinden daha farklı bir özerkliğe sahiptirler. İnsanlar robot gibi hep aynı tepkiyi vermezler, veremezler. Belki de Kant'ın işaret ettiği gibi bu farklılık, yani *toplumdışı toplumsallık*, toplumların dönüşümünün anahtarını oluşturur. Eğer toplumdışı toplumsallık olmazsa, bütün bireyler toplumun değerleri içinde devinip durur ve toplumsallığın sınırlarını aşamaz, toplumdan farklılaşamazlardı. Toplumlar, ilişkiler ve doğal olarak tarih durağanlaşırdı. Her insanın toplumdışı toplumsallıkla ilgili olarak dönüşüme ve tarihin oluşumuna katkısı olduğundan, bu katkı, insanın varoluşuyla katkı olarak ifade edilebilir.

İnsanların bir kısmıysa kişilikleriyle; bilerek ve koşulların gereği, toplumların veya insanların gelecekteki koşullarını belirleme olanağına sahip olurlar. Hayatın olanak ve olasılıklarının farkında olmaları veya olmamalarıyla, bu olasılıklardan birini yeğlemeleri ve diğerlerini tarihin dışına itmeleri nedeniyle bu insanlar, tarihin oluşumuna kişilikleriyle katkıda bulunurlar. Krallar, sadrazamlar, komutanlar; günümüz için de başbakanlar, cumhurbaşkanları, genelkurmay başkanları bu türden bir olanağa sahiptir. Dolayısıyla geçmiş anlatılarda onların isimleri dillendirilir.

Bazıları eylemde bulunmaz fakat etkinlikte bulunur; fikirler geliştirir, teoriler üretirler. "*Aydın*" diyeceğimiz bu türden insanların insanlığın birikimine katkıları ve bu katkıların bilinç-

leri etkilemesi açısından belirgin önemleri vardır. Bu tür etkiye sahip olanlara Rousseau, Volteire ve Marks, Einstein örnek gösterilebilir. Bu etkinin bir dönemle de sınırlı olmadığı söylenebilir. Bir eylemin önünde sonunda bir bilinç tarafından gerçekleştirildiği göz önüne alınırsa, eyleyenleri etkilemeleri bakımından önemleri dikkat çekicidir.

İnsanın tarihe etkisi belki de en çok *öncüler*de kendini gösterir. Hegel ve Charly'nin *kahraman* olarak da nitelendirdiği bu kategoridekiler, bir insanın tarihe etki etme sınırını ifade ederler. İbn-i Haldun'un *seçkinler* dediği ve Peygamberleri örnek gösterdiği bu kategorideki insanlar, geleceğin bugüne konukları gibidir. Bir eliyle geleceği, bir eliyle geçmişi birleştiriyorlarmış gibi görünen öncüler, geleceğin birebir habercisidir. Hegel'in dediği gibi öncüler, geleceğin ne istediğini bilir, halkına açıklar ve onu gerçekleştirir.

Kurulu düzenlerdeki doğal konumuyla tarihe etki edenlerden farklıdır öncüler. Genellikle dönemlerin çöktüğü, sistemlerin dağıldığı zamanlarda ortaya çıkarlar ve geleceğin sistemini, dönemini kurarlar. Bu nedenle aldıkları kişisel kararlar, geleceğin zeminini oluşturur ve etkisi hayret uyandırıcıdır. Bu türden öncülere en iyi örnek *Mustafa Kemal*'dir. O da çözülen Osmanlı düzeni ve döneminin kargaşasından, karar ve tutumuyla bir ulus devlet kurgulamış ve kendinden sonra yaşanacakları koşullandırmıştır.

Marks'ın belirlediği gibi, tarihi insanlar yapar ama öyle kendi keyiflerine göre yapamaz. Kendilerine verili koşulların olanaklığı içinde, geçmişten aktarılmış koşulların sınırlılığı içinde yaparlar. Ancak koşullar her zaman olumsuz değildir; sistemlerin çöktüğü dönemler, geçmişten aktarılmış sınırların kalktığı dönemdir ve işte bu dönemlerde koşullar sınırlamak yerine, olanak yaratmakla, insanın tarihe katkısı açısından olumlu bir işlev üstlenirler. Geçmişten aktarılan koşullar devam ediyor olsa

bile sadece sınırlayıcı olmazlar, aynı zamanda insanların geleceğin koşullarını üretmesi için olasılık ve olanak barındırırlar. Sözgelimi kurulu bir düzenin yönetim düzenlemeleri, insanların kitleleri ve geleceğin koşullarını üretmeleri için doğrudan bir olanaktır. Yöneticilerin bu olanakları, yönetilenlerin veya yönetim örgütlenmesi içinde bulunanların olanaksızlığına dönüşse de bir olanaktır.

bellek

Öznenin geçmişin yaşantılarının izini barındırdığı bellek, bilmenin ve eylemenin kaynağınıdır. İnsan, algılarını zihninde canlandırır ve onunla ilgili bir imge oluşturur. Bu imgeyi, o dönemde aldığı başka imgelerle ilişkilendirir. Böylece algılananla sürekli bir bağ kurmuş olur. Bu bağ sayesinde her yeni algıyı geçmişe bağlar ve anlamlaştırır. Algıyla elde ettiğine değer verir. Bilincimizin işlevi olan akıl, algı ilişkilerinden yararlanır ve kavramlar türetir, kavramlardan fikirler oluşturur.

Bellek, düzenlenmiş algı ve birikimdir. Oysa saf haliyle bir algı, iç içe geçmiş bir birikimdir ve bilincimiz sadece bir algıya odaklanır ve ötekiler bilinçaltına gönderilir. İnsanın bütün duyargaları her zaman açıktır ve duyargalardan elde edilenler o kadar çoktur ki, bilincimiz sadece birine yönelerek ayrıntının ağırlığından kurtulur. Sözgelimi biriyle konuşurken, gökteki uçağın sesi, rüzgarın yüzümüze vuruşu, başkalarının konuşması, uzaklardan gelen yemek kokusu... Hepsi birden duyargalarımıza takılır ama biz, konuştuğumuza odaklanarak bu ayrıntıları görmezden geliriz. Oysa bu ayrıntılar duyargalarımıza etkilemiştir ve elde edilen duyumlar belleğe değil de işlenmemiş haliyle bilinçaltına gönderilir.

Yaşanılan gerçeklik çokluktur ve algılarımız bunun sadece bir kısmını ele geçirebilir. Bu yanılsamalı ve eksik ele geçiriş bile bilincimiz için o kadar çok fazladır ki işlemesi olanaksızdır. Dolayısıyla alınanı bilinçaltına atar. Ne var ki belleğimize yerleştirilen işlenmiş duyumla, bilinçaltına atılan kaba duyumlar arasında bir ilişkilidir ve birinden biri anımsandığında, öbürleri de imgelenir. Spinoza'nın dediği gibi; eğer insan bedeni bir kez iki ya da daha çok cisim tarafından aynı anda etkilenmişse, daha sonra bunlardan birini imgelerken ötekini anımsayacaktır.

Bellek, bir yönüyle bilinçaltına, bir yönüyle bilince bağlı bir işlev üstlenir. İnsan türü için bilinçaltının evrensel yanları olduğuna yönelik görüşler ortaya atılmıştır. Jung, dört *(arketip)* ilk örnek belirlediğini bildirir ve ortak bir bilinçaltından söz eder. Benzer bir ortaklığın bellekte olduğunu söylemek, bir anlamda toplumsal bellekten söz etmek, tarihe işaret eder. Ortak belleğin evrenselliğine ilişkin çalışmalar, bir fikir üretecek kadar yetkin değildir.

Bergson'un belleği zamanla ilişkilendirmesi dikkat çekicidir. Bilincimizin zaman kavrayışı bir ilişkilendirme deneyimi olduğu varsayılırsa, bellek, ilişkilerin deneyimini taşıması bakımından zamanla özdeş sayılabilir. Bellek, zihnimizin zaman kavrayışının geçmişe dönüş yüzüdür. Böyle olmakla tarih bilincimizin de zeminini oluşturacaktır, çünkü tarih önünde sonunda geçmişle ilgilidir.

Belleği olmayan bir bilinç olanaklı değildir. Bellek yitimi olasılığı her insan için geçerlidir ve böyle bir durumda insanın bütünselliği parçalanır, gerçekliği kaybolur. İnsan kendini boşlukta duyumsar çünkü kendini anlamlaştıracağı bütün ölçütleri kaybolmuştur. Böyle bir bellek yitiminin dehşet verici sonuçlarını Aymatov, *"mankurt"*la dillendirmiştir. Belleğinin yitmesi kimliğin yitmesidir, kimliğin yitmesiyse iradenin yitmesidir. Belleğin yaşamsal önemi buradan gelir.

Bellek bir yanıyla bilincin gereksinimlerini barındıran bir birikim, bir yanıyla da duygularımızın bağlandığı merkezdir. Bilinçaltını da içermesi, belleğin insan ve toplumlar üzerindeki etkisinin önemini gösterir. Unutmamak gerekir ki insanın eylemlerinde, düşünceden daha çok duygular baskındır. Bu nedenle belleği, eylem ve etkinliklerimizin kaynağı olarak görmek pek olasıdır.

Tarih de toplumsal bellektir ve toplumlar da bellek yitimine uğrarlar. Bellek yitimine uğramış bir toplumun üyeleri ne birbirleriyle bağ kurabilirler ne de gerçeklikte kendilerini anlamlaş-

tırabilirler. Bellek yitimi yaşayan bir toplumun dağılması, köleleşmesi, *mankurtlaşması* kaçınılmazdır. Bu nedenle tarih toplumlar için yaşamsal gereksinimdir. Anlatısı gerçeklikle örtüşsün örtüşmesin, usumuzun yasalarına uysun uymasın, her toplum için bellek kaçınılmazdır.

us

Bilinç merkezi yapıdır ve bilincin merkezinde *"ben"* vardır ve bütün diğer şeyler bu merkeze göre konumlanmıştır. Bilincimizin bilme etkinliği olan us *(akıl)* da bilincimizin diğer etkinlikleri gibi bilincimizin merkezine göre konumlanır. Bu nedenle uslamlarımız, zaman zaman bilincin merkezi tarafından belli bir yörüngede tutulur... Herhangi bir etki olmadan, herhangi bir cisim gibi doğrusal hareket etmesi gereken dünyamızın, güneşin çekimiyle göreceli de olsa dairesel hareket etmesi gibi, bilincimizin merkezi, doğru uslamları zaman zaman çarpıtabilir. Nasrettin Hoca fıkrasında olduğu gibi, herkesin haklı olduğuna yönelik bir akıl yürütme pek olasıdır. Günlük hayat bu türden uslamlarla geçer, birçok tartışmanın altında bu gerekçe yatar. Herkes kendince haklıdır ve nasıl olur da diğerinin kendini anlamadığına hayret eder. Bu türden akıl yürütmelere, *öznel akıl* denilebilir.

İnsan türünün bilinç zemini evrenseldir, bu nedenle akıl, bilincin içkin yasalarına uyarlı olmalıdır. Bu iç yasalar mantık konu edinir ve ortaya koyar. Matematik de bu iç yasalara uyarlıdır. Eğer akıl yürütme, bilincin evrensel iç yasalarına uyarlıysa, o zaman bu tür uslamlara öznellikten arınık olduğu için nesnel veya zemini evrensel yasalar olduğu için *evrensel akıl* veya *nesnel akıl* diyebiliriz. *Evrensel akıl*, bilinçlerin evrensel yasalarına dayandığı için, *"ben"* merkezinin çekiminden kurtulur ve sadece mantığın dile getirdiği yasalara uyarlı olur. Mantığa upuygun olan bu akıl yürütme, en güvenilir olandır, çünkü sınanabilecek bir ölçek bulunmaktadır. Mantık, bu tür uslamları sınayacağımız bir cetvel gibidir, dolayısıyla bu uslamların güvenilir olup olmadığı belirlenebilir.

Neden-sonuç ilişkisi içinde değil de, biri birden ve ansızın kavramayla ilgili bir akıl yürütmemiz daha vardır. Bu akıl yürütmeye büyük değer veren düşünürler de olmuştur. Bunların başında, yönteme ve matematiğe gönülden bağlılığıyla bilinen Descartes ve Bergson gelmektedir. Bu biri birden, ansızın kavrayışa; *"sezgisel akıl"* denir. Ne var ki ne *sezgisel akıl,* ne de *öznel akıl* güvenilir değildir. Tekrar tekrar sınayıp güvenebileceğimiz bir ölçek yoktur.

Eğer bir bilgi arayışında veya etkinlikte, *öznel akıl* kullanılırsa, elde edilen bilgi güvenilir olamaz. Araçtan bağımsız bir sonuç oluşamayacağına göre, ele geçirilen bilgi, kullanılan araca göre şekillenir ve bozulabilir. Bu zorluk, tarih bilgisinin temel zorluklarından birine işaret eder. Birçok tarih araştırmasında *öznel akıl* kullanılmaktadır. Ayrıca *öznel aklın* yanında niyet de öznel olduğundan, elde edilen bilgi ve onun üzerine konumlandırılan fikir öznelleşecek, böylece tarihe "*görecelik*" egemen olacaktır.

İbni Rüşd gibi bazı düşünürlerse, evrende "*sonsuz bir akıl*" vardır ve insanın aklı da bu sonsuz akıldan türemiştir. Bu nedenle bütün insanların akıllarının bir ve aynı olduğunu varsayar. Bu gelenekten yetişen İbn-i Haldun, aklı güvenilir bir kaynak görse de her şeye yetemeyeceğine yönelik şüpheleri olduğunu bildirir. Gazeli'yse aklın iman açısından olumsuzluğuna işaret eder.

Akıl, özellikle aydınlanma çağıyla birlikte Avrupa'da ülküleştirilmiştir. Türk Devrimi de aklı, eylem ve etkinliklerinin rehberi olarak görür. 21.yüzyıldaysa akıl ve akılla kurulmuş yapılara olan güven sarsılmış, akıl kendi yasalarıyla sorgulanmaya başlanmıştır.

etkinlik ve eylem

İnsanın gereksinimini karşılamak için gerçekleştirdiği eylem ve etkinlikler tarihi oluşturur. Eylem, iş görmeyi, nesnelerin yerini değiştirmeyi, nesnelerle nesneleri karşılaştırmayı, toplamayı, çıkarmayı, eksiltmeyi, çoğaltmayı gerektirir. Öznenin kararıyla kendi dışında gerçekleştirdiği her şeyi kapsar. İnsanlar, gereksinimlerini karşılamak için dışarıya yönelik birçok karar alır ve uygular. Bu uygulanımlar insanın ilişkide bulunduğu her şeyde etki yapar, değişim oluşturur. Örneğin tarlalar sürülür, pazarlar kurulur, sevgilinin eli tutulur, topa vurulur, alkışlanır... Etkinlikse zihinsel işlevimizdir. Dışsal değil de daha çok içsel bir süreçtir. Zihnimizin kendi içindeki süreçlerin toplamıdır. Rüyalar, düşler, düşünceler... Dışsal olanın içsel yansımasıyla oluşmuş olan bu evrenin içinde biçimlenen etkinlikler, daha sonra eylemlerin oluşmasında esin kaynağı olurlar.

Eylemin kendisi baştan bir olumsuzlamadır. Özne, bir eylem merkezi olarak davranışlarda bulunduğunda, kendi dışında olan her şeyi, kendileştirmeye yönelir. Başkalarını kendisi gibi olmaya, kendi istediği gibi eyleme sürükler. Nesneleri kendi ihtiyaçlarına göre dönüştürmeye çalışır. Dolayısıyla eylemin kendisi, dışa yönelik bir olumsuzluk, özneye yönelik bir olumluluk taşır. Eylemin sürekli olumsuzluk ürettiği söylenemez elbette, dışa yönelik bu dönüştürme ve değiştirme etkisi, başka öznelerin bütünselliğiyle de uyuşabilir. Hatta nesnelerin doğasıyla da uyuşabilir ve bu durumda olumlu da olabilir. Ancak, doğası gereği eylem bozucudur. Öznenin her eylemi bir iştir, enerji taşır ve var olanı değiştirmeye yönelik bir etkidir.

Her öznenin dışa yönelik bu etkilemeleri doğal olarak toplumların çelişkisini oluşturur. Bütün öznelerin gereksinimleri birbirine uyarlı değildir. Geçmişten aktarılan koşullar özneler

için uyarlı olmayabilir ve çoğunlukla olmaz. Bu durumda özne, çevresini kendine uyarlı hale getirirken, başka öznelere uyarsız hale getirecektir. Gerilimin, çatışmanın, değişimin, dönüşümün kaynağı işte bu olumsuzlamadır.

İnsanın eylemlerini sınıflandırmak da olasıdır. Weber, eylemleri dört sınıfa ayırmıştır: Geçmişe uyarlı olanlara *geleneksel eylem*, bir duygunun dışavurumuna *duygusal eylem*, araç seçimine yönelikse *araçsal eylem* ve bir niyetle ilgiliyse *amaçsal eylem*... Anderson'sa; eylemlerin tarih yapış biçimlerini sınıflandırır: Arazi seçimi, evlilik gibi *özel amaca* yönelik olanlar, siyasi arayışlar gibi geçmişten aktarılmış olan koşullara egemen olmak için *genel amaca* yönelik olanlar ve bütün toplumsal *koşulları düzenlemeye* yönelik dönüşümü amaçlayanlar...

Ne tür bir sınıflandırma yapılırsa yapılsın, eylemleri kavramak, nedenlerini kavramakla olasıdır. Eylemin ne olduğunu bilmek için özneyi eyleme sürükleyen nedenleri bulmak gerekir. İnsanı eyleme sürükleyen gereksinimlerdir. Gereksinimleri kolaylıkla üçe ayırabiliriz: fiziksel gereksinimler, toplumsal gereksinimler ve kültürel gereksinimler... Fiziksel gereksinimlerimiz bütün canlılarla ortak, canlı olmanın vazgeçilmez ve terk edilmez gereksinimleri; beslenme, üreme, güvenlik ve dinlenmedir. İkinci tür gereksinimlerimiz toplumsal; sevme, sevilme, aile kurma, mevki sahibi olma, ilgi gibi... Son gereksinimimizse zihinsel; üç zamanı, geçmişi, bugünü ve geleceği kavramamızdan doğan bir dehşetin gereksinimleri... Ölüm bilincinin doğurduğu sarsıntı birçok kültürel gereksinime yol açmakta... Fal, inanç, bilim, felsefe, ahlak, sanat hep bu türden gereksinimleri karşılamakla ilgilidir.

İnsan dışındaki canlıların gereksinimlerini çarpıttıkları özel bir alan, bilinç ve bilinçaltı alanı olmadığı için, eylemlerin arkasında yatan gereksinimler kolaylıkla belirlenebilir. Oysa insan karmaşık bir varlıktır ve gereksinimlerini bastırabilir, yansıtabilir, yer değiştirebilir... Bu nedenle insanın eyleminin nedenleri

apaçık ortaya çıkarılamayabilir. Nedenini bilmediğimiz bir şeyi de tam anlamıyla kavrayamayız... Ancak gerçekliğin apaçık kavranması, kavramlara çevrilmesi konusundaki yetersizliğimizi kabul edersek, eylemleri bilmek için cesaretleniriz. Gerçekliğin apaçık kavranamayacağı, dolayısıyla bilmenin olanaksızlığı savunulursa, o zaman geçmişin bütün mirasını ve yetilerimizi terk etmek gerekir.

Neyi bilip neyi bilemeyeceğimizi, bildiklerimizin gerçeklikle ilişkisi Bacon ve Holbach gibi düşünürlerden bu yana oldukça tartışılır oldu. Hatta Descartes, insanın hayatta en azından bir defa, bütün bildiklerinden şüphe etmesi gerektiği, sonra aklın yasalarına ve yönteme göre yeniden bilincini düzenlemesini önerir. Böylece güvenilir bir bilgi oluşturabileceğimizi umut eder. Bu umudu paylaşmak gerekir, çünkü elimizde, gerçekliğe ulaşma konusunda bundan daha çok güvenebileceğimiz bir şey yoktur.

nedensellik

Nedensellik, olayların, olguların biri olmadan öbürünün olamayacağı türden bir evrensel bağın bulunduğu varsayımıdır. Olaylar arasındaki ilişkide *neden* adı verilenin gerçekleşmesi, sürecin bitiminde *sonuç* adı verilenin kaçınılmaz olacağını imler. Locke, nedenselliğin aklımızın bir ilkesi, olgusal bir içeriği olmakla birlikte, beş duyumuz yardımıyla kanıtlanamayan bir önerme olduğunu savunmuştur. Kant'a göre nedensellik deney öncesi bir ilkedir, bir ön kabuldür. Deneyimle doğrulanabilir ama deneyimden türetilemez.

Bir şeyi bilmek için nedenlerini de bilmek gerekir. Bu yüzden Carr'ın dediği gibi, tarih incelemesi nedenlerin incelenmesidir. Her tarih tezi, nedenlerin önceliği sorunu çevresinde oluşur. Bir olayın birçok nedeni vardır ve bunların sıradüzeni, olayı açıklamaya niyetli olan tarihçinin bilinç koşullarıyla belirgindir.

Poincarê'nin belirlediği gibi bilim bir yandan çeşitlilik ve karmaşaya, bir yandan da birlik ve basitliğe doğru eğilim taşıyan çelişkili bir etkinliktir. Birlik ve basitliği bulduğu yasalarla, çeşitlilik ve karmaşıklığı araştırdığı alanla ilgilidir. Dolayısıyla birlik ve basitlik zamansallığa, çeşitlilik ve karmaşıklık da bilimin mekansallığına denk düşer. Bu açıdan bakıldığında "nedensellik" zamansallıktır, çünkü ilişkilerle ilgilidir.

Geçmiş yaşantının üçlü bir açıklaması yapılabilir; neden-oluş-sonuç... Bu açıklama bilimin basitleştirici eğilimine örnektir ve bilincimiz için uyarlı bir bütünlük oluştursa bile aklımızın sorgusunda zorlanabilir. Olaylar kendi iç dinamikleriyle, başka her şeyden arınık oluşmadıklarına göre; neden-oluş-sonuç zinciri içine başka şeyler girebilir mi? Bir olayın kendi iç diriliğiyle büyümesi karşısında, hem içsel, hem dışsal dirençlerin, güçlerin bulunması, olayın bir karmaşa olduğunu gösterir.

Dolayısıyla olayın neden-oluş-sonuç zinciri katı bir belirlenim değildir. Olayların ve olguların arasındaki ilişkiye denk düşmektedir. Hume'a göre nedenleri ayrı ayrı ve bireysel olarak düşündüğümüz zaman, varoluşu bir başka nesnenin varoluşunu gerektiren hiçbir nesne bulamayız. Tek tek olguları, örneğin oksijeni ne kadar gözlersek gözleyelim, hidrojenle karışınca su oluşturacağını anlayamayız, ancak ikisi karışınca su olduğunu kavrarız ve böylece nedensellik, deneyimlerimizden zihnimizde kalan bir ilişki alışkanlığı olur.

İster deneyimlerimizden türemiş zihinsel bir alışkanlık olsun, ister aklımızın deney öncesi bir ilkesi olsun; tarih söz konusu olunca nedensellik kaçınılmazdır. Herhangi bir şeyi, bir başka şeyle ilintilendirmeden açıklamak olanaksızdır. Bu sadece tarihsel olaylar veya olgular için değil, her şey için geçerlidir. Güneşle dünyanın ilişkisi bilinmeden gündüz gece ve mevsimlerin açıklanamayacağı gibi... Bu açıdan bakıldığında tarih eğer bir bilimsel etkinlikse, nedenlerin bilimidir denilebilir. Olay ve olgular arasındaki ilişkileri inceler ve bu ilişkilerden genel geçer ilkelere ulaşmaya çalışır. Nedensellik bu ilkelerin temelidir.

rastlantı

Nedenleri belli süreçlerle hiç ilgisi olmayan, ortaya çıkışına gerek olmayan, kendi içinde bir amacı barındırmayan, beklenmeyen bir olayın ortaya çıkışı rastlantı olarak nitelendirilir. Rastlantının belirgin özelliği öngörülmemesidir. Yapılan bir planın içinde varsayılan olasılıklardan olmamasıdır. Rastlantının bir diğer özelliği, bilindik yasalarla açıklanamayan, kendi içinde nedenler dizisi oluştuğuna yönelik bilgiye sahip olunmayan süreçler olmasıdır.

Katı belirlenimci olan Hegel, Spinoza ve Şeyh Bedrettin gibi düşünürler, rastlantının olamayacağını savunurlar. Epiküros'çular da evrenin rastlantısal olduğu ve dolayısıyla rastlantının evrene içkin olduğunu savunur. Marks, dünya tarihinde rastlantıya yer olmasaydı, tarihin çok gizemli bir niteliği olurdu der. Ona göre rastlantı gelişmenin doğal eğilimlerinin bir parçasıdır ve öteki rastlantı türlerince dengelenir. Troçki de tarihi, kendi içkin yasalarının rastlantısallık içinde kırılmış bir birikimi olarak görür.

Tarihin rastlantı içerip içermediği de çok tartışılmıştır. Ancak, *"kelebek etkisi"* düşünüldüğünde, insanların ayrımına varamadıkları eylem ve etkinliklerin bile bir süre sonra beklenmedik büyük sonuçlar doğurabileceğini unutmamak gerekir. Bu beklenmeyen bir şey gibi algılanabilir. Bu yönüyle belirlenimciler haklı gibi görünmektedir. Ancak, insan toplumlarının eylem ve etkinliklerinin tümünü bilmek için insanı aşkın bir özne olmak gerekir, dolayısıyla bunu belirlemek olanaksızdır. Bilebileceğimiz şey, nedenlerini kavrayamadığımız, iç yasalarının ayrımına varamadığımız ve beklenmedik süreçlerin, bildiğimiz evrende ortaya çıkmalarıdır. Her olayın bütün nedenlerinin bilinebileceğini varsaymak, ancak evreni aşkın bir bilincin kavrayabileceği bir şeydir ve aynı zamanda bilen bilincin tasarımı olması gerekir.

Rastlantı üzerine düşünüldüğünde, beklenmedik olarak ortaya çıkmışı, iç yasalarının veya nedenlerinin bilinmez oluşu, söz konusu olay veya süreçten çok bizim eksikliğimizle ilgilidir. Her olayın elbette nedenleri vardır, biz onları ortaya çıkaramazsak da vardır. Her süreç kendi iç yasalarıyla belirgindir, yoksa süreç olamaz... Beklenmedik bir anda çıkması, süreçlerin çakışmasıyla ilgili bir sorundur. Yetersiz bilincimizin kavrayamadığı birçokluk olan insanın eylem ve etkinliklerinin başlattığı bir süreç, eksikli bildiğimiz dünyamızla çakıştığında şaşırırız. Rastlantının belirgin özelliği, nedenlerini bilemeyişimiz ve sürecin iç yasalarının ayrımına varamayışımızdan çok, bildiğimiz dünyamızın süreçleriyle apansız çakışması ve bu süreçlerin doğalarını değiştirmesidir.

Bir inşaat ustasının elindeki keseri düşürmesi ve yoldan geçen bir siyasi liderin başına düşmesi durumunda bunu nasıl açıklayabiliriz: Rastlantı! Rastlantı çünkü söz konusu siyasi sürecin doğası bozulmuş olacaktır ve bu kez yeni bir süreç başlayacaktır. Bu yeni süreç içende bozulmuşluğu da taşıyacağından, sürecin iç yasalarını kavramakta zorluk çekeriz ve öteki süreçlere etkilerinin nedenlerini de bulamayabiliriz... Demek ki rastlantısallık tarihe içkindir, çünkü süreçler öteki süreçlerden arınık olamaz. Dolayısıyla bütün süreçler birbirlerini mekan veya zamansallıkta etkiler, doğasını bozar... Bu bozulmalar yüzünden, tarihin tam bir gelişim süreci olduğu, çizgisel olduğu varsayılamaz. Dolayısıyla belirlenimciliğin yaşamda karşılığını bulmak güçleşir.

olay ve olgu

Olay doğası gereği içinde zamansallık taşır ve değişimi içerir. İster bir şeyin niteliğinde, ister ilişkilerde olsun, başlangıcı ve bitişi belirlenebilir değişiklik demektir. Bu değişimin bir öznesi olabileceği gibi birçok öznesi de olabilir. Olay, olan bir şeydir ve zaman-mekan bileşkesidir. Demek ki olayın en belirgin özelliği olmaktır. Her olay, bir zaman ve mekan bileşkesi olduğundan biriciktir. Bir olayın aynısının yeniden tekrar etme olasılığından söz edilemez. Aynı olayların yaşandığına, olduğuna dair kanı, büyük olasılıkla bir bilinç eksikliği veya bulanıklığının ürünüdür. Farklılıkların ayrımına varmayan bir bilinç, benzerlikleri aynılaştırabilir.

Olayların benzerliği doğaldır, çünkü nedenleri benzer olanın sonuçları da benzer olacaktır. Üstelik olmak, mekan ve zamansallıkta gerçekleşeceği için, benzer zaman ve mekansallıktaki olaylar, doğaları gereği birbirine benzer olacaklardır.

Olay, tarihin en temel konusudur. Tarihi bir büyük doku olarak varsayarsak, bu dokunun temel hücresi olaydır. Ardı ardına gelen olaylar tarihin zamansallığına işaret eder. Kendileri de zamansallık taşıyan bu yapı taşları, tarihsel dokuya değişim özelliği verir.

Olay anlaşılması güçtür, çünkü her olay bir bireşimdir. Dolayısıyla birçok anlam çıkarılabilir. Olayın içinden veya dışından olaya yaklaşan bilinçler için farklı anlamlara dönüşebilir. Olaylar, kendi doğası gereği tamamlanmış gibi olsalar da asla bilinçler için bitmezler. Bilinçlerin gelişimiyle olaylar yeniden değerlendirilip yeniden anlamlaştırılır. Dolayısıyla olay sadece doğası gereği değil, algılanışı gereği de değişim içerir.

İnsan, olaylara ve olayların öznesi olan insanlara bakarak kendi tekilliğini aşabilir. Dolayısıyla olay, her insan için kendini

anlama olanağı ve genel olarak bir insan araştırmasıdır. Olaylar, mekan ve o dönemdeki ilişkilerden doğan eğilimleri barındırırlar. Mekan ve zaman bir kalıp gibidir ve olay mekan zaman kalıbına dökülür... Dolayısıyla mekan ve zamanda hem sınırlıdır hem mekan ve zamanın olanaklarında ortaya çıkar. Olay, insanın bilinciyle özsel olarak bağlıdır. Nerede olay varsa orada insan vardır. Özne olarak insan vardır, olayın nesnesi olarak insan vardır veya olayı kavrayan bilinç olarak insan vardır.

Olguysa dil ve bilincimizden bağımsız olarak var olan nesneler, bağlantılar, yasalardır. Sözgelimi ölüm bir olgudur, dil ve bilincimizden bağımsız olarak onun varlığını bilir veya sezeriz. Ölümün varlığını yadsıyamayız. Olgunun en önemli özelliği işte bu yadsınamaz kabuldür. Hatta olgu, deneye açık bir şeydir. İçinde zamansallık barındırması koşul değildir ama bir olay gözlenip bilinç için yadsınamaz bir şekilde kabul edildiğinde olguya dönüşür ve dolayısıyla olgular içinde zamansallık da barındırabilir. Yine de olgu, mekansallıkla daha çok ilişkilidir.

Olgunun temel doğası olmuş olmasıdır. Olabilir değil de olandır. Demek ki oluşu, deneyim veya gözlemle saptanabilir. Tarihin dokusundaki ikinci önemli yapı taşı olgudur. Bağıntı, nesne, durum veya yapı olarak gözlemlenebilen, deneyimlenen ve hiçbir şekilde yadsınmayanların bütününe olgu denilebilir. Bu açıdan bakıldığında, tarihsel dokunun içinde olayların birbirine bağıntılarından, kendi iç bağıntılarına, varlığın yasalarına, bilincin yasalarına, bilinç veya varlık durumlarına olgu deriz. Öyle ki, olayın açıklanması bile olgular sayesinde gerçekleşebilir.

Olgusallıksa olguları temel alır. Özellikle Heidegger ve Sartre'nin açıklamalarının zemini bu temeldir. Olgusallık, insan varoluşunun, onun içinde bulunduğu durumların, değişmesi özne için olanaksız olan koşulların ifadesidir. Demek ki olgusallık daha çok dışsallığın ifadesidir. İnsanların eylemlerinin alanı da dışsallık olduğu için, insan eylemleri de ancak dışsallıkta gerçekleşebilir ve bu yanıyla da eylemler birer olguya dönüşebilir. Olay ve olgu, tarihsel dokunun yapısal hücreleridir.

zaman ve mekan

Zamanı ölçülebilir nicelik olarak düşünülen süre olarak da tanımlayanlar olduğu gibi, olayların birbirlerini izledikleri bir ortam olarak düşünülen soyut bir kavram olarak tanımlayan da vardır. Genelde zaman ikiye ayrılır; nesnel zaman, öznel zaman... Nesnel zaman, doğadaki cisimlerin birbirine karşı hareketini temel alır, öznel zaman da olaylara yönelik aracısız elde edilen algıdan oluşur.

Platon'a göre, zihnimizin var olanları bütünüyle kavrayamamasının doğal sonucudur. Varoluş niteldir ve onu bütünüyle kavrayamadığımıza göre ölçerek, nicelleştirerek kavramaya çalışırız. Bu tutum, özellikle tarih için geçerlidir. Tarih, geçmiş yaşantıların tümüyle kavranmasında zorluk yaşadığı için, tarihsel dokuyu nicel bölümlere ayırır; çağlar, yüzyıllar, yıllar ve nihayet gün belirlemeleri bu tür bir çabanın sonucu olarak görülebilir.

Newton, zamanın nesnelere veya bilince bağlı olmadan var olduğunu düşünmüştür. Mutlak zaman diye nitelendirebileceğimiz bu anlayışa göre zaman doğal olaylardan bağımsızdır. Varlığı olaylara önceldir. Hatta Newton, mutlak zamanın matematiksel bir düzen olduğu, özünün dış bir şeyle bağıntısı olmadan akmaktan oluştuğu ve doğasının da doğrusal olduğunu düşünür. Bu düşüncenin etkisiyle olsa gerek, Newton sonrası tarihçiler, tarihin doğrusal bir gelişim çizgisi olduğunu savunmuşlardır. Materyalist tarih anlayışı da böyledir, Hegel'in tarih anlayışı da... Hatta Comte'un tarih anlayışı da çizgisel bir gelişime dayanır. 19.yüzyılın çizgisel tarih kavrayışı, olaylara öncel çizgisel bir zaman kavrayışının ürünüdür.

Newton öncesi böyle bir bilgiye sahip olmayanların tarih kavrayışı, daha çok gözleme dayanan döngüsel bir kavrayıştır. Özellikle eski Yunan düşünürlerinin etkisi altında kalan bu anlayışa göre, en mükemmel hareket döngüsel harekettir ve başlangıcıyla bitişi aynı olmalıdır. Bu durumda tarih bir değişim sürecidir, birbirini takip eden olaylar vardır ancak bir gelişim içermez çünkü başladığı yere geri dönecektir.

Einstein, Newton'un bütün fiziksel evrenin içine yayılmış, tek biçimli bir süreklilik olarak kavrayışının kusurlarını ortaya çıkarınca, tarihçiler de çizgisel bir tarih kavrayışı ve tek bir zaman düzlemi yerine olasılıkçı bir tarih kavrayışına yakınlaşmaya başladılar. Tarih içinde de ileri-geri nitelendirilen eylemlerin bir sıra düzen oluşturmadığının ayrımına vardırlar. Tarihsel dokunun içinde geriye gidiş sayılabilecek olaylara, zikzaklara ve hatta beklenmedik tekrarlara rastlandığını dillendirdiler.

Descartes ve Kant gibi düşünürler, zamanı zihnimizin doğuştan bir yetisi olarak görürler. Onlara göre insanlar, doğuştan olayları veya olguları birbiriyle ilintilemeye yatkındırlar. Dolayısıyla zaman yetisi insana deneyden önceldir. Bu yatkınlıkları toplumsal öğrenimlerle ilişkili değildir. Elias gibi buna karşı çıkanlarsa, zamanın kuşaklar arasında aktarılan bilgi birikiminin bir sonucu olduğunu varsaymaktadır. Elias'a göre, bir insanın ömrü, bütün bu kategorileri öğrenemeyecek kadar kısadır ve bunun zihninde hazır bulunmasını uzun süren kuşaklar boyu öğrenmeyle olabilir. Elias; filozofların zamanı deney öncesi bir yeti olarak görmelerinin nedenini, eksikli insan kavrayışlarıyla açıklar. Filozoflar bildikleri, kendi gibi olduğunu düşündükleri insan için belirlemeler yapmışlardır ancak insan bir milyon yılı aşkın bir sürede dönüşmüş, öğrenimlerini gelecek kuşaklara aktarmış bir türdür. Dünün insanıyla bugünün insanı aynı değildir.

Zaman doğal cisimlerin birbiriyle ilişkileri veya toplumsal olay ya da olguların ilişkilerinden oluşur. Zamanı, Einstein'ın belirlediği gibi bir ilişkiler biçimi olarak kavramak gerekir. Özellikle de orantısız ilişkiler bize zaman duyusunu vermektedir. Dünyanın, kütlesel olarak kendinden büyük olan güneşin

etrafında dönmesi gibi veya ay'ın dünyanın etrafında dönmesi gibi ilişkiler zamansallığı oluşturmaktadır. Toplumda da insan ilişkileri özellikle asimetrik olan ilişkiler bize zamansallığı duyurur. Bu açıdan bakıldığında zamansallık otoritenin doğasını çağrıştırır, çünkü otorite ilişkilerin merkezileşmesinden doğar ve asimetrik ilişkilerden doğan gerilimin bileşimi gibidir.

Zamanla otorite arasında bir başka ilişki türü de ölümdür. Doğadaki ilişkilerin bitimi veya insanın ilişkilerinin son bulması olan ölüm, bir başka açıdan bir zamansallık olgusudur. Ölüm aynı zamanda otoritenin salt halidir. Öldürme gücü olmayan bir otoriteden söz edilemez. Bu yok etme gücü, ilişkilerin bitimini imler. İlişkiler önünde sonunda zorunluluklar doğurur, doğası gereği düzenlemeler üretir, bu yanıyla otoriteyi çağrıştırırlar.

Zamanın kavranması için Elias üç etmenden söz eder: Birincisi, ilişkiyi kuran bilinçtir veya insandır. İki etmene, birbiriyle orantılanacak iki orantısız şeye daha gereksinim vardır. Bu orantısızlık gerilimin, ritmin, hareketin kaynağını oluşturur ve biz bunu zaman olarak duyumsarız. Bu durumda tarihçi ve iki ayrı olayın olması gerekir ki tarihsel dokunun içinde bir zamansallık oluşabilsin. Olayların birbirleriyle ilişkileri veya olayın içindeki orantısız ilişkilerin tarihçi tarafından belirlenmesi, tarihin zamansal dokusunu belirler. O halde bir olay, bir olgu veya her ne olursa olsun bir şey zamansallıkla var olur denirken, ilişkiler içinde var olur, gerçekleşir ve kavranabilir denmektedir.

Olayların orantısız ilişkisi ardı ardına geliş duyumu oluştururken, olayların her türden bağları ve etkileşimi, olayların yan yana geldiği duyumunu verir. Olay veya olguların yan yanalığı duyumu mekanı temsil eder. Mekan zamana göre daha somuttur. Mekan en, boy ve derinlikten oluşan bir boyut kavrayışıdır. Nesnelerin en, boy ve derinliği ölçülebilir olduğundan, mekanın doğası nicelikseldir. Zaman duyusu göreceli olarak daha niteldir.

Mekan da zaman gibi tartışmalara konu olmuştur. Newton geleneği mekanın da nesnel bir varlık olduğunu savlar, ancak

Leibniz, zihinden bağımsız bir mekanın olanaksızlığına işaret ederek, mekanın deneyime dayanan bağıntıları ifade eden özel zihinsel bir kurgu olduğunu öngörmüştür. Benzer şekil de Kant da bize, mekanın öznel bir sezgi, deney öncesinde olmasına karşın deneyle anlam kazanan bir yorum biçimi olduğunu duyurur.

Olayların veya olguların zaman ve mekan içinde var olduğunu söylemekle tarihçi, olayların içinde orantısız bağıntıların olduğuna, en, boy ve derinlik gibi boyutların bulunduğuna işaret etmektedir. Yoksa bilincimizden bağımsız olarak bu boyutların veya ilişkilerin evrenin her yerine içkin olduğundan söz ediyor olamaz. Zaten tarih insan eylem ve etkinlikleri olduğundan, bilinçle ilişkisi kaçınılmazdır.

Mekan ve zaman bilmenin kaçınılmaz iki kategorisidir. Her hangi bir şeyin varlığı ancak bu kategorilerle ilişkili olarak kavranabilir. Tarihsel doku için de bu geçerlidir; bir olayın veya olgunun yadsınamaz bir biçimde kabul görmesi için, boyutlar ve ilişkiler içinde belirlenmesi gerekir. Tarihçiler bu nedenle zorunlu olarak zaman sıradüzeni kullanmaya gereksinim duyarlar. Özellikle toplumsal ilişkileri belirleyecek takvimler, ilkel toplumlarda gelişmeye başlamış ve en sonunda yetkinleşmiştir.

içerik ve biçim

Herhangi bir şeyin iki yönü vardır; bütünselliğinin ayrıntılarının toplamı olan içsellik ve bütünselliğin ayrımı olan dışsallık. Bütünselliğin ayrıntılarının toplamı olan içsellik, eğer bir metinden söz ediyorsak içerik olarak adlandırılır. Sözgelimi bir tarih anlatısı için içerik, bu anlatının gerçeklikten kaynaklanan ayrıntılarının toplamıdır. Celali İsyanlarından söz eden bir metnin içeriği, Celali isyanlarıyla ilgili bulgularca belirlenecektir. Bulguların gerçeklikle bağı, içeriğin gerçeklikle bağını oluşturacağından, eksik veya güvensiz bulgu, metnin yaşam karşısındaki eksikliği ve güvensizliğine neden olacaktır.

Bir varlıktan söz ediliyorsa içsellik, öz diye ifade edilir. Öz, bir şeyi o şey yapan her neyse o olacağından, öz biçimi de kapsar. Bir şeyin özüyle biçimi arasındaki ilişki karmaşıktır. Cansız maddelerdeyse öz biçimle bir ve aynıdır. Sözgelimi masa, biçiminden soyulursa boşluktur. Masayı masa yapan hem işlevi, hem biçimsel özellikleridir. Oysa canlı varlıklarda biçim, aynı zamanda özün algılanma niyetiyle de ilgilidir. Böcek yiyen bitkilerin biçimi, bal veren bitkilere benzer niteliktedir. Bazı balıklar kendilerini daha büyük gösteren bir biçime yükseltebilirler veya yaşadığı çevreye uyan bukalemunlar örneğinde olduğu gibi, biçim canlının çevresiyle ilişkisinin sonucudur.

İnsan söz konusuysa, biçimle öz arasında niyetin ötesinde bir bağ vardır. İnsan, biçimini çevreye uyumun ötesinde, çevresini düzenlemek için de kullanır. Nasrettin Hoca'nın *"ye kürküm ye"* fıkrası, öz ve biçim arasındaki ilişkinin olasılıklarına bir örnektir. Mevlana olmak veya görünmek diye adlandırdığı öz ve biçimde birliği savunur. Oysa bu pek olanaklı değildir çünkü insan değişen çevresel koşullar karşısında uyum sağlamaya zorunludur. Hatta belki çevreyi değiştirmenin peşindedir. İnsan emeğiyle kendini de çevresini de değiştirebilir. Dolayısıyla biçimini de değiştirebilir. Çalışmayla toprak tarlaya dönüşecektir. Beynin uzantısı olan elleriyle insan bu değişkenliğin zaman zaman öznesi olacaktır, zaman zaman da nesnesi... Bu değişim karmaşasında biçim, insan için yaşamsal öneme sahiptir. Dolayısıyla insan söz konusu olduğunda biçim algılanma niyetinin dışında, çevresel uyumu da içerir.

Bir insan, sadece geçmişinin değil, aynı zamanda birikimlerinin ve çevresinin de toplamıdır. O halde insanın özü de değişkendir, varlığın özü de değişkendir. Böyle bakıldığında, özle biçim arasında mutlak birlik yerine, özle biçim arasında uyumluluktan söz edilebilir. Tıpkı bir metnin içeriğiyle biçimi arasındaki uyumluluk gibi...

Bir metnin içeriğiyle biçimi arasındaki ilişkide mutlak bir birlik olanaksızdır. İçerik, gerçeklikten alınmış ayrıntıların toplamı olmakla, gerçeklikle bağlarının koparılmış olduğu varsayımıyla dağınıktır. Biçim ona bütünselliğini verir ve gerçekliğin geri kalanından ayırır. İçeriğe uyarlı, içeriği ortaya koyacak bir biçim her metinde olduğu gibi tarih anlatıları için de önemlidir. Mutlak bir biçim yoktur ve her içerik kendi biçimini koşullandırır. İşte bu nedenle, tarihsel metinler, içeriklerinin benzerliği nedeniyle benzer biçimler oluşturur. Şiirler de öyledir. Şiirin sadece bilince değil, bilinçaltına da uzanan içeriği, onu diğer metinlerden ayırır. Dolayısıyla şiirlerin biçimleri birbirine benzer. İnsan bilinç ve bilinçaltının dönüşümü sonucunda farklı biçimler ortaya çıkar. İçeriği benzer şiirlerde benzer şekilde oluşur.

Demek ki tarih anlatısı için biçimle ilgili belirlenebilecek bazı özellikler vardır. Vico'nun belirlediği gibi, insanlığın ilk dönemlerindeki tarih anlatıları şiirseldir. Bilincin yetkinleşmediği bu dönemin bilinç koşullarında içerik, şiirsellikle biçim bulabilmektedir. Günümüzün tarih metinleriyse şiirsel olamaz... 19.yüzyılda bilim olma savını en güçlü şekilde duyuran tarihçiler, belge ve bulgulara dayalı metinlere önem verdiler. Böylece

bulgu ve belgelerin belirlediği biçim de şiirsellikten çok, nesnel aklın ifadesine denk düştü. Bugün tarih anlatıları hakkındaki birçok tartışma, bu biçim üzerinden yürütülmektedir. Tarihin sevimsizliğinin de çekiciliğinin de kaynağı bu biçimsel özelliklerdir.

ideoloji

İdeoloji kavramı, düşüncenin bilimi olarak ortaya çıkmıştı. Fikirlerle fikirlerin kökenleri arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelikti. Fransız Devrimine düşünürlerin etkisi büyük oldu ve Napolyon bu kavramı olumsuz olarak kullanmasından sonra kavramın içeriği değişti. Böylece ideoloji, kendi içinde göreceli olarak tutarlı bir fikirler birliği veya inançlar kümesi anlamını taşımaya başladı. İdeoloji insanın, aklın yasalarına göre düşünmesini bozan bir özellik olarak algılandı.

İdeolojinin olumsuz yönü en tutarlı biçimde Marks tarafından dillendirildi. Marksa göre ideoloji bir çarpıtmalar bütünüdür ve egemen sınıfların yönetimini meşrulaştırma işlevini üstlenir. Manheim, insanların kendilerine göre dünyayı anlamlaştırma isteklerine vurgu yaparak, ideolojilerin zaten farklı olmaları gerektiğini savunur. İdeolojilerin sonunun geldiğini düşünenler de vardır.

İdeoloji sadece olanı değil, olması gerekeni de içerir. Dolayısıyla var olanı değiştirmeyi de kendi içinde taşır. Her canlının kendi bütünlüğünü koruma ve aynı zamanda değişen çevre koşullarına uyum sağlamak için değişme eğilimi vardır. Dolayısıyla bu iki karşıt eğilim canlılara içkindir, doğalarının bir parçasıdır. İdeolojiler için de bu geçerlidir; eğer ideolojinin dünyayı anlamlaştırması ve değerleri, yerleşik düzene uyarlıysa ideolojiler bunu korumayı öncelerler. Eğer yerleşik düzen değerlerine uyarsızsa, değişmeyi öncelerler... Demek ki mutlak bütünü koruma veya mutlak değişme isteği olamaz.

İdeolojilerin kitleleri harekete geçiren bir bağ olması nedeniyle, tarihte önemli bir işlevi vardır. Özellikle devrimlerin oluşması için gerekli enerji, ideolojiler tarafından bir araya getirilen kitlelerce üretilir. İdeolojiler, toplumun içinde göreceli olarak

özerkliği olan insanları, ortak bir bilinçte birleştirerek, özerkliklerini kaldırır. Bir öznenin eyleyebileceği düşünülürse, kitlelerin ortak hareketini sağlayan mekanizma, ancak ideolojilerin kitleleri bir özne haline getirmesiyle gerçekleşebilir. Bir ideolojinin taraftarı, o ideolojinin önderinin bilinç koşullarının kopyalanmış halidir. Kaç kişi olurlarsa olsunlar, önderinin kararları her biri için verilmiş kararlar ve eylemi de her birinin eylemi olacaktır.

İdeoloji sayesinde insanların bilincinde oluşan nicel değişiklikler birikerek bilinci nitel bir dönüşüme uğratır ve ideolojiye bağlanan insan, kendi öznel koşullarından, kendi gereksinimlerini karşılama eğiliminden, eylemlerine kendisinin karar verme hakkı ve yetisinden vazgeçer. İradesini ideolojinin önderliğine terk eder. Böylece o artık toplum içinde özerk bir yapı değildir, ideolojinin bir görüntüsüdür ve ideolojilerde sadece ideolojiyi oluşturmuş olan bilinç özerk ve özgür olarak kalır.

İdeolojiler nicel olarak biriktirdikleri taraftarlarından büyük halk kitleleri oluştururlar ve bu kitleler, toplumsal dönüşümün gücünü meydana getirir. Sonunda da toplumsal olarak nitel bir dönüşüm sağlarlar. Ancak toplumsal dönüşümler de biri birden ansızın olmaz... Önce küçük nicel değişimler yaşanmaya başlanır, nicel değişimler o kadar yaygınlaşır ki artık kurulu düzenin örgütsel yapısı varlığını sürdüremez. İşte o zaman yeni bir toplumsal yapı kurulabilir

İdeolojiye bağlılık, insan doğasının şaşırtıcı özelliklerini ortaya koyar. İnsan bir şeyle ya duygusal, ya düşünsel bağ kurabilir. Duygusal bağlarımızın bir kısmı içgüdüseldir ve örneğin kan bağı bu türdendir. İnsanın farklı duygulanımları vardır ve bunların içinde en dikkate değeni aşktır. Bir şeye, sözgelimi bir ideolojiye aşkla bağlananla, sevgiyle bağlanan için ideolojinin anlamı değişecektir. Aşk, bir yanılgı durumudur, çünkü herhangi bir öznenin bilincinin merkezinde bulunan "*ben*"e özdeş olacak şekilde, aşık olunan yerleşir. Bu durumda aşık olunan kişi veya

ideoloji, öznenin kendi doğası gibi algılanır. Sözgelimi insanın en doğal hakkı olan yaşamını koruma hakkı, kendisiyle özdeşleştirdiği ideolojiyi veya aşık olunan ikinci tekil şahısı koruma hakkı gibi algılanacaktır. Benzer şekilde, insan kendinde kusur görmez veya kabul etmez, dolayısıyla kendiyle özdeşleştirdiği ideolojide de kusur görmez veya kabul etmez. Şüphesiz ki ergenlik aşkı evrenseldir ve herkes o ilk aşkta bu yanılgıyı deneyimlemiştir. Diyelim ki aşık olunan ikinci tekil şahıssa, onda olası hataları görmezlikten gelmek olumludur ama hatalarını kabul etmemek olumsuz sonuçlar doğurur. Şiddet bile buradan türer... Sevgi bağı, içinde şefkati ve özneyle nesnenin ayrılığını barındırdığı için daha olumlu bir bağdır. Yanılgı üretmez, şiddet getirmez.

İdeolojiye düşünsel olarak bağlanan biriyse, ya öznel akılla ya da nesnel akılla bağlanmış olacaktır. Öznel akılla bağlanmışsa, ideolojinin eksiklerini göremeyecek ve bu bağ bir çeşit kader birliğine dönüşecektir. Zaten herhangi bir ideolojiye nesnel akılla bağlanılmışsa bunun uzun ömürlü olamayacağı, nesnel aklın ve ideolojinin doğaları nedeniyle açıktır.

İdeoloji ve ideolojiye bağlanımlar tarihsel dokunun en güçlü ayrıntılarını oluşturur. Hatta ideoloji, yerleşik düzenin tutkalı gibidir. Tarihsel doku içinde her şeyin içine siner. İdeolojiden arınık ne bir insan, ne bir eylem olabilir. Tarih bilgisinin kendisi de ideolojiktir. Güçlü bir ideolojik silah olan tarih, iktidarın meşruluğunu sağlar. İnsanın yaşamına anlam katar. Ne zaman yeni bir özne, yeni bir ideoloji ortaya çıksa, kendini meşrulaştıracak yeni bir tarih anlatısı üretir.

yöntem

Tarih araştırması için birçok yöntem bulunmaktadır. Olasılıklar içinde birine karar verilmesini belirleyense erektir. Eğer geçmişin bilgisine yönelmenin ereği kendini meşrulaştırmaksa, o zaman, bu meşruluğu sağlamaya en uyarlı yöntemi seçmek gerekir. Demek ki yöntemi belirleyen ereğin kendisidir. Her erek, kendine uyarlı yöntemi bulur. Geçmişin güvenli bilgisine ulaşma ereği de kendine uyarlı bir yöntem gerektirir.

Geçmişte ne olduğunu bilmek isteyen biri, olanın nedenini de bilmek isteyecektir. Bu durumda amacı sadece geçmişin güvenli bilgisine ulaşmak olan biri için tek tek olayları bilmek yetmeyecek, olayların birbirleriyle ilişkisi, önceki ve sonrakilerle bağlantılarını, bir başka deyişle neden ve sonuçlarını bilmek gerekecektir. Ne var ki ne bilmek isteyen özne, ne de bilmeye yöneldiği herhangi bir olay, kendi başına bir bütün değildir. Bütün insan etkinliklerinin dolaylı veya doğrudan etkisi altındadır. O halde tarihsel koşullar da araştırılmalıdır. Koşulları bilsek bile, bir olayın veya olgunun ne türden bir değere sahip olduğunu sınayabileceğimiz bir ölçek gerekeceğinden, olayların birbirleriyle benzerliklerinden türetilebilecek ilkeler ortaya çıkarmak gerecektir.

İbn-i Haldun, insan toplumlarını konu edinen bir bilim olarak *"tarih"*i kurduğunu söylerken, yöntemini de açıklamıştı. 21.yüzyılın insan birikimi ve bakış açısı, tarihin bir bilim olma konusundaki cesaretini kırmış gibidir. Ancak geçmişi inceleyip ne olduğunu merak edenler için güvenli bilgi gereksinimi tükenmemiştir. Bu durumda, geçmişte ne olduğunu araştırmak isteyenlerin günümüz birikimine dayalı ve kuşkuları karşılayacak bir yöntem bulmaları gerekecektir.

Olası bir yöntem, bütün içinde parçacığın işlevini bulmaktır. Tarihi bir bütün olarak kavramaya çalışmak ve genel geçer ilkelerini ortaya çıkarmak altından kalkılamayacak bir iştir. Buna karşın, olayların birbirleriyle karşılaştırmasıyla elde edilecek benzerliklerden tarihsel dokunun yapısıyla ilgili ilkeler türetmek pek olasıdır. Bu ilkelerin güvenliği, olayların içerisindeki yaygınlıklarıyla sınanabilir. İbn-i Haldun'un içsel tarih dediği de budur.

Tarihsel doku diyebileceğimiz geçmişteki insanın eylem ve etkinliklerinin toplamı tümden de bilinmez değildir. İnsan gereksinimleri doğrultusunda eyleyeceği için, bir yasa değilse bile genel geçer bir eğilim bulmak olasıdır. Sözgelimi, insanın fiziksel gereksinimleri yaşamsal olduğu için, bu gereksinimlerle ilgili davranışları önceleyeceği ve tarihsel dokuda baskın bir eğilim oluşturulacağı varsayılabilir. Birçok durumda insanların başka türden gereksinimleri öncelediğini görmek, bu eğilimin önemini azaltmayacak, gerektiğinde yetinmeyi bilmek gerekecektir. Neyi bilip bilemeyeceğimizi derinlemesine tartışmak yerine, geçmişi merak eden birinin, geçmişte ne olduğunu bilme konusundaki merakını dindirecek bir şeyler gereklidir. Baskın bir eğilim hiç de hafife alınmayacak bir durumdur ve bir ilke olarak kabul edilebilir.

İnsan eylem ve etkinliklerinin olanak ve olasılıklarından dört tür baskın eğilim ortaya çıkmaktadır. Yaşamsal gereksinimlerin karşılanmasına baskın bir eğilim olan iktisadi eylem ve etkinlikler; toplumsallık gereksinimlerini karşılamaya yönelik olan toplumsal eylemler ve zihinsel gereksinimi karşılamaya yönelik kültürel etkinlik ve eylemler... Bir de bütün bunları kontrol etmek veya değiştirmek için sürdürülen yönetsel eylemler... İnsan eylemlerinin öbekleştiği bu dört eğilim, çeşitli kurumlar, örgütler, gelenekler ve değerler oluşturur. Geçmişte ne olduğunu anlamak isteyen birinin bu dört eğilimin içinde bir olayın veya olgunun ne anlama geldiğini belirlemesi daha güvenilirdir. Tıpkı

somut bir nesnenin yerini ve değerini dört boyutla; en, boy, derinlik ve zaman boyutlarında tespit etmek gibi...

Bütün içinde parçacığın işlevini bulmak, belki de tarihin bütünü için değil, özel dönemleri için kullanışlıdır. Sözgelimi devrimleri anlamak için, bütün devrimlerin karşılaştırması yapılabilir. Devrimlerin genel geçer kuralları oluşturulabilir. Böyle bir birikimle herhangi bir devrime yaklaşanın donanımı ve edinebileceği bilgiyle, sadece bir devrimin ayrıntılarını incelemeye çalışan birinin edineceği bilginin güvenlik açısından değeri ortadadır. Kolaylıkla biriciğin öznelliği ve ayrıntılarında boğulabilecek ve yanılacaktır.

tarihçi

Tarihçi genel anlamda herkestir, çünkü her insanın bir belleği vardır ve dil aracılığıyla geçmişteki yaşantıları geleceğe taşıyabilir. Zaten insan kendini tarihten arındıramaz, çünkü insan tarihsel bir varlıktır. Üç zamanlı bilinç koşulları nedeniyle her şeyi tarihiyle kavrayabilir. İnsan bilinci için her şey tarihseldir ama özel olarak tarih bilgisine ilgisi de kaçınılmazdır. Her türlü bilme gibi, insanın kendini bilmesi de tarihsel olacaktır. İnsanın kendisine yönelik ilgisi arttıkça tarihe ilgisi de artacaktır. Benzer biçimde insan toplumsallaştıkça, türü ve topluluğu için kaygı duymaya başladıkça tarihe ilgisi artacaktır. Bu nedenle orta yaşın üzerindekiler tarihe kendilerini daha yakın bulurlar. Tarih bilgisinin toplumsal işlevi ilgiyi yaşamsal yapar. Tarih, toplumsal düzen ve otoritenin meşruluğunun bile zeminini oluşturur. Bu nedenle toplumla ilişkisi olan ve otoriteye gereksinim duyan herkes zorunlu olarak tarih bilgisiyle donanmak ister. "*tarih tarihçilere bırakılamayacak kadar değerlidir*" varsayımının kaynağı da buradadır.

Özel anlamda tarihçi, ötekilerinden daha çok geçmişe yönelen, ilgi gösteren, geçmişin bilgisiyle şu ya da bu şekilde kendini ilişkilendirendir. Asıl bilgi alanları ve meslekleri başkadır ama onlar özel olarak tarihe yönelirler. Genellikle toplumsal sorunlara duyarlıdırlar ve geleceği şekillendirme kaygısı taşırlar. Çoğunlukla bir ideolojiye bağlıdırlar ve birçok önyargıları vardır. Dertleri geçmişin bilgisini öğrenmekten çok, kendi eylem ve etkinliklerini geçmişin bilgisiyle meşrulaştırmaktır.

Tarihe yönelik akademik çalışmalar sürdüren ve özel olarak tarihçiliği meslek edinmiş olanlar diğerlerinden ayrılır. Toplumda bunlara *"tarihçi*" denir. İşleri herkes adına geçmişi araştırmaktır. Bunlarda akademinin geleneksel yöntemleri-

ne bağlıdırlar; elde ettikleri bilginin, görüşün, kurgunun, geçmişe uyarlı olup olmamasından daha çok, tarihsel bilgi üzerindeki otoriter ekollerin onaylamasını önemserler. Dolayısıyla geçmişin güvenli bilgisine ulaşma konusunda zorlukları vardır. Carr'ın dediği gibi; tarihçi, tarih yazmaya başlamadan önce tarihin bir ürünüdür.

Hegel'e göre bu tarihçiler, çağının ve kültürünün ruhunun bir parçasıdırlar ve o toplumsal ruhu ancak onlar açıklayabilirler. Thukydides, Herodot, İbn-i Haldun bu türden tarihçilerdir. Belki de tarihçi olarak onları görmek gerekir. Ancak insanın bilme ediniminin kendisi hastalıklıdır. Çeşitli önyargılar gerçekliği kavramamızı engeller, ayrıca algılarımız da yetersizdir. Sadece belli aralıktaki sesleri duyan bilincimizin, gerçeği algılamadaki yetersizliği ortadadır.

Özellikle 19.yüzyıldan sonra tarih bir bilim olduğuna yönelik olumlu eğilim, özellikle belge araştırma teknikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece belgelerin, bulguların, arşivlerin önemi artmıştır. Tarihsel bilginin güvenliği belge veya bulgulara dayanmasıyla orantılı görülmeye başlandı. Belge ve bulgunun bulunmadığı durumlarda, güvenli olarak sayılan birikmiş geçmiş bilgisi kaynak kabul edilir oldu. Böylece her tarihsel bilgi üreten kendini kabullenilmiş kaynaklarla meşrulaştırmak zorunda kaldı. Tarih metinlerindeki dipnot bolluğunun artması bu süreçle ilgilidir. Aşırılığa giden bir tutumla özellikle akademik çevrelerde bu duyarlılık, kaynakçılık ve belge fetişizmini doğurdu.

Geçmişte ne olduğunu ve neden olduğunu bilincimize uyarlı bir şekilde açıklayacak bir tasarım olmadan, belgenin de bulgunun da gerçeklikle bağlantısı kavranamaz. Bu nedenle tarihsel dokuyu çözümlemeye çalışan kurgular, gerçeğin tümünü içine almasalar da bilincimizin doğasına uygundurlar. Bilincimiz, bütünsel olmayanın sahiciliğine ikna olmaktan uzaktır. Bir olayı nedenleriyle kavrayabiliriz ama bu nedenler örgüsünün bütünsel olması gerekir. Belki de bu yüzden tarihçinin kendi tasarımını kurması gerekir. Ancak gerçekliğin yerine geçecek, tarihsel dokuyu apaçık bize duyuracak bir tasarı olanaksızdır.

İnsanların tarihçiden beklentisi, geçmişle kendi arasına bilincine ve geçmişe uyarlı bir köprü kurmasıdır. Hatta geçmişten daha çok kendi bilinç koşullarını önemserler ve tarihçinin kendi değerlerini tarih bilgisiyle onamasını isterler. Tarihçi eğer davranışlarını ve ideolojisini onarsa, varlığı da eylemleri de anlamlaşacak ve gerçeğe bağlanacaktır. Marcilio Ficina'nın dediği gibi tarih, sadece hayatı güzelleştirmek için değil aynı zamanda ona ahlaki bir anlam verebilmek için de gereklidir. Tarih öyle bir güce sahiptir ki hayatın içinde ölümlü olan tarihin içinde ölümsüzlük kazanabilir. Var olmayan şey varlık kazanır, yaşlı gençleşir... Tarihçinin ödevi ölü olanın araştırılmasıyla canlı olanın araştırılmasını birleştirmektir.

Tarihçiden beklenen bu ödevin önünde büyük zorluklar vardır. İlk önemli zorluk, geçmişle tarihin aynı şey olduğu yanılgısıdır. Geçmişle tarih aynı şey olmadığı gibi, Keith Jenkins'in belirlediği gibi geçmişle tarih, tek bir tarih okunuşunu kaçınılmaz kılacak şekilde birbirine iliştirilmiş de değildir. Yaşanan olup bitmiştir, tarihçi onu geri getiremez. Diyelim ki 15.yüzyıl Osmanlıları anlatacak tarih öğreticisi, öğrencilerini o yüzyıla götüremez, ancak o döneme ilişkin tasarıları aktarabilir. Böylece tarih, bir çeşit dilsel kurguya döner. Fakat Nietzsche'nin de dediği gibi; tarih sadece betimleme ve söylemse, gerçek yok da yorumlar varsa, tarihçinin sorumluluğu da yoktur ve bu şüphecilik, hiçliğe kadar gidebilir.

Toplumun veya insanların da tarihçiden beklediği hiçbir zaman gerçeğin tam olarak ortaya çıkması da değildir. Herkes kendini ve ideolojisini meşrulaştıracak, geçmiş gerçeklikle ilişkilerini kurarak ona gerçeklik kazandıracak bir arayışın içindedir. Bu yanıyla tarih güçlü bir ideolojik bilgiye dönüşür. Resmi tarih kavramı bu koşulların ürünüdür. Tarih bilgisi öylesine esnek ve geniştir ki, her ideoloji orada kendine yer bulabilir, kendini ora-

da anlamlaştırabilir, kendini meşrulaştırabilir. Bu yüzden tarihçi kendini, yaşayanlarla ölüler arasında elçi olarak görür.

Tarihin içeriği insan bilincinin olanakları açısından bakıldığında sınırsızdır. Tarihçi iyi niyetle geçmişte olanı bugüne taşımaya kalksa bile bununla başa çıkamaz. Ayrıca yaşanan gerçekliğin bütün ayrıntıları ve doğası belgelere yansıyamaz. Bu durumda tarihçi boşlukları doldurmaya girişir. Bunu, kendi bilinç koşullarıyla yaptığı için, anlatısı, bugünün anlatısı olacak ve geçmişten tamamen kopacaktır. Böylece geçmişin anlatısı, bugünün kavramlarına taşınacak ve geçmişten başkalaşacak, romana dönecektir.

Otoritelerin de tarihten beklentileri vardır ve tarihçi, koşullanmış tarih alanında otoriteyi meşrulaştıran bir tutum gösterip göstermemek konusunda, geçmişle ilgili birikimi arasında ikircikli kalır. Böylece kendi bilinç koşullarına karşı da edilginleşir. Giderek otoriteyi meşrulaştırmak için ölüler hakkında ileri geri konuşmalar üretir. Brudel'in belirlediği gibi tarihle iktidar arasındaki ilişki sanıldığından daha karmaşıktır. Sadece devletin gücü değil, aynı zamanda piyasanın, kurumların hatta modaların gücünü de hesaba katmamız gerekir. Aynı zamanda tarihçinin kendisi de bugünün tarih bilincini ve yarının belleğini biçimlendirmek ve meşrulaşmak yönünde müthiş bir otoriteye sahiptir. Bu otoritesinin ayrımına vardığında gerilim daha da artar. Tarihin ideolojik kullanımı sadece egemenlerin değil, egemen olunanların da başvurabileceği bir olanaktır. Onlar da geçmişe ilişkin kendilerini meşrulaştıracak yorumlar yaparlar. Keith Jenkins'in dediği gibi tarih kavramdır, kavram ideolojiktir ve ideoloji maddi çıkarlara dayanır.

Tarihçi biricik olanla ilgilendiği halde, genel olana yönelir. Eğer genel geçer ilkeler üretemezse, tarihçilik niçin vardır? Ancak biricikle genel arasında ilişki orantısızdır ve gerilim yaratır. Tarihçi bunun bilincindedir. Fakat tarih bilgisinin önemsenmesi için geleceğe çıkarımlar yapılması ve yararının ortaya çıkması gerekir. Olaylar biricik ve yinelenmeyecekse, tarih bilgisine ne gerek vardır? Bu soru tarihçiliği tehdit eder. Tarihçiler bu tehdit karşısında, tarih bilgisinin yararlarını kanıtlamak için falcılığa girişebilirler.

Tarihçinin en büyük zorluğuysa üyesi bulunduğu topluma ve evrensel akla karşı sorumluluğunun çatışma olasılığıdır. Örneğin Alman tarihçiler, büyük olasılıkla büyükbabalarının 1944'te yaptıkları ya da yapmadıklarından dolayı rahatsızdırlar. Tarihçinin bilmekten kaynaklanan bu zorluğu baş ağrıtıcıdır. Her tarihçi bir ulusun kültürüyle yoğrulmuş bilince sahiptir ve bakışı bu bilinç nedeniyle zorunlu olarak özneldir. Tarihçi, tarihi bilim olarak kabul edip, bilimsel bir etkinliğe yöneldiğinde, kendi bilinç ve bilinçaltıyla karşı karşıya kalacaktır. Donne'nin belirlediği gibi, hiç kimse kendi içinde bütün bir ada değildir; herkes kıtanın bir parçası, karanın bir kısmıdır. Yaşadığı toplumdan, değerlerden, bakıştan, ideolojiden kendini tümden soyutlayamaz. Yerel olan, çoğunlukla baskın olmak ister. Hatta evrensel olanı belirlemek ister. Bu gerilim süreklidir ve tarihçi bu gerilimi dindirmekte zorlanır.

Tarihçi bugünün bilinç koşullarının ve geleceğin belleğinin oluşmasındaki etkisi karşısında da şaşkındır. Tarihçiye yüklenen bu ürkütücü sorumluluk, bugünün ve geleceğin sorumluluğudur. Tarihçi kendini geçmiş karşısında koşullanmışlık ve özgürlük arasında tercih yapmaya zorlanmış bulacaktır. Koşullanmışlık, belgeler, müfredat, iktidar, ideoloji gibi sınırlandırmalarla güçlü dayanaklara sahip olduğundan, tarihçinin özgürlüğü cesaret gerektirir. Oysa özgürlüğü hata yapma, yorum yapma hakkını tarihçiye tanıyacaktır. Şair güneşin dizelerine boyun eğmesinden böbürlenirken tarihçi, sultanlar veya firavunlara boyun eğdirmekle gönenir. Belki de Snekman'ın dediği gibi; Tanrı geçmişi değiştiremez ama tarihçiler için bu sorun değildir. Tarihçiye bu olağanüstü gücü veren, geçmişin bilinemezliği ve yetersiz bulgulardır.

Toplumsal dönüşümler veya bilgi birikimleri, yeni tarih alanları açabilir. Bu durumda tarihçi yeni açılan alanlarla genel tarih bilgisini karşılaştırmak ve yeni alanları içselleştirmek zorunda kalır. Yıllarca oluşturduğu ve neredeyse önyargıya dönüşmüş tarihçi birikimini yegane gerçeklik kabul eden tarihçinin, kendi önyargılarıyla yüzleşmesi ve yeni gelişmelere bilincinde yer açması gerekir. Bu tarihçinin kafasını bulandır. Sözgelimi Tarihin *"kadınlar açısından"* yeniden okunması ve yeni bir anlatıya dönüştürülmesi beklenilebilir. Endüstri devrimiyle kadınların kamu alanında yer tutmaları, kadınların ve kadın hareketlerinin kendilerini meşrulaştırma gereksinimini doğurmuştur. Bu gereksinim, yeni bir tarih kavrayışını getirecektir.

Tarihçi bunların dışında bir de halk tarihçiliğiyle de baş etmek zorundadır. İbn-i Haldun'dan beri bu sorun yaşanmaktadır. Yönetilenler, halktan kişiler, yarar ve zarar umulmayan ve önem verilmeyenler bile tarih öğrenmeye yönelirler. Tarihçi olmayanlar da tarihçiler gibi olayları aşağı yukarı aynı kolaylıkla anlatabilirler, çünkü dıştan bakılınca tarih, eski günlerden ve devletlerden, eski ağlardan oluşmuş bir öyküye benzer. İbn-i Haldun'un bu belirlemesi her dönem için geçerlidir. Günümüzde bilgi edinme olanaklarının artmasıyla herkes kolaylıkla tarih bilgisine ulaşmakta, tarihi olayları öğrenmekte ve aktarabilmektedir. Tarihçiyle halk tarihçilerini birbirinden ayırmak zorlaşmaktadır. Halk tarihçileri de tarihçi sayılınca, geçmişin öyküsü tümden ölüler hakkında dedikoduya dönmektedir. .

Tarih öğreticisi bütün bu zorlukları belki eleştirel tarih tutumuyla aşabilir. Temel ilkesi, kanıtlanmadığı sürece hiçbir bilgi onanmamalıdır. Ancak yine de 19.yüzyıldan kalma *"olaylar geçmişte nasıl meydana gelmişse öyle anlaşılabilir"* yerleşik bakışıyla *"soruşturmacısının sorgusuyla üzerinde çalıştığı nesne arasında karşılıklı bir ilişki olduğu"* karşıtlığı hep onu takip edecektir. Tarihçilik bıçak sırtında yürümektir ve tarihçinin zihni hep ikirciklidir.

olasılıkçı tasarım

Tarih anlatısı, önünde sonunda bir tasarımdır. Tasarımsa, düşüncenin nesnesini zihinde temsil etme, onu tıpkı bir resim gibi duyusal bir tarzda veya zihinsel imgeler şeklinde canlandırmadır. Gerçekliği bütünsel olarak kavrayabileceğimiz halde, gerçekliğin bütün ayrıntılarını algılama olanağına sahip değiliz. Bu durumda gerçeklikten elde ettiğimiz algıları bir bütünsellik haline getirmek ve tasarlamak bir çözüm olasılığı, yaşanmış gerçeklikle ilgili bilgi edinmek isteyenin olanaklarından biridir. Olasılıkçı tasarım, çeşitli tasarım olanaklarını, bilgi edinmek için bir araç olarak görmektir. Yaşanmış geçmişi kavramak için, geçmişin içinde yaygınlığı yadsınamaz ilkelere dayanmayı gerektirir.

Olasılıkçı tasarım için en genel ilkeler en temel ilkelerdir. İbn-i Haldun'un içsel tarih dediği, insan eylem ve etkinliklerin içkin yasaları kadar kesin olmasa da, olay ve olgulardaki yaygınlığı şüphe götürmez olan bazı kategoriler veya genel geçer ilkeler olabileceğini varsayar. Sözgelimi, her olay ve olguda zamansallık ve mekansallık bulunduğu varsayımı, yadsınamaz bir eğilimdir. Olasılıkçı tasarım, bu genel ve yadsınamaz eğilimlerin dışında, olay ya da olgular için olasılıkçı ilkeleri kabullenir. *"Her şey değişir"* ilkesi, yaşanmış geçmişte en yaygın ilkedir, ancak olasılıkçı tasarım, bu ilkeyi bir yasa olarak görmez, baskın bir eğilim olarak kabul eder. Buna karşın değişim, insan eylem ve etkinliklerinin, tarihsel dokunun, somut evrenin en temel yasalarından biridir ve bilincimiz için yadsınamaz.

"Her olay ve olgu biriciktir" ilkesi de yasa düzeyinde bir eğilimdir. Hiçbir olay veya olgu yinelenmez, benzerleri oluşabilir ama asla yinelenemezler. Bu durumda, olasılıkçı tasarım için bu ilke başat ilkelerden biri gibi görünmektedir. Bilincimiz için sin-

dirilebilir bir geçmiş resminin oluşturulmasında bu ilkeler, tasarımın içindeki ayrıntıların bağları gibidir.

"Benzer nedenler, benzer sonuçlar doğurur" belirlemesi de kabul gören ve bilincimize uyarlı bir ilkedir. Bir şeyi belirleyen nedenleridir ve nedenleri benzer olanların kendileri de sonuçları da benzerdirler. Dolayısıyla bu ilke, zihnimizin yasalarına da uyarlı olduğundan, olasılıkçı tarih tasarımı için kullanılabilir niteliktedir.

Yukarıdaki üç ilkeye göre, yaşanmış geçmiş için daha az baskın ama genel bir eğilim olan; *"Dönemler çökerken her şey öznel ve olumsuz, dönemler yükselirken her şey nesnel ve olumlu bir eğilim taşır"* ilkesi, olasılıkçı tasarımın doğasını gösterir niteliktedir. Bu ilke her olay ve olgu için geçerli olmasa da baskın bir eğilimdir. Dolayısıyla geçmişin güvenilir bilgisi için dayanak noktalarından birini oluşturur. Olasılıkçı tasarım, ilkenin etkin olmadığı olay ve olguları da kabul eder, ilkenin etkin olmamasını da...

Benzer bir ilke; *"çağın genel eğilimlerinin, o çağda yaşanan olay ve olgular üzerinde az ya da çok etkilidir"* ilkesidir. Bu ilkenin varsaydığı "göreceli" etki ölçülebilir değildir. Dolayısıyla her olay ve olgu için geçerli olmayacağı açıktır. Buna karşın, olasılıkçı tasarım, gerçeğin anlaşılması için bu tür ilkelere gereksinim duyar. Bu ilkeler sayesinde olay ve olguların tarihsel doku içindeki yeri ve değeri anlaşılabilir. Üstelik bu ilke, her olay ve olgunun zamansallık taşımasıyla ilintili olduğu için, genel yasalara da uyarlıdır.

Mekansallığın bir uzantısı olarak, *"her olay olduğu yerin izini taşır"* ilkesinden de söz etmek gerekir. Bu ilke, mekansallığın olaylar ve olgular içindeki bağlamıdır. Tıpkı zamansallık gibi her olay ve olgu, mekansallıkla var olabilir. Dolayısıyla mekansallığın bir devamı olan bu ilke, olay ve olgularda ölçülmesi güç olan bir etkiyi bize duyurmaktadır.

Tarihsel dokuyu açıklamak için, geçmişin izlerini açıklayacak ilkelerden oluşmuş tasarımlara gereksinim kaçınılmazdır. Bu hem bilincimizin hem de yaşanmış gerçekliğin doğası için gereklidir. .Bilincimiz ancak bütünsel olan birikimleri güvenli bulmaktadır ve gerçeklik asla tam olarak kavranamaz. O halde yaşanmış gerçekliğin, eldeki bulgu ve belgelerini kapsayacak bir tasarım, geçmişin bilgisini bütünleyebilecektir. Aynı belge ve bulgulara dayanan ve aynı olayı inceleyen, içkin eğilimlerle desteklenen birçok tasarım olasıdır. Dolayısıyla tarih ancak olasılıkçı tasarımlarla anlaşılabilir. Her tarihçinin bir tasarım oluşturması veya var olan tasarımlardan birini yetkinleştirmesi, tarihçilik etkinliğine daha uygun olacaktır. Bilincimiz ve birikimimiz değiştikçe, tasarımlar da değişecektir.

YAŞAMALANI-OTORİTE

yaşamalanı

Tarih bir insan araştırmasıdır. İnsanın eylem ve etkinlikleri, insansal kurguları, ürettikleri hep bu araştırmanın konusudur. İnsan öncelikle kendini merak eder ve bu gereksinimini geçmişi anlayarak çözebilir, çünkü her şey tarihselliğiyle kavranabilir. Herkes kendi geçmişinin toplamıdır ama bu toplam doğup içine katıldığı yaşamalanı ve bir parçası olacağı otoriteleşmeyi de kapsar. Bu nedenle insandan söz ediliyorsa, öncelikle bir yaşamalanından ve otoriteden söz ediliyordur. İnsan yaşamalanı ve otoriteden arınık olamaz. Yaşamalanı ve otorite, insanın kalıbı gibidir, doğduğunda bu kalıba dökülür. Yaşamalanı ve otorite, insan evreninin her yerine içkindir, gerçekliği yadsınamayacak kadar yaygın ve insan doğasına yerleşiktir.

Yaşamalanı ve otorite bütün canlılar için geçerlidir, bütün canlılarda geçerlidir. Dolayısıyla evrensel bir ilkedir. Yaşamalanı mekansallığı, otorite zamansallığı oluşturur. Türler, ancak yaşamalanlarıyla var olabilmekte ve otoriteyle zamana tutunabilmektedirler.

Her tür, ister toplumsal olsun ister olmasın yaşamalanında var olabilir. Yaşamalanı, canlılar için bedenlerinin uzantısıdır. Yaşamalanının sınırı, varlıklarının da sınırıdır ve canlılar, yaşamalanlarını korumaya yönelik içgüdüsel bir eğilim ta-

şırlar. Bu içgüdüsel koruma eğilimi, özellikle hem cinslerine yöneliktir ki, önemli oranda şiddet üretir. İnsan da yaşamalanını içgüdüsel olarak korumaya eğilimlidir; aşiretlerin, kavimlerin, ulusların sınırlarını korumaya yönelik ortaklıkları ve yaşamalanı olarak gördükleri toprakları ülküleştirmelerinin altında bu ruhsallık yatar. Sınırları korumak için ölenler "şehit" olarak kabul edilir ve yüceltilir. Yaşamalanı "vatan" kavramıyla tabulaştırılır. Yaşamalanına saldırı veya olası tehdit asla tepkisiz kalamaz. Neredeyse türün her bireyinin bedenine yönelik bir saldırı gibi algılanır.

Yaşamalanının içindeki gerilimler ne olursa olsun, yaşamalanı türün varoluşunun öncülüdür. Tür, temel gereksinimlerini buradan karşılayabilir. Paylaşımdaki sorunlar ne olursa olsun, yaşamsal gereksinimlerin karşılandığı bir yer olarak yaşamalanı türün ortaklık zeminidir. Hiçbir canlı türü yoktur ki yaşamalanını korumaya yönelik bir tutum sergilemesin. Hatta, başka hiçbir tepkisi, yaşamalanını korumaya yönelik tepkisiyle ölçülemez. Yaşamalanına yönelik saldırı, varlığına yönelik saldırı gibi algılanır. Ölümcül bir saldırıyla karşılaşanca nasıl böbrek üstü bezlerinin ürettiği salgılar, olağanüstü güç oluşturuyorsa, türün ortak ruhsallığı da toplulukta benzer bir güç oluşturur.

Varoluşunun deneyimlerini yaşadığı ve oluşumunun biçimlendiği bir yer olması nedeniyle yaşamalanı, canlılar için vazgeçilmez dünyadır. Yaşamalanından kopan türün bireyi, damarları kopmuş kadar acı çekmektedir. Sıla özleminin altında yatan ruhsallık bu kopuşa işaret etmektedir. Memleketlerine dönen insanların toprağı öpme isteği bu ruhsallığın bir başka göstergesidir. Yaşamalanlarının kokusu, rengi, iklimi, ürünü, yiyeceği; yani bütün ayrıntıları türün varlığının yapı taşları olduğundan, türün her hangi bir bireyi, yerkürenin hiçbir yerinde, memleketinde olduğu kadar kendini güvende ve güçlü duyumsayamaz.

Yaşamalanı türün var olmasının koşuludur ve bu nedenle vazgeçilmezdir. Ayrıca türün her bireyinin kalıbı olmakla, onun

özünü etkilemiştir, ondan bir parçadır. Denilebilir ki hem tür için hem de türdeki her birey için yaşamalanın sınırları, bedenlerinin sınırlarını oluşturur. Sınırlılık, yaşamalanının doğasında vardır ve bu sınırlılık, türe bütünlük duygusunu verir. Otorite de bu sınırlılıktan doğar.

otorite

Hayatın her ayrıntısında, tek hücreli canlılardan memelilere kadar her basamakta, türün yaşaması, aynı zamanda mekânda yer kaplamasıyla olasıdır. Mekânda kapsadığı alan, türün yaşamalanıdır ve ancak yaşamalanıyla var olabilir. Yer kaplama sadece bedenin hacmiyle değil, gereksinimlerini giderme etkinliklerinin sınırlarıyla da ilişkilidir. Dolayısıyla yaşamalanı, türün mekândaki varlığıdır. Yaşamalanının sınırları, türün çoğalması olasılığını içerdiği için, her tür yaşamalanını korumak ve hatta genişletmeye yönelik içgüdüsel bir eğilim taşır. Salt bu eğilim bile otoriteleşmeyi zorunlar, çünkü yaşamalanının korunması işbirliği gerektirir ve işbirliği kaçınılmaz olarak türün bireylerini merkezileştirir. Tür hem diğerleriyle, hem de kendi türüyle, sadece mekânda değil, zamanda da kendi soyunun sürmesine yönelik rekabet içindedir. Bu rekabet, genlerin geleceğe taşınmasına yönelik baskın eğilimin doğal bir sonucudur ve otoriteleşmenin özsel kaynağıdır. İnsan toplumlarındaki ilk otoritelerin akraba bağı üzerine kurulmuş olması da bu içgüdünün sonucudur.

Yaşamalanının korunması, türün geleceğinin de garanti altına alınması demektir. Ancak yaşamalanının korunması güçtür ve toplumsal canlılarda işbirliği gerektirir. Bu işbirliği, kaçınılmaz olarak merkezileşir ve otoriteye dönüşür. Nerede bir yaşamalanı varsa, kaçınılmaz olarak orada bir otorite de vardır. Otoritenin kökleri yaşamalanından beslenir. Yaşamalanının korunmasının yanı sıra, türün öteki gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik, tür içi gerilimler, aykırı bir biçimde otoritenin kaynağını oluşturur, çünkü otorite bu gerilimlerin bireşiminden gücünü alır. Bu bireşim sınır gerektirir, dolayısıyla yaşamalanının sınırı, otoritenin de sınırı olacaktır.

İnsanın eylem ve etkinliklerinden hepsi, yaşamalanı ve otoriteyle ilişkilidir. İnsanın gereksinimlerini karşılayacağı zemin yaşamalanında, karşılama biçim ve yöntemlerinde de otorite gizlidir. Hiçbir eylem veya etkinlik yaşamalanı ve otoriteden arınık olamaz. Belki bazıları yaşamalanıyla, bazıları otoriteyle daha çok ilişkili olabilir. İnsanı eyleme yönelten gereksinimler düşünüldüğünde, yaşamsal gereksinimlerden olan beslenme daha çok yaşamalanıyla ilişkiliyken, güvenlik otoriteyle daha ilişkilidir.

Otorite, özsel olarak öldürme gücüdür, ancak bu salt haliyle varlığını sürdüremez, çünkü yıkıcılığı kendini de ortadan kaldırır. Bu nedenle otoritelerin ilk örneklerinden bu yana, öldürme gücü saklı bir tehdit olarak yapıcı görüntüler altına gizlenmiştir. Buna karşın, her otorite öldürme gücünü sezdirecek gövde gösterilerine gereksinim duyar. Bu gösteriler hem yaşamalanının içine yöneliktir hem de dışına... Bu gösterilerin yaşamalanının dışına olanı kaba ve salt öldürme gücünün simgeleriyle yapılırken, yaşamalanının içine yönelik gösteriler daha çok örtülü ve kontrollüdür. İdeolojik aygıtlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Öldürme gücü eğer ayaklanma gibi otoriteye bir meydan okuma yoksa saklanır. Hapishaneler gizlenir, idamlar gece yapılır. Böylece otoritenin meşruluğunun sürmesi sağlanabilir. Bir yanda otoritenin öldürme gücünün sergilenmesi, bir yanda da gizlenme isteği, yaşamalanında otoriteye yönelik ilginç kurgular, simgeler ortaya çıkarır. Özellikle mimari ve yontu otoritelerin örtülü gövde gösterisinin alanlarını oluşturur. Bu ikili yapı toplumsallığın doğasıyla ilişkilidir. Hem otoritenin öldürme gücünün anımsanması gerekir ki güç karşısında yaşamalanındaki karşıtlıklar birleşsin, hem de otoritenin meşruluk kazanması için öldürme gücünün saklanması gerekir. Yoksa yaşamalanı sürekli bir çatışma ve gerilim alanına dönüşür.

Toplumsal türlerin öncelikle yaşamalanını korumak ve gelecekte de var olmanın zorunluluğu olarak üremenin güven al-

tına alınması için içgüdüsel olarak işbirliğine gittikleri ve bu işbirliğinin merkezileşmesinden otorite doğduğu düşünülürse; otoritenin yıkıcılığının yaşamalanının içine yönelik olmaması gerekir. Otoritenin yıkıcılığının yüzü yaşamalanının sınırlarının dışına dönüktür. Otoritenin yaşamalanının içine yönelik ölüm gücünün tehdidi, ancak kıtlık gibi özel durumlarda ortaya çıkar. Otorite, varlığını sadece bu gizli öldürme gücüyle değil, türün üyelerinin gönüllü boyun eğmeleriyle gerçekleştirir. Otoritenin meşruluğunun dayanağı da bu gönüllü boyun eğmedir.

Yaşamalanındaki merkezi otorite zaman içinde evrimleşmiş, gelenekler oluşturmuş, görüntüler ortaya çıkarmıştır. Weber, otoritenin tarih içindeki farklılaşmasını üç bölüme ayırır: Gelenek ve alışkanlık kuralları ve yapılarına dayanan *geleneksel otorite*, bir kişinin sıra dışı özelliklerinden dolayı, geleneksel veya yasal kurumlardan bağımsız olarak elde ettiği *karizmatik otorite* ve bürokrasi örneğinde olduğu gibi, uslamla gerekliliği ortaya konmuş, gereksinimleri karşılayacak özel yapılarla oluşturulmuş, *ussal otorite*... Hobbes, ussallığın otoriteyi gerektirdiğini varsaymıştır ve otoriteyi ussallıkla ilişkilendirmiştir. Hobbes'e göre; otorite yokluğunda ortaya çıkacak kargaşanın yıkıcılığı göz önüne alınırsa, bir egemenle sözleşme yapılması insan türünün doğasına uyarlı ve ussaldır.

Otoritenin yaşamalanının her yerine yayılan kurumsallaşmış görüntüleri, ne türden bir yapı olursa olsun, ilk örneklerde ortaya çıkan otoritenin doğasına ilişkin özellikler hep var olacaktır. Örneğin *"öldürme gücü"* ne kadar saklanırsa saklansın bütün otoritelere içkindir. Ayrıca otorite mutlaka sınırları belli bir yaşamalanına gereksinim duyar ve sınırlar otorite için tabudur. Dil de otoritenin ayrılmaz bir parçasıdır ve otoritelerin görünmez elidir. Dil sayesinde otorite etki alanını genişletir. Bu nedenle her dil egemenlik içerir ve dokunduğu yerde efendisinin tohumunu eker.

Otorite ve yaşamalanının doğaları anlaşıldığında, geçmişin gerçekliğine daha çık yaklaşılabilir. Sözgelimi Güngör Gündüz'ün Osmanlı otoritesinin yaşamalanının büyüme oranıyla ilişkisini araştıran çalışması, yaşamalanı sınırıyla otoritenin güçlenmesi arasındaki dengeyi anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bu tür çalışmaların çoğalması, yaşamalanı-otorite ilişkisinin içkin eğilimlerinin ortaya çıkarılması, geçmişte *ne oldu* ve *nasıl oldu* sorularımızın daha güvenli yanıtlanmasına olanak sağlayacaktır.

Yaşamalanı-otorite ilişkisinden doğan içkin eğilimlerin şimdiden ayrımındayız. Sözgelimi otoriteler, yaşamalanında kıtlık varsa zorbalaşmakta, güçlenmekte ve öldürme gücünü denetleyememektedirler. Bu denetimsizlik iki kaynaktan beslenmektedir; birincisi kıtlık zamanında yaşamalanındaki gerilimler çatışmaya dönmektedir ve otorite bunların meşru bireşimi olmakta zorlanmaktadır. İkincisi, paylaşım sorunları arttıkça otoritenin gücü zayıflamaktadır. Otorite varlığını ancak salt öldürme gücünü sergileyerek korumaktadır. Açlık yaşanan ülkelerdeki kargaşa ve otoritenin aymazlığının kaynağı da budur.

Bir başka içkin eğilim dışsaldır. Yaşamalanına yönelik tehditler, otoritenin meşruluğunda olumlu bir işlev görür. Yaşamalanına yönelik tehdit, türün varlığına, bedenine yönelik algılandığından, otoritenin en ilkel gereksinim olarak yaşamalanını korumaya yönelik işbirliğinden doğmasından kaynaklanan bir eğilimle, tür otorite etrafında kenetlenir. Yaşamalanı koruma içgüdüsü, otoritenin güçlenmesine neden olur. Dolayısıyla otoriteler, *"düşman"* yoksa bile uydurmayı yeğlerler.

Otoritenin ortaya çıkışı ilksel olarak türün ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Otorite, yaşamalanının korunması ve güven içinde yaşayıp üreyebilmesi için zorunlu bir gereksinimdir. Bu gereksinimle doğan otorite, gereksinimleri yerine getiremediğinde tür, başka bir otorite arayışına girişecektir. Bu nedenle otoriteler, yaşamalanındaki varlıklarını sürekli hale getirebilmek için meşru ol-

mak veya olası arayışları engellemek zorundadırlar. Bu nedenle yaşamalanı-otorite ilişkisi bir yanıyla zorunlu, bir yanıyla çelişiktir.

İnsan türünün usunu kullanarak doğa karşısında güçlenmesi ve çoğalmasıyla, yaşamalanlarının sınırları da büyümüştür, dolayısıyla otoritelerin kontrol altında tutması, sorunları çözmesi gereken alanları genişlemiş, iş bölümü nedeniyle gereksinimleri karşılama örgütlenmeleri çoğalmıştır. Böylesi büyük yaşamalanlarında otorite bir kişide somutlaşsa bile, birçok kişinin örgütlenip ortaklaşa çalışmasını zorunlu hale getirmiş ve devlet ortaya çıkmıştır. Devlet otoritenin somutlaşmış biçimidir. Ancak devlet, yapısı, gücü ve bütün işlevselliğiyle, yaşamalanının olanak ve olasılıklarına bağlıdır.

Devlet, ister istemez bir devlet görevlileri sınıfı üretir. Bu sınıf devletin gücünün öznelerine dönüşür ve yaşamalanındaki topluluktan ayrılır. Her devletin öldürme gücünün somutlaşmış hali olan askerler de bir başka sınıfı oluşturacaktır Demek ki otorite somutlaşır somutlaşmaz, yaşamalanındaki topluluk sınıflara ayrılmaya başlar; yönetenler dolayısıyla otoritenin gizil güçleriyle donatılmış olanlar azınlıktır. Yaşamalanındaki çoğunluk yönetilenlerden oluşur. Yönetilenlerin de yaşamsal gereksinimlerini karşılamak için farklılaşması pek olasıdır. Bu durumda devlet, sadece bir sınıfın değil, genel toplumsal çıkarın korunmasını üstlense de, *"vergi"* yoluyla yöneticiler öncelikle korunur. Devletin doğasına ilişkin bir başka olgu ortaya çıkar: devlet giderek topluma yabancılaşır... Yine de devletin bir bileşke olduğu ortadadır. Yaşamalanındaki karşıtlıkların, çelişkilerin dengelendiği bir bileşke... Cem Eroğlu'nun belirlediği gibi, devlet sadece bir sınıfın çıkarını koruyan olumsuz bir yapı değildir; aynı zamanda genel çıkarı belirleyen olumlu bir yapı olmalıdır. Engels de bunu desteklemektedir. Engels'e göre; siyasal üstünlük, ancak toplumsal işlev yerine getirildiği sürece sürdürülebilir.

Devletin varlığını sürdürmesiyle ilgili denilebilir ki; devlet her zaman egemen sınıfa hizmet eder ama bunun da bir sınırı vardır. Tıpkı, yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerine yönelik görevleri yerine getirme konusundaki bir alt sınırın olması gibi... Devlet bir bileşkedir; otorite ve bu otoriteyi kullanımının somutlaşmış hali olan iktidar, bir yandan aynı işlevin farklı yüklemleridir, bir yandan çelişiktir. Otorite sadece salt öldürme gücü değildir; yaşamalanının gereksinimini karşılamak için ortaya çıkmış bir merkezileşmedir. Dolayısıyla özü gereği, yaşamalanındakilerin çıkarlarının bileşkesidir. Otorite soyuttur ve somut öznelerce düzenleme işlevini yerine getirir. Söz konusu düzenleyici özne iktidardır ve iktidara gelmiş olan özneler, otoritenin meşruluğunun kaynağı olan genel çıkar yerine, özel çıkarlara hizmet edebilir ve iktidarla-otorite arasında bir gerilim yaşanabilir.

Bu çelişkili yapı da doğaldır; zaten devlet toplumdaki çelişkilerin bileşkesidir; doğasında çelişki vardır ve bu yüzden kendi içinde de çelişki taşır.

Devlet, yaşamalanındaki üretimin sağlanması, ilişkilerin düzenlenmesi, ürünün paylaşımı konusundaki güç olarak çözümleyicidir. Ancak bu işlerin yapılmasıyla ilgili ortaya çıkan işbölümünün doğurduğu farklı çıkarlar, devleti zorlayacak niteliktedir. Toplumun genel çıkarı, devletin çıkarı, egemen sınıfın çıkarı... Hepsi çelişkilidir. Bu nedenle devlet ve onun işlevlerinin adı olan siyaset gerilimli bir etkinliktir. Siyaset ve siyasetçiler gerilimden uzak duramaz.

Otoritenin ussal serimlenişi olan ulus devletler, iç ve işlev çelişkilerini çözme yolunda yeni yapılar oluşturdu. Otorite üçe bölündü; Yaşamalanındakilerin çıkarlarını koruyacak kurallar koyma gücü olarak *yasama erki*, kuralları uygulama işlevini üstlenen *yürütme erki*, uyuşmazlıkların kurallara göre çözme gücü olan *yargı erki*... Güçler ayrılığı denilen bu üçlü yapı çelişkileri dengelese de yaşamalanının çelişkilerinin baskısı altında,

doğaları gereği çatışmaya yatkındırlar. Böylece otorite, kontrollü bir ayrışmaya giderek, gerilimi dindirebilecektir. Son iki yüzyılda, yaşamalanlarındaki çelişkilerin farklılaşıp derinleşmesi ve artan yoğunluğu ancak böyle bir kontrollü ayrışmayla çözümlenebilmiştir. Oysa otoritenin doğası bütünleşme, tekleşmedir. Otoritedeki bu evrim, bir zorunluluğun sonucu olmasa asla gerçekleşemezdi. Unutmamak gerekir ki, güçler ayrımını sağlayan zorunluluk karşısında, otoritenin doğasından kaynaklanan, güçleri birleştirme eğilimi her zaman saklı duracak ve varlığını koruyacaktır. Ayrımın sınırı da yaşamsaldır, eğer güçler ayrımı, otoritenin diriliğini kaybedecek oranda olursa, otorite bu ayrımın çatışkılarında yok olup gider.

tarihsel yapı

Yaşamalanı otorite ilişkisi, geçmiş gerçekliğin açıklanmasına olanaklıdır. Yaşamalanı-otorite ilişkisi içinde insanların eylem ve etkinliklerinin genel eğilimleri, kurdukları yapılar belirlenebilir ve geçmişte yaşanmış gerçekliği kavramamızı sağlayacak bir yapı oluşturulabilir. Böylesi bir bütünselliğin kendince sorunları olsa da bilincimiz için en güvenilir çözüm olduğu söylenebilir. 21.yüzyılın genel eğilimiyle çelişse de bütün içinde parçacığın işlevini anlayabileceğimiz için, bir tarihsel yapı oluşturmayı denemeliyiz. Böyle bir yapı, yaşanmış geçmişi apaçık ortaya koyamayacaktır ama geçmişin gerçekliğini az da olsa bilmemizin en uyarlı aracı olacaktır.

"Tarihsel yapı" insan eylem ve etkinliklerinin bütünselliğini ifade eder. Yaşamalanı-otorite ilişkisi üzerine bu yapı kurulabilir, çünkü insanların hiçbir eylem veya etkinliği yaşamalanı ve otoritenin dışına düşmez.

İnsan türünün her neslinin bilinç koşulları, doğal koşullardan oluşan olanak ve olasılıkları farklı olsa da davranışlarının ana nedenleri açıktır. İnsanlar gereksinimlerini karşılamak için eylem ve etkinlikte bulunurlar. İnsanın öncelikli gereksinimi, varlığını sürdürmesi için yaşamsal olanlardır. İnsan enerjiye gereksinim duyar ve bunu beslenerek gerçekleştirir. Beslenmeden yaşayamaz ve eylem ve etkinliklerinde beslenme arayışı önemli yer tutar. Varlığını sadece beslenerek koruyamaz, aynı zamanda bunu güvenlik içinde yapmalıdır, ayrıca sürekli enerji üretip tüketmesi yıkıcı olacağından, dinlenmesi de gerekir. Bu gereksinimlerin her biri insanı eyleme sürükler ve bu gereksinimleri karşılama yöntemleri giderek gelenekselleşir, nesilden nesile aktarılan alışkanlıklara dönüşür ve hatta kurumlaşırlar. İnsan bu gereksinimlerini ancak yaşamalanına bağlı kalarak karşılayabi-

lir. Dolayısıyla yaşamalanının olanak ve olasılıkları, bu gereksinimleri karşılama eylemlerini koşullandırır. Yaşamsal gereksinimlerin karşılama olanak ve olasılıkları, yaşamalanının koşullandırılmasıyla biçimlenir. Bu eylemler ve bu eylemleri karşılama yöntemlerine *iktisat* denir ve tarihsel yapının önemli bir boyutunu oluşturur.

Benzer şekilde toplumsal gereksinimleri karşılamaya yönelik eylemler *"toplumsal boyutu*", zihinsel gereksinimleri karşılamaya yönelik eylem ve etkinlikler *"kültürel boyutu*" oluşturur. Bu eylem ve etkinliklerin toplamının kurgulanıp örgütlenmesi veya yönetilmesi de *"siyasi boyutu"* oluşturur.

Siyasi eylem ve etkinlikler, yaşamalanındaki davranış ve araçlarını dönüştürme yetkinliği taşıdığından, tarihsel yapının en belirgin boyutudur. Siyaset, üretim araçları ve ilişkilerini, paylaşım ve vergilendirmeyi, dolayısıyla yaşamalanındaki topluluğun bütün yaşamsal gereksinimlerini etkileyebilir. Bu nedenle de topluluğun her bireyinde siyasete yönelik eğilim veya duyarlılık vardır. Demek ki yaşamalanındaki eylem ve etkinlikler içinde en çatışmalı, en devingen, en gerilimlileri siyasetle ilgili olanlarıdır.

Buna karşın *kültürel boyut* daha durağan bir özellik taşır. *İktisadi boyutla* başlangıçta ilişkili olsa bile, kültürel yapının unsurları, ortak bilinçaltıyla da ilişkili olduğundan, bir kez kalıplaşınca kolay kolay dönüşüme uğramazlar. Sözgelimi Türklerin bozkırlardaki göçebe hayatlarında gelenekselleşip yerleşen ve bozkır yaşamına uyarlı olan ağaçlara çaput bağlama geleneği, günümüzde de sürmektedir.

İnsanın toplumsal gereksinimlerini karşılama eylem ve etkinliklerinin oluşturduğu *toplumsal boyutsa*, büyük ölçüde iktisadi boyuta bağlıdır ve onun dönüşümünü takip eder. Ancak bir yanıyla da kültürel boyutla ilişkili olan toplumsal boyutun bazı unsurları, iktisadi koşullar değişse bile varlığını sürdürebilir. Ortak bilinç ve bilinçaltımızın koşulları geçmişin aktarımlarıyla belirginleştiğinden, yeni olanın, değişenin ayrıntılarını kısa zamanda içselleştiremez. Unutmamak gerekir ki her nesil, büyük ölçüde geçmişin çocuklarıdır, gelecekse henüz onların bilinçlerinde mayalanmaktadır.

İnsan karmaşık bir varlık olduğundan, eylem ve etkinlikleri de karmaşıktır. Dolayısıyla eylem ve etkinliklerinin oluşturduğu eğilimler açık ve net değildir. Dolayısıyla tarihsel yapının boyutları iç içe geçmiş gibidir. Bu yapı içinde olup bitenler bu boyutlarla açıklanabilseler de apaçık ortaya konamaz. Bu eksikliği baştan kabul etmek gerekir. Bu eksiklik insanın doğasıyla ilgilidir; algılar yetersizdir ve bilincimizin etkinliği, bilincimizin sınırlarıyla belirgindir. O halde her şeyi apaçık bilmek pek olanaklı değildir. Bilebileceğimizle yetinmemiz gerekir.

Yaşamalanı-otorite ilişkisinin genel geçer ilkeleri, iktisadi, toplumsal, kültürel ve siyasi boyutlara içkindir. Dolayısıyla yaşamalanı-otorite ilişkisinin genel geçer ilkelerinin araştırılması, tarihsel yapının dört boyutunu da kavramamıza olanak sağlar. Geçmişte ne olduğu konusundaki merakımızı giderecek güvenli bir temel bulmuş oluruz. Ayrıca her boyutun kendi içindeki genel geçer ilkelerini ortaya çıkararak, geçmişte ne olduğunun ayrıntılarını fark etmeye başlarız. Böylece, tarihsel yapı içinde her hangi bir olay ve olgu, tarihsel yapıya dayanarak açıklanabilir. Bütün içinde parçacığın işlevini ortaya koymak, bütün içindeki işlevinden ayrık olarak bir parçacığa yöneldiğimizde, onun biricikliğinden kaynaklanan ayrıntılarında boğulmaktan yeğdir.

Yaşamalanı-otorite ilişkisi bize olasılıkçı bir tasarım sunar. Geçmişte yaşanmış olan her şeyin kalıbı olmak dışında bir belirlenimi olmadığından, yaşanmışlıkla ilgili farklı tasarımlar oluşturmasına engel olmaz. Yaşamalanı otorite ilişkisi içinde, farklı tasarımlarla bütünsellik oluşturulabilir ve böylece, geçmişin bilgisi, bilincimizin kavrayacağı şekilde işlenebilir. Geçmişte yaşanmış olay ve olgular hakkında, yaşamalanı-otorite ilişkisini

temel alacak bir tasarım kurmak, araştırmalar ve bulguları anlamlaştırmak için ayağımızı basacağımız sağlam bir zemin oluşturur. Tarih de geçmiş hakkında ileri geri konuşmanın dışına çıkarak, göreceli de olsa güvenli bir bilgi kaynağına dönüşür.

içkin eğilimler

Yaşamalanıyla otorite arasındaki içkin kurallar, bilindik tarihin verilerinden çıkarılabilir. Karşılaştırmalı bir bakış açısı yeterli olacaktır. Ayrıca, yaşamalanı-otorite ilişkisinin kendi doğasından da içkin eğilimler anlaşılabilir. İlişkinin kendisi eğilimlerin de kaynağıdır.

Otoritenin en ilkel hali, yani yaşamalanındaki türün gerilim ve eğilimlerin bileşkesi olmasına yol açan ana kaynağı, yaşamalanını koruma içgüdüsüdür. Bu nedenle yaşamalanına yönelik saldırı veya saldırı olasılıklarının otoriteye olan gereksinimi artırır ve otoriteyi güçlendirir. Otoritenin en güçlü olduğu dönemler, yaşamalanına saldırı dönemleridir. Bu nedenle iktidarlar, otoritelerini güçlendirmek için zaman zaman düzmece dış tehdit üretirler.

Yaşamalanı otorite ilişkisinde göze çarpan ikinci genel geçer ilke, türün gereksinimlerini karşılamasıyla ilgilidir. Eğer yaşamalanı türün ihtiyaçlarını karşılayacak zenginliklere sahip değilse veya üretim ve tüketim doğru örgütlenemediği için kıtlık varsa, otorite salt haline yaklaşacak ve katılaşacaktır. Diktatörlüklerin azgelişmiş yahut gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkması da bu ilkenin göstergelerinden biridir. Eğer kıtlık yaşamalanının kaynaklarının eksikliklerinden doğuyorsa, otoritenin yüzü çevre yaşamalanına yönelik olacak ve otorite yayılmacı bir eğilim taşıyacaktır. Eğer kıtlık paylaşımdaki dengesizliklerden kaynaklanıyorsa, yaşamalanındaki paylaşım gerilimleri otoriteyi zor durumda bırakacak, bu kez otorite yaşamalanına yönelik saldırı eğilimi taşıyacaktır. Gelir dağılımındaki makasın çok açık olduğu ülkelerdeki iç savaş ve karışıklıklar, bu içkin ilkeyle açıklanabilirler.

Yaşamalanı-otorite ilişkisinde, yaşamalanının kaynakları yetse bile otoritelerin başka yaşamalanlarına yönelik eğilimlerinin tükenmesi olası değildir. Aile, klan, kavim her ne türden bir toplumsal birliktelik olursa olsun, hem nüfus olarak çoğalmak, hem yaşamalanını genişletme arzusu içindedirler. Hem mekânda hem nüfusta çoğalma, gelecekte var olma olasılığını artıracağı için, otoriteler bu eğilimi içlerinde saklı tutacaklardır. Ama bu eğilim sadece yaşamalanının dışında değil, aile, klan, etnik topluluk gibi alt birlikteliklerin arasında da sürecektir ve bu gerilim kimlik çatışmalarında simgeleşecektir. Dolayısıyla otoritenin dayandığı kimliğin, alt kimlikleri yok etmeyi göze alacak bir saldırganlığa dönüşmesi de pek olasıdır. Bu olasılık *"soykırım*" gibi veya *"ırkçılık"* gibi eylem ve ideolojiler üretir. Her ne olursa olsun otoritelerin bu ilkel eğilimlerinin ehlileştirilmesi gerekir. Ne kadar çok ehlileştirilirse ehlileştirilsin, önünde sonunda otorite güçtür, öldürme gücüdür ve bu konuda ötekilerden aşırı bir güce ulaşan cinsin, bu türden eylemleri hep saklı kalacak, olasılık olarak duracaktır. Hem yaşamalanını genişletmeye, hem yaşamalanını düzenlemeye yönelik otoritenin salt hali askeri güç hazır beklemektedir. Yves Lacoste'nin eserinin ismi gibi *"coğrafya savaşmak için*" yeterli nedendir. Ancak yaşamalanı çatışma nedeni değildir, aynı zamanda otoritenin ehlileştirilmesi olanağı da olabilir. Örneğin, adalardan oluşan yaşamalanı, aşırı koşulların egemen olduğu çöl yaşamalanlarına göre daha az baskıcı bir otorite üretecektir. Ayrıca komşu yaşamalanlarında farklı zamanlarda gerilimler çıkması nedeniyle, içsel olarak saldırganlığa erişmemiş olsa da, dışsal olarak saldırganlıkla karşılaşma olasılığı, her dönem için güvensizliği körükleyecektir. Bu dış etkiler de otoriteyi katılaştıracaktır.

Yaşamalanı ne kadar küçük olursa olsun, içinde karşıtlıklar, gerilimler ve eğilimler barındırır. Bu gerilimlerin ilki, üretim, paylaşım ve tüketimle ilgilidir. Dolayısıyla otorite bu gerilimlerin uzlaştığı zemin olamazsa, gerilimler ve karşıtlıkların hedefi

olur. Bu nedenle otoriteler, üretimin iki yönü, sermaye ve emeği uzlaştıracak çözümler üretmelidir. Oysa emek ve sermaye çelişkisi kolay uzlaşır çelişki değildir. Toplumsal doku bu iki büyük gerilim etrafında biçimlenir ve dolayısıyla toplumsal doku da durul değildir. Toplumun sınıflara bölünmesi, toplum için karşıt kimliklerin türemesine neden olacak ve otoriteyi erozyona uğratacak arayışları besleyecektir.

Bir başka gerilim kaynağı, yaşamalanındaki olay ve süreçlerin birbirinden farklı genişleme ve akış oranlarıdır. Yaşamalanında ortaya çıkan ve herhangi bir zamanda başlayan bir olayın bitişi, o olayın doğallığıyla belirgindir ama yaşamalanının içinde bir boşluk olamayacağına göre, başka olayların süreçleriyle de kaçınılmaz olarak kesişecek ve sürecin doğallığı zorlanacaktır. Dolayısıyla olayların doğal akışları, başlangıç ve genişleme enerjileri asla simetrik yahut eşgüdüm içinde olamayacaktır. Her süreç farklı zamanlarda başlayacak, mekâna kendi gücüne göre ve öteki süreçleri baskılayacak şekilde yayılacaktır. O halde çelişki, yaşamalanındaki varoluşa içkindir. Yaşamalanı dışarıya yalıtkan olsa bile, çelişkiden arınık olamaz, çünkü geçmişin gerilimlerini, yığılma ve gevşemelerini de içinde taşıyacaktır. Nihayet her şey geçmişinin toplamıdır. Öte yandan, sadece yaşamalanındaki süreçler değil, başka bir yaşamalanında başlamış olan süreçler de yayılma eğilimindedir. Kendi yaşamalanında başlamamış olsa bile insan, bir değerin, bir sürecin, bir gerilimin ayrımına vardığında, artık o değer veya gerilim, onun gerçeği haline gelir. İnsan toplumları geçirgenlik özelliği gösterir ve bu nedenle yaşamalanındaki süreçler hiçbir sınırlamayla korunamazlar.

Bu durumda otorite (*somutlaşmış adıyla devlet*) durul bir çatı oluştursa da, iktidar, (*otoritenin somutlaşmış işlevi)* bu kaynar kazanın uzantısı olarak hep çalkantının bir parçası olacaktır. Yaşamalanındaki gerilimlerin kaynağı da, eşitsizliklerin yerleşik olmasıdır. Birçok eşitsizlik kaynağı vardır ve mut-

lak bir eşitlik sağlanması da olası değildir. Dolayısıyla otorite, eşitsizliklerin dengesi olarak da ifade edilebilir. Ancak eşitsizliklerin varlığı, dengesizliğin her an kapıyı çalacağının işaretidir. Otorite, Foucault'un da işaret ettiği gibi bu eşitsizlikler ve gerilimlerin olumlu bileşimi olabilir: Gücün değerini koruyan, onaylanır kılan, onun yalnızca üzerimizdeki hayır diyen bir kuvvet olmayıp, şeyleri evirip çevirmesi ve üretmesi, hazzı teşvik etmesi, bilgiyi oluşturması, söylem üretmesidir. Otoritenin oluşturduğu bu söylem (*ideoloji*) şüphesiz dil aracılığıyla olasıdır. Dil, otoritenin temel gücünü oluşturur. Yaşamalanında otoritenin meşruluğunu sağlayacak olanaklar, dil aracılığıyla bireylerin bilinçlerine işlenirken, gelecekteki nesillere de bu kalıplar, yine dilin olanaklarıyla taşınır. Demek ki otoritelerin kılıcı dildir. Dilsiz otorite düşünülemez... Bu nedenle bazı diller yasaklıdır, bazı dillerin egemenliğinden korkulur...

Yaşamalanı-otorite ilişkisi karşılıklı bir ilişkidir, birindeki değişiklik ötekini de etkileyecektir. Bu ilişkiden çıkarılan ilkeler, geleceğin otoritesinin biçimlenmesinin olasılıklarını gösterecektir.

DEVRİM

devrimin doğası

Devrim, olağan bir tarihsel olay değildir, bilinen tarih boyunca sıklıkla karşımıza çıkmaz. Uzun soluklu bir süreçtir ve kesintili bir devinimi vardır. Devrim ortamı denilen özel koşullarda ortaya çıkabilir ancak tamamlanması her zaman olanaklı olmaz. Yaşamalanındaki sorunların çözümsüzlüğü devrime işarettir. Böylece yaşamalanında yeni bir otorite arayışı başlar ve devrimin bu aşaması, bir arayış aşamasıdır. Farklı çözüm önerileri farklı otoriteleşmeler doğurur. Bunlar genellikle küçük küçük örgütlenmelerden doğmuş otoritelerdir.

Arayış aşamasının belirgin özelliği; yerleşik otoritenin kurum ve kuruluşlarının, yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerini karşılayamamasıdır. Yaşamalanında ancak bir otorite olabileceği için, bu küçük otoriteler, yerleşik otoriteden sert tepki görürler. Böylece yerleşik otoriteye karşıtlık, farklı otorite arayışlarını birlikteliğe zorlar. Baskı arttıkça, ortak düşmana karşı farklı eğilimler cephe oluşturmaya başlarlar.

Devrimci cephe yaşamalanında yeterince taraftar bulursa ayaklanma başlatır. Ancak ilk ayaklanmalar genellikle başarısız olur ve yerleşik otoritenin daha da zorbalaşmasına neden olur. Bu başarısızlık devrimci güçlerin işine de yarayabilir. Eğer yerleşik otorite sorunları çözmeyi başaramazsa, zorbalığı yaşa-

malanındaki meşruluğunu yok etmeye başlar. Böylece devrimci otoriteler, ayaklanma için yeniden toplumsal destek bulabilirler. Ayaklanmalar birkaç kez olabilir. Eğer yerleşik otoriteyi ortadan kaldıracak bir desteğe, güçlü bir enerjiye, istek ve kararlılığa sahip değillerse, devrim süreci burada biter ve yerleşik otorite yaşamalanına yeniden ve daha güçlü bir şekilde egemen olabilir.

Eğer devrimci güçler başarırsa, yerleşik otoriteyle ilgili her şeyi yaşamalanının dışına iterler. Bu dönem tam bir kargaşa yaşanır. Olay ve olguların birbirleriyle bağları kopuk, eğilimler karmaşık ve rastlantının egemen olduğu bir dönemdir. Kurulu düzen çökmüş ve henüz yeni bir düzen kurulamamıştır. Devrimciler türdeş olmadıkları için bu dönemde bir de kendi aralarında kavgaya tutuşurlar. Sonunda bir eğilim diğer eğilimleri, tıpkı eski otoriteyi yaşamalanının dışına sürdükleri gibi sürer, yaşamalanından temizler. Genellikle devrimler, bu dönemde bir hayal kırıklığı yaratır ve bir geriye kaçış eğilimi başlar; eski otoritenin yeniden kurulması için ayaklanmalar görülür.

Devrimci otorite bu dönemde zorbadır ve yaşamalanına egemen olunca, yeni düzenin iktisadi, toplumsal, kültürel ve siyasi koşullarını üretmeye başlar. Bu dönem zorbalıkla gerçekleştirilen bir dönemdir. Toplum ve birey, yeni kurulan üretim güçleri ve ilişkilerine uymaya zorlanır. Bireyin ve toplumun biçimine etki etmeyi de içinde barındıran özel bir dönem olan düzenleme aşaması uzun solukludur.

Ne zaman ki geri kaçma eğilimleri ortadan kalkar, o zaman devrim otoritesi meşrulaşır, gelenekselleşir. Tam da bu noktada, yaşamalanındaki gereksinimleri karşılamamaya başlar. Böylece yeni bir devrimin tohumları atılmış olur.

Devrim, yaşamalanındaki yerleşik otoritenin ve onun oluşturduğu örgütlenmenin kaldırılıp, yeni bir otoritenin ve onun örgütsel yapısının egemenliği demektir. Ancak her alandaki kesintisiz hızlı dönüşler de devrim olarak nitelendirilir. Endüstri devrimi, üretimdeki biri birden değişim olarak devrimdir. Bilim

devrimi, bilgi edinme biçiminde ani ve topluca bir değişikliğe işaret eder.

Tarih boyunca birçok ayaklanma çıktığı halde, devrim gerçekleşmemiştir. Devrimlerin özelliği, yeni otorite arayışı olması ve bir öğretiye dayanmasıdır. Bilim ve teknolojideki gelişmeler, sermayenin dolaşım olanaklarına kavuşması ve endüstri devrimi sonrası, birçok yaşamalanında devrim ortamı meydana gelmiştir. Dolayısıyla geçen üç yüz yıl için, devrimler çağı denilebilir.

Devrim, doğası gereği yıkıcıdır, içinde şiddet barındırır. Egemenlik savaşının sonunda gerçekleşebildiği için, şiddetten arınması olanaksızdır. Tarihi, insan türünün bir gelişim süreci olarak görenler için devrim çekici ve gereklidir, çünkü devrim sayesinde topluluklar bu gelişim sürecine ayak uydurabilirler. Devrimcilikle solculuk arasındaki ilişki de buradan kaynaklanır. Var olanı korumayı sağcılık, dönüşümü solculuk olarak belirlersek, devrimciler en uçtaki solculardır.

kargaşa

Kargaşa, bilindik fiziğin kabullendiği bir olasılıklar bütünüdür. Kargaşada süreçlerin içsel dinamikleri, dışsal baskı ve gerilimler karşısında direnecek kadar güçlü olmadıklarından, sürecin doğallığı daralma, büzüşme ve kesilmeye karşı korunaksızdır. Dolayısıyla bir adım sonrasını görmek olanaksızlaşır. Sisin insanın algılarını bozması ve yolunu kaybettirmesi gibi, kargaşa da öngörülere kapalıdır. Gerçi kargaşanın da bir doğası vardır fakat düzen kadar genel geçer ilkeler türetilecek güvenirlikte tekrarlar barındırmaz. Fizik bilimi, kargaşayı kabullenmekte, fakat en azından bilim olmanın gerektirdiği "yasa"ları bu alanda üretememekte, matematik yerine daha çok istatistik kullanarak, varsayımlara ulaşmaktadır. İnsan toplumları da bilindik evrenin yasalarının dışında değildir. Fizik yasaları açısından karmaşık canlı varlıklarda olup bitenle, yaşamayanlarda olup biten arasında fark bulunmasını gerektiren bir bulgu yoktur.

Kargaşa, başlangıcından beri hayata içkindir. Her canlı yaratık istisnasız, dört nükleotidi, yirmi amino asidi ve diğerlerinden oluşan aynı yapı malzemelerini kullanır. Aynı genel makinelerle protein moleküllerini yaparlar. Hayatı başlatan koşullar, yerkürenin bir döneminin karmaşa koşullarından türediği halde, hayatın içsel düzenini oluşturmuşlardır. Bu durum her hangi bir insan yavrusu için de geçerlidir. Spermlerin sayısıyla yumurtanın döllenmesi arasındaki olasılık, daha sonra beden ve zihinsel yetileri koşullandıracak bir kargaşayı işaret eder. Demek ki kargaşa geçicidir ve kendinden sonra gelen dinamiklerin ortaya çıkışını sağlayan eğilimlere olanak tanır. Buradan anlaşılacağı üzere kargaşanın doğası, düzen doğurur. Her kargaşayı düzen takip ettiğine göre, kargaşayla ilgili ilk ilkemiz, kargaşanın ardının düzen olduğudur. Ancak kargaşanın uzaması başka bir

etki daha yapar. Kargaşa uzadıkça düzen arayışı daha da artar ve uzun kargaşalar ardından baskıcı otoriteler kurulur.

Kargaşanın bir başka genel geçer özelliği, *rastlantıya açık* olmasıdır. Rastlantı, şüphesiz ki varoluşun ayrılmaz bir parçasıdır. Gerçi belirlenimci düşünürler, sözgelimi Hegel, rastlantıyı "arazlı bir zihnin çaresizliği" olarak görür ama tarihçi için rastlantı, dışlanacak bir kavram değildir. Rastlantı, farklı süreçlerin kesişip, yeni bir süreç başlatmasıdır. Dolayısıyla yaşamalanında süreçlerin, olayların, olguların kesişme oranı kadar rastlantıya yer olacaktır. Kargaşa ortamında, süreçlerin kendi doğallığında sürmesi zorlaştığından, kesişim ve öteki sürece katışım olasılıkları artacak, dolayısıyla daha çok rastlantı oluşacaktır. Demek ki kargaşa ortamlarında rastlantı baskın bir eğilimdir.

Kargaşada, tekrarların olmaması, onun bilinemez olması demek değildir. Kargaşanın oluşmasına neden olan eğilimler, büyük ölçüde kargaşa sonunda kurulacak düzenin de dinamikleri olacaktır. Ancak rastlantının baskısı altında söz konusu dinamikler, öteki süreçlerle karışıp, bambaşka yeni süreçler de üretebilirler. Dolayısıyla kargaşa dönemine girişteki süreçlerin bilinmesi, bütün kargaşa dönemlerinin karşılaştırılması, bizim için kargaşanın ne türden bir düzen olduğu hakkında ipuçları verecektir. Sözgelimi, kargaşada nesnellik yerine öznellik egemendir. Kargaşa, devletlerin veya dönemlerin çöküşüyle başladığı için öznellik, düzenin getirdiği baskıdan kurtulur ve zaman-mekân düzleminde, gücü kadar kendine yer bulur. Öteki iradelerin ve süreçlerin baskısına, düzendeki otoritenin sınırlayıcılığından daha çok dayanır, çünkü *kargaşanın güçleri merkezi değil dağınıktır*, dolayısıyla sürgit devam edecek dirilikte değildir. Demek ki kargaşanın olası ilkelerinden biri de öznelliktir. Öznenin tarihe etki olanağı kargaşalarda olağanüstü düzeye ulaşır. Bu yüzden kahramanlar, öncüler, daha çok yerel ya da genel kargaşa dönemlerinde ortaya çıkar.

Kargaşanın içinde bir başka büyük olasılık *olumsuzluktur*. Olumluluk için gerekli olan sürgit emek ve güç, kargaşada yerini dağınıklığa ve kesintiye bıraktığı için olumluluk için gerekli enerji birikemez. Dolayısıyla kargaşa olumsuz bir eğilim içerir. Bu yüzden kargaşa ortamında insanın ilkelliği eylemlerini kolaylıkla ele geçirir. Bir değerler varlığı olan insan, kargaşa ortamında değerlerinden yoksun kalır, çünkü değerlerini sürdürecek koşulları bulamaz. Zaten olumsuzluk, olumluluğa göre daha baskındır, çünkü olumluluk fazladan emek, fazladan dikkat, fazladan güç ister. Karanlığın ışığa baskın olması gibi, barbarlık da uygarlığa baskındır. Uygarlığın sürmesi, değerlerin egemen olması, büyük bir çabayı gerektirir. Bu çaba devam ettirilemediğinde, barbarlığın yüzü hemencecik sokağa çıkar.

çözülüş

İbn-i Haldun'a göre devletler doğarlar büyürler ve ölürler, tıpkı insanlar gibi... Devletlerin doğasının insana benzemesi kaçınılmazdır, çünkü devletler insanların eseridir. Buna karşın çözülüşün ayrıntılarını bilmek, yaşanan gerçekliği kavramak için gereklidir. Çözülüşün kaynakları otorite yaşamalanı ilişkisinde bulunabilir. Otorite, öncelikle yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerini karşılamakla ilgilidir. Otoritenin kurumsallaşmış görüntüsü olan devlet de aynı yükümlülüktedir. Gerçi devlet, egemen sınıfların çıkarlarına daha yakın örgütlenmeler, yapılar üretse de genel çıkarın bileşkesidir ve meşruluğu için en az düzeyde de olsa topluluğa karşı yükümlülüğünü yerine getirmelidir.

Otoritenin somutlaşmış hali olan devletler, yaşamalanındaki topluluğun hem bireylerinin hem ortak çıkarlara sahip sınıflarının beklentilerini çözümlemek için kurum ve kuruluşlardan oluşur. Bütün sistem, çatışmaları ve gerilimleri birleştirecek, farklılıkları bir arada tutacak otoritenin çatısı altında bir bütün olarak kurulur. Kurulu düzen somuttur ama canlı değildir. Dolayısıyla yaşamalanındaki toplulukların gereksinimleri ve bu gereksinimleri karşılamaya yönelik eylemleri değişiklik gösterince, kurulu düzen bu değişikliğe koşut dönüşemez. Bu durumda toplumun gereksinimleriyle, kurulu düzenin çözümleri arasında çelişki ortaya çıkar; bu çelişki, kurumların yetersizliği nedeniyle sürekli olarak kurumları içten içe kemirir.

Düzen kurulurken, yaşamalanındaki topluluğun o zamanki gereksinimlerine göre şekillendiği için olumlu bir işleve sahiptir ve üretkendir. Farklı da olsa, çatışık da olsa, yaşamalanındaki farklı beklentileri karşılayacak bir esnekliğe ve diriliğe sahiptir. Gereksinimler değişince, bu gereksinimlere göre koşul-

lanmış kurgular yetersiz kalır ve diriliğini kaybeder. Kurulu düzenin meşruluğu tartışmaya başlanır ve kurulu düzen kendini yenilemekte geciktikçe, kurum ve kuruluşların yaşamsal kaynakları kurumaya başlar. Yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerini karşılarken diri ve üretken olan otorite, hantallaşmaya başlar. Kurumuş dallar gibi, kendi kurum ve kuruluşları otoritenin varlığına engel olur.

Kurulu düzenin katılaşmış olması, yaşamalanındaki hoşnutsuzlukları artıracaktır. Böylece toplulukla düzen arasındaki çelişki artacak ve gerilime dönecektir. Topluluğun kurulu düzene olan güveni sarsılınca, varlığını korumak için otorite sertleşmeye yüz tutacaktır. Kurulu düzenin üretkenliği bitince, otoritenin varlığı üretkenlikle değil, baskıyla, zorbalıkla yürütülmeye başlar. Bu eşik, nazik bir eşiktir. Bu eşik aşıldığında çözülme başlar. Topluluğun gereksinimlerini karşılamayacak kadar eskimiş kurumların yaşatılmaya çalışılması için gerekli enerji asla sürekli olamaz. Dolayısıyla yavaş yavaş kurum ve kuruluşlar kokuşmaya, iş görmez hale gelmeye başlarlar. Kurulu düzenin içine kurt düşer.

Topluluğun gereksinimlerini karşılamaya yönelik beklentilerindeki değişiklik, insanın doğasıyla ilgilidir. İnsan dışında başka hiçbir canlı, hem kendini, hem doğayı dönüştürmeye yetecek donanımlara sahip değildir. İnsanın ihtiyaçları neredeyse sınırsızdır, oysa Smith'in de belirlediği gibi kaynaklar sınırlıdır. Bu nedenle hiçbir kurulu düzen, toplumun değişimine ayak uyduracak diriliği ve üretkenliği gösteremez, bir zaman gelir ve dönüşümün gerisinde kalır. Ortaçağın uzun süren dingin dönemleri gibi özel dönemler vardır. Bu dönemlerin en belirleyici özelliği kapalı ekonomilerdir. Kendi kendine yeterli ekonomide bilinç koşullarını dönüştürecek yeniliklere rastlanmaz. Topluluk, geçmiş nesilden öğrendiklerinin dışında başka türden bir bilgiyle karşılaşma olanağına sahip değildir. Dünyası, kendi memleketiyle sınırlıdır. Bu yüzden bilinç koşulları bilmek yerine inanmakla yapılanmıştır. Gereksinimlerini karşılama biçimini dönüştürecek, gereksinimlerini artıracak bir değişiklik olmadıkça, bu böyle sürüp gider.

Oysa insan türü dinamiktir, bir bölgede kapalı ekonomi sürerken başka bölgede rastlantısal veya nedenselliği apaçık olan açık ekonomiler türemeye başlar. Açık ekonomi, açık kültür oluşturur ve insan bilincini kışkırtır. İnsan insana yabancı değildir ve yaşamalanındaki topluluklar birbirinden etkilenir. Demek ki kurulu düzenin ayak uyduramayacağı kadar hızlı dönüşümleri engellemesi ancak kapalı ekonomilerde olasıdır. Bu yüzden ortaçağdaki otoriteler çok uzun ömürlü olmuşlardır. Açık ekonomilerin etkili olduğu yerlerde kurulu düzenlerin ömrü uzun değildir. Hatta İbn-i Haldun, devletlerin ortalama ömrünün 120 yıl olduğunu savunur.

Bir düzenin kendisi de çözülüş üretir. İbn-i Haldun'a göre topluluğun doğası uygarlığa eğilimlidir. Bu eğilimleri sonucu iki doğal uygarlık tipi oluşmuştur: Bedevi Ümran ve Hadari Ümran. Bedevi Ümran daha çok göçebe yaşantısında belirgindir. Hadari Ümran ise kent yaşamını ifade eder. Her zaman Bedevi Ümran'dan Hadari Ümran'a doğru bir akış vardır. Böylece devletler kurulur, uygarlıklar oluşur. Hadari Ümran zenginlikler getirmesi bakımından ve güvenliği başkasına yüklemesi nedeniyle bir çözülme bozulma aşamasıdır. Devletler bir süre sonra bozulur ve yok olurlar. Yeni devletin kuruluşu için yine Bedevi Ümran'da biriken "asabiyet" gerekli olur. Asabiyet, toplumun coşkusal bağıdır. Kıt koşullarda, birbirine kan bağıyla bağlanan insanlarda görülür. Asabiyet bir başkan etrafından toplanmayı sağlar ki bu devleti kuracak güçtür. Devlet kurulduktan sonra asabiyet yavaş yavaş azalır. Sonunda zenginliği paylaşma ortaya çıkar ve devlet dağılır.

Devletler genel olarak beş aşamadan geçerler. Birincisi, coşku ve amaca ulaşma aşamasıdır. Tutkulu bir dönemdir ve asabiyetin en yüksek olduğu haldir. İkincisi başkanın bağımsızlığını

sağlaması ve tek adam olması dönemidir. Başkan, asabiyet döneminde kendisine bağlı olanların ortak tavrı ile başa gelmiştir, ancak egemenliğini sürdürmesi için ya onlardan ayrılıp yükselecektir ya da onlarla yönetimini paylaşacaktır. Her iki durumda bu aşamaya özgü çözümlerdir. Üçüncü aşamada asabiyetle birbirine bağlanıp devlet kuran soy ve başkanın bol zenginlik ettiği aşamadır. Fetihlerle büyük bir zenginlik elde edilir ve paylaşılır. Dördüncü aşama zenginlikle yetinilen ama yeni fetihler yapılmayan bir dönemdir. Son aşama olan *kocamışlık aşamasıysa* ne fetihlerin yapıldığı ne de yetinmenin bilindiği aşamadır. Daha çok saçıp savurma aşamasıdır. Lükse ve zevke düşkünlük aşamasıdır. Bu durum devletin yıkılışına işaret eder.

İbn-i Haldun'a göre devletlerin yıkılması doğaldır ve iyileştirilemez. Yıkılmanın koşulları zenginlik elde etmek ve elbet bu nedenle ortak coşkunun dağılmasıdır. Demek ki devletlerin doğaları da çözülüşün kaynağıdır. Ancak İbn-i Haldun'un devlet olarak bildiği, endüstri toplumları öncesine dayanır. Dolayısıyla "ulus-devletlerin" doğası, orta çağ devletlerinden farklıdır. Ömürleri de uzun olacaktır, çünkü iktidarın el değiştirilebilmesi sayesinde farklı toplumsal çıkarların karşılanmasına olanak verir. Her seçim denetim altındaki küçük bir devrimdir.

arayış

Herhangi bir yaşamalanında, gereksinimleri karşılanmayan, otoritenin kurulu düzenine güveni kalmamış bir topluluk, yeni bir otorite arayışına girer. Bu arayış, küçük küçük örgütlenmelerle kendini gösterir. Özellikle bilinç koşulları diğerlerine göre yetkin olan *"aydınlar"* çevresinde tartışmalar yürür. Arayışlar yer yer birbiriyle çatışacak kadar farklılıklar gösterir, çünkü insanların gereksinimleri orantısızdır ve tek düzelik göstermez. Gereksinimlerin karşılama yöntemleri de orantısızdır, dolayısıyla gereksinimlerin karşılanmasına yönelik otorite arayışları da orantısız olmaktadır.

Yerleşik otoritenin bu dönemdeki eylemleri birkaç olasılıkla sınırlıdır. Üretkenliği tükendiğinden enerjisi de tükenmiştir ve kendini onarmakta güçlük çekmektedir. Buna rağmen kendini onarmayı, toplumun farklı beklentilerini çözecek bir yeni yapılanmaya gitmeyi deneyebilir... Bunun başarılı olacağı da şüphelidir; çünkü toplumun yerleşik otoriteden ümidini kesmesi bir birikim gerekir. Böylesine bir birikim üretmiş otoritenin yeniden güven kazanması pek zordur; çünkü otorite eskimiştir ve büyüsü gitmiştir... Yenilik kendi başına çekici, kendi başına büyülüdür. İnsan türünün doğası, yeniliğe açıktır. Bu nedenle toplumun ikna edilmesi pek olası değildir.

Yerleşik otorite kendini yenileyemezse, küçük küçük otoriteler karşısında sert bir tavır almaya başlar. Bir yaşamalanında sadece bir otorite olabilir ve başka otorite ancak başka bir yaşamalanıyla olasıdır. O halde küçük de olsa, yerleşik otoriteye karşı yeni örgütlenmeler sert bir tepkiyle karşılaşır. Yerleşik otoriteyi kabul etmeyen her türden örgütün yasadışı kabul edilmesinin gerekçesi de budur.

Otorite arayışları karışsında yerleşik otoritenin baskı uygulaması, farklı arayışların bir araya gelip birleşmesine, giderek bu arayışların bir cepheye dönmesine neden olur. Böylece yerleşik otorite, yok etmeye çalıştığı arayışları istemeden güçlendirmiş olur. Farklı arayışlar asla türdeş olmaz ama bir cephe altında ittifak yaparlar. Özellikle lider kadrolar varlıklarını korurlar ve oluşturulan cephe de farklı otorite arayışları liderler konseyine dönüşür. Yaşamalanındaki toplum tarafından en çok desteklenen arayış, cephenin lideri olur. Böylece biri yasal, biri yasa dışı iki otorite merkezi oluşur. Yaşamalanındaki bu duruma, devrim ortamı denir. Baskının bir başka sonucu da, kendi başına sorun olmasıdır. Yerleşik otoritenin sorunlarını çözemediğinden şikayetçi olan topluluk, baskı yüzünden yeni sorunlarla karşılaşınca, devrimcilere ilgisi artar.

Kargaşanın genel geçer ilkelerinden olan, katı otorite arzuları da bu dönemde gelişebilmektedirler. 1920'li yılların kargaşa koşulları, Faşistlerin güçlenmesini sağlamıştır. Kargaşanın getirdiği yılgınlık ve çözümsüzlük, yaşamalanındaki topluluğu, faşistlerin katı düzen savunularıyla Mussolini etrafında merkezileşmesine yakınlaştırmıştır. Arayış döneminde yerleşik otoritenin zayıflamasıyla gevşeyen sistem içinde, katı düzen arzularının bu türden örneklerine pek çok yerde rastlanılır. Almanya ve İspanya'da da benzer süreçler yaşanmıştır.

Ne var ki her devrim ortamı devrim üretmez. Devrimler hiç de kolay gerçekleşmezler, ender olurlar. Devrim, kalıcı ve temelli bir değişimdir. Yerleşik düzenin tamamen kaldırılıp yeni bir düzenin kurulması, yeni bir otorite kaynağının meşrulaşmasını gerektirir. Böylesi bir büyük eylem, büyük enerji gerektirir. Yerleşik otoritenin baskısı olmadan ve hatta yerleşik otoriteden tamamen ümit kesilmeden, devrimcilerin arkasında böylesine bir güç oluşamaz. Dolayısıyla devrim ortamı olsa bile devrim gerçekleşmez. Özellikle endüstrinin büyük atılım göstermesiyle ortaya çıkan yeni insan gereksinim ve olanakları, yerleşik otoriteleri dönüşüme zorladığından, yaşamalanlarında son üç yüzyıldır sıklıkla devrim ortamı oluşmakta, ancak çok az devrim gerçekleşmektedir.

Son üç yüzyıldaki gelişmeler, devrimcilere hem olumlu hem de olumsuz olanaklar üretmiştir. Endüstri iktisadının kurulu düzenleri alt üst etmesinden sonra, yaşamalanları daha korunaksız hale gelmiştir. Yerkürenin her yeriyle ilgilenen güçlü otoriteler oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu güçlü otoriteler, devrimcilere destek vererek, yerleşik otoriteyi ortadan kaldırmayı isteyebilir. O zaman devrimciler, yaşamalanındaki toplulukların kendileri etrafından biriktirecekleri gücü, küresel ölçekli otoritelerden sağlayabilirler. Bunun tersi de pek olasıdır; devrimciler karşısında yerleşik otoriteler, söz konusu güçlü otoritelerle işbirliğine gidebilir. Ancak genel eğilim, bir yaşamalanındaki karşıt güçlerin desteklenmesi yönündedir. Söz konusu otoriteler, devrimci güçleri, yerleşik otoriteyi dizginlemek için kullanmaktadırlar; çıkarlarına uymayınca da devrimcileri desteklemekte ve kendi destekleriyle yaşamalanında yeni bir düzen kurulmasına katkıda bulunmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında Lenin'in Almanya'nın yardımıyla Rusya'ya gelişi ve Humeyni'nin Fransa'dan İran'a gelmesi dikkat çekicidir.

önder ve kadro

Yaşamalanındaki dağınık arayışların merkezileşmesi, hatta karşıt eğilimlerin bileşimi ve böylece yeni bir otoriteleşme oldukça güçtür. Merkezileşme için öncelikle önder gerekir. Öncü, toplumsal gereksinimlerin sembolü, sözcüsü, kahramanıdır... Arayışın kararsızlığına son verecek, güçleri birleştirecek olan odur. Böylesi bir sorumluluğu almak hiç kolay değildir. Buna istekli olanlar olsa bile, yaşamalanındaki topluluğun kendi yazgısını birine ihale etmesi için ona güven duyması gerekecektir.

Sistemler çökmeden, toplumsal bağlar çözülmeden, otoriteleşme çürümeden bir öncü ortaya çıkamaz. Koşullar olgunlaşınca, yaşamalanında yeni arayışlar başlayınca, güçlerin birleşeceği, merkezileşeceği bir öncüye gereksinim duyulur. Kargaşanın içkin eğilimlerinin egemen olduğu böylesi dönemde, düzen arzuları artar ve topluluğun üyeleri, kendi yazgılarını belirleme hakkı ve sorumluluğunu birine devretmeye hazır hale gelirler. Ancak bu biri kim olacaktır?

Öncüler karşılaştırıldığında belirgin benzerlikler gösterdiği söylenebilir. Devrimlerin öncülerinin en başat kişilik özellikleri kararlı oluşlarıdır. Kararlılık, kargaşanın dağınıklığındaki ilgileri toplamak için en önemli özelliktir. Topluluk, kargaşanın dumanlı havasında, yaşamını ve topluluğun geleceğini güven altına almak için ne yapması gerektiği konusunda ikircikli ve bunalımdadır. Birinin ona yol göstermesini ummaktadır ve bu birine güven duymalıdır. Güven duyulacak kişi şüphesiz kararlı olmalıdır. Kitleler karşısında kararlılığını duyurmalı, ne yapılması gerektiğini, nasıl yapılması gerektiğini kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ve kendisinin de inandığını hissettirecek biçimde duyurması gerekir. Bunu ancak kararlı kişiler yapabilirler.

Öncülerin bir başka özelliği sorumluluk alma arzularıdır. Yapılması gereken bir iş, alınması gereken bir risk varsa, öncüler almakta ve bu özellikleri, toplumun onlara güven duymasını sağlamaktadır. Topluluğun gereksinimlerini karşılamak için hiç ikirciklenmeden öne atılabilmektedirler. Neredeyse bütün öncülerde kararlılık ve sorumluluk almak belirgin kişilik özelliktir.

Bir başka özellik cesarettir. Ölüm karşısında gösterdikleri direnç kitleleri büyülemekte ve onları bir mıknatıs gibi kendine çekmektedir. Öğretileri veya inançları için hayatlarını ortaya koymakta bir an için bile kararsızlık göstermeyen öncülerin bu özelliği, yaşamalanındaki diğer insanlardan onları ayırıp, otorite olmalarını sağlamaktadır. Unutmamak gerekir ki otoriteyle ölüm arasında zorunlu bir bağ vardır. Öldürme gücünü elinde bulundurmakla yaşatma gücünü elinde bulundurma, aynı şekilde, kimin ölüp kimin yaşayacağını belirleme hakkını doğurmaktadır.

Öncülerin bir başka ortak özelliği toplumsal benliklerinin gelişmiş olmasıdır. Eylem ve etkinlikleri toplum yararına veya yönetsel etkinliklerle geçmiştir. Geçmişteki eylem ve etkinlikleri, kargaşa ortamında, topluluğun öncü arayışı sırasında onlara yardımcı olmakta, toplumun onlar etrafında birleşmesine katkı sağlamaktadır. İnsan önünde sonunda geçmişini de kendinde taşır ve asla ondan bağımsız değildir. Bu nedenle öncüler, öncü olma koşulları olmadan da farklıdırlar ve bu farklılıkları, toplumun dikkatini çeker.

Öncülerin gücü sözdür. Öncüler sözle topluluğu bir arada tutar, çoğaltır, yönlendirir ve hatta ölüme gönderirler. Şüphesiz ki söz kullanıma göre kılıç da olur, anahtar da... Öncülerin söz dizimleri incelendiğinde dikkati çeken bir kalıp vardır; basit emir cümleleri kullanırlar. Basit emir cümleleri, kararlılık içerir ve içinde otorite barındırır. Türümüzün bilinç koşulları, dilin kendine ait bu özelliklerine uyarlıdır. Basit emir cümleleri duyan bilincimizin toplumsal edilgenliğe yatkınlaştığı söylenebilir.

Öncüler, bilinç koşullarıyla da yaşamalanında dikkat çekerler. Çağın genel eğilimlerinin ayrımına varacak, topluluğun gereksinimlerini karşılanması için gerekli çözümler üretecek bir bilince sahiptirler. Genellikle zekidirler ve sorgulamayı değil çözümü önemserler. Öncü olmadan da çevrelerinde onlardan etkilenenler bulunmaktadır. Kendi sorunlarından daha çok yaşamalanının sorunlarıyla ilgili olarak akıl yürütürler.

Öncüler asla kendilerine rakip olacak birini yanlarında barındırmazlar, buna dayanamazlar. Ancak, kendilerine sadık, güvenebilecekleri güçlü bir kadro kurmadan da topluluğu kucaklayamazlar. Bu nedenle öncülerin arkasından gelen ikinci adam genellikle zor bulunur. İkinci adamlar da kendi kadrolarıyla öncüye karşı direniş göstererek varlıklarını sürdürebilirler. Bu nedenle öncülerin göz yummaları için, önemli ölçüde edilgen kalırlar. Bu durum, öncüleri kadronun çok önünde, ülküleşmiş bir kişiliğe dönmesine neden olur. Öncü öldükten sonra ikinci adamlar, bu ülküleşmiş kişiliği asla aşamazlar ve babalarını aşamayan delikanlılar gibi gerilim içinde yaşarlar. İkinci adamların hayatları çatışkılar ve gerilimlerle doludur. İçlerinde barındırdıkları öncü kişiliği bastırmış olmalarıyla kendi içinde de çelişkilidirler. Bu gerilimden dolayı, iktidarı ele geçirdiklerinde genellikle öncüye göre daha katı, daha zorba, daha şiddete yakın olurlar...

Öncülerin kurdukları kadro, genelde öncünün bilinç koşullarına göre eksiklidir. Öncünün yol göstermesine ve kararına muhtaçtırlar. Dolayısıyla öncü öldükten sonra devrimlerin sekteye uğraması doğaldır. İkinci adamın zorbalığı da yaşamalanındaki direnişleri artıracak, kadro içinde parçalanmalara neden olacaktır. Devrimci kadro, genellikle ikinci adamla birlikte kamplara bölünür. Devrimlerin öncüden öksüz kaldıkları bu dönemler genellikle en zor dönemleridir ve geri kaçış eğilimleri bu dönemlerde başarıya ulaşabilir, devrim tamamlanmadan son bulabilir.

ayaklanma

Otoritenin baskısı karşısında zorlukları daha da artan yaşamalanındaki topluluk, devrimcilere destek verebilir. Devrimcilerin bu desteği alabilmeleri için güçlü bir kadro kurmaları gerekir. Oysa devrimci otorite türdeş değildir, farklı otorite arayışlarının bileşkesidir. Bu yanıyla, yerleşik otoriteye benzer, çünkü yerleşik otorite de yaşamalanındaki farklı çıkarların, çatışkıların, eğilimlerin bileşkesidir. Düzenler zaten gerilimlerin çözümü oldukları için varlıklarını sürdürebilirler, dolayısıyla somutlaşmış otoritelerin doğası çelişkilere uyarlıdır.

Yerleşik otoriteye seçenek oluşturacak olan devrimcilerle başka türden isyancıları birbirinden ayırmak gerekir. Devrimcilerin toplumun gereksinimlerini karşılamaya yönelik bir toplumsal düzen tasarısı vardır ve bu tasarı bütün topluma yönelik bir taleptir. Zaman zaman yaşamalanlarında görülen ayaklanmalarsa, yalın bir çıkara dayanmaktadır. Bu tür ayaklanmalar tarih boyunca başarılı olamamış olsa da otoritenin ehlileştirilmesine katkı sağlamışlardır. Ayaklanmalardan sonra yerleşik otorite, yaşamalanında keyfilikten uzaklaşmakta, en az düzeyde de olsa toplumsal sorunları çözme görevini yerine getirmeye çalışmaktadır.

Devrimci ayaklanma genellikle büyük halk kitleleriyle gerçekleşir ve yaşamalanının sadece bir bölgesinde değil, genelinde etkilidir. Tıpkı yerleşik otorite gibi, sınırları yaşamalanının sınırlarıdır ve tıpkı onun gibi bütün her şeye sızmıştır. İmgelerde, simgelerde, dilde, renkte bambaşkadır. Devrimcilere destek verenler, yeniliğin büyüsüne kapılmışlardır. Türün gelecekteki varlığı için, kendi hayatlarından vazgeçecek kadar geleceğe iyimser bakarlar. Bu toplumsal kendinden geçiş dönemi tam bir

kargaşadır. Bu nedenle ayaklanma aşamalarını anlamak hiçbir zaman kolay olmamıştır.

Kargaşanın genel geçer ilkelerine göre bu dönemde öznellik en üst düzeyde etkilidir. Dolayısıyla devrimcilerin, devrimci önderin veya kadroların tutumları büyük ölçüde devrimin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini belirleyecektir. Kurulu düzenin, dolayısıyla sistemin, değerlerin, yani her şeyin çöktüğü bu dönemlerde bireyin tarihe etkisi en üst düzeyde olacağından, her bireyin davranışı anlamlıdır. Aynı zamanda kargaşanın bir başka genel geçer ilkesi etkin olacaktır. Kargaşa ortamlarında toplum, daha katı bir otorite arayışına girecek, bu eğilim ya devrimcilerin etrafında toplumun birleşmesini sağlayacak veya yerleşik otoriteyi yeniden canlandıracaktır.

Kargaşa dönemlerinde rastlantı baskın bir eğilimdir. Kurulu düzen dağıldığından, bireysel eylem ve etkinlikler kısa süreçler başlatmakta, süreçler birbirine karışmakta ve rastlantı her yere egemen olmaktadır. Bu rastlantılar devrimcilerin işine yarayabildiği gibi, yerleşik otoritenin de işine yarayabilir. Zaten toplum iki kutba çekilmiştir. Yerleşik otorite taraftarlarıyla devrimcilerin taraftarları, yaşamalanını bütünselliğinden koparmış, parçalamışlardır. Dolayısıyla süreçler dalga dalgadır ve nedenler birbirine kolaylıkla karışacaktır.

Ayaklanma yıkıcıdır ama sadece düzene yönelik değil, her şeye ve herkese karşı yıkıcıdır. Yerleşik düzenle birlikte bütün değerler ortadan kalkmış veya yok sayılır. Dolayısıyla türümüzün gizlenmiş bütün dürtüleri örneğin şiddet eğilimi ve ilkelliği ortaya çıkma olanağı bulur. Tam bir vahşet yaşanır. Herhangi bir insan, türümüzün bütün geçmişini içinde barındırır ve ne zaman olanak bulsa, geçmiş hemen ortaya çıkıverir. Böylesi dönemleri karşılaştırabileceğimiz başka bir tarihsel dönem yoktur. En zalim otorite dönemi bile ayaklanma döneminden daha huzurludur. Egemenlik mücadeleleri amansızdır ve affı yoktur, çünkü kaybeden, hayatını da kaybeder.

Ayaklanmalar bıçak sırtı gibidir, devrimciler başarılı olurlarsa kahraman olurlar, başarısız olurlarsa, ya yaşamalanında sürgüne gönderilir, zindanlara tıkılırlar, ya yaşamalanının dışına sürülürler. Daha kötüsü hayatlarından olurlar. Devrimciler başarısız olduğunda yerleşik otorite daha katı, daha ezici olarak yeniden yaşamalanına egemen olur. Öldürme gücünün bu salt hali, yaşamalanındaki otorite arayışlarını bir süre durdurabilir de... Bu durgunluk döneminde yeni yapılar, yeni dönüşümler sağlayıp, devrim ortamının yeniden canlanmasını önleyebilir de...

Ayaklanma genellikle birkaç kez yenilenir. Sözgelimi İran'da 1963 Ayaklanması, 1979'un öncüsü gibidir. 1905 ayaklanması da 1917 Devrimi'nin öncülü olmuştur. Ayaklanmaların birkaç kez başarısız olması, bir daha olmayacağı anlamına gelmeyecektir. Yerleşik otorite, yaşamalanındaki sorunların çözümünü gerçekleştirmedikçe, ayaklanma dalgaları bitmeyecektir.

düzen

Devrimciler ayaklanmadan zaferle çıkarlarsa, yerleşik otoriteyi yaşamalanının dışına atarlar. Sadece otoritenin temsilcilerini değil, eski otoriteye ilişkin, onu çağrıştıracak her şeyi; değerleri, simgeleri, renkleri, sözcükleri yaşamalanın dışına iterler. Eski otoriteyi çağrıştıran hiçbir şeye anlayış göstermezler. Egemenlik mücadelesinin doğası gereği, eski otoriteyi olumlayacak bir izin kalmamasına dikkat eder, özen gösterirler.

Yerleşik otorite devrimciler karşısında başarısız olsa bile, devrim hala gerçekleşmiş sayılmaz ve devrimciler de kendilerini güven içinde duyumsayamaz. Her zaman geriye kaçış eğilimleri olabilir ve eski otorite yaşamalanına geri dönebilir. Yaşamalanındaki topluluk eski otoritenin değerleriyle biçimlenmiş, alışkanlıklar kazanmış, ilişkiler kurmuş ve yaşamıştır. Dolayısıyla yaşamalanındaki topluluk, devrimcilerin taraftarları ve hatta devrimciler de dahil, devrimin ideolojisinden daha çok eski otoritenin ideolojisine yakındırlar. Dolayısıyla devrime bağladıkları ümit azıcık kırılsa, kolaylıkla eski otoriteye yönelebilirler.

Eski otoritenin temsilcileri yaşamalanın dışına itildiğinde yeni bir kavga başlar. Devrimciler genelde türdeş değildirler ve eski otoritenin baskısı kalkınca, eski ayrılıklar da ortaya çıkar. İktidarı sahiplenmek için bu kez devrimciler birbirleriyle savaşırlar. Bu savaşın iki olumsuz etkisi vardır; birincisi, yaşamalanındaki topluluğun büyük kısmı devrimin sorunlarını çözeceğini varsaymışlardır, dolayısıyla hayal kırıklığı yaşarlar. İkincisi, devrimciler devrimcileri öldürünce, iktidarı ele geçirenler zafer kazanmış olsa bile, iktidarının güvencede olamayacağı korkusuyla, baskı ve saldırganlığa eğilim gösterirler. Devrimci otoritenin bu acı yüzü, geri kaçış eğilimlerini kışkırtır. Devrimin kendi çocuklarını yediğine yönelik genel geçer sözün gerekçesi, devrimcilerin türdeş bir öğretiye sahip olmamalarıdır. Devrimciler arasındaki kavganın en belirgin örnekleri; Sovyet Devrimi sırasında *Bolşevikler-Menşevikler* arasındaki gerilimdir. Benzer bir gerilim *Mollalar-Halkın Mücahitleri* arasında yaşanmıştır.

Devrimci otoritelerin iktidarı kullanmaya başladıktan genellikle kısa bir süre sonra, bir karşı devrim hareketi başlar. Eski otoriteye bağlı güçlerin son direnişi olan bu karşı devrim hareketi bastırılabilirse, devrimci otorite yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerini düzenleyecek yeni kurum ve kuruluşları, yeni değerleri oluşturmaya başlayabilir. Ayrıca karşı devrim hareketi iktidarın zor kullanmasını meşrulaştırdığından, devrimciler zor kullandıkları bu dönemde, eski kurulu düzenin bütün yapılarını direnişle karşılaşmadan söküp atma olanağına kavuşurlar. Devrimci otoritenin zorbalığı, ayaklanma sırasındaki kargaşadan yılmış olan topluluğun büyük kısmı tarafından zaten onanan bir tutum olacaktır, çünkü kargaşanın dağınıklığı, katı düzen arayışlarını güçlendirir.

Devrim gibi olağanüstü bir dönüşümün oluşması, ancak yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerinin olağanüstü değişimi karşısında, otoritenin bu gereksinimleri karşılayacak düzenlemelerde yetersiz kalmasıyla gerçekleşebilir. Bu nedenle devrimci otoritenin karşılaşacağı en temel güçlük; birikmiş sorunların bir anda çözülmesi sorunudur. Toplum, devrimci otoriteye sorunlarını çözeceği umuduyla destek vermiş, hayatını ortaya koymuştur. Oysa sorunlar öyle birikmiş olur ki; bir neslin görebileceği hızda çözülmesi neredeyse olanaksızdır. Sorunların çözülemediğini gören topluluk, eski otoriteye yönelir ve karşı devrim güçlenir. Karşı devrim güçlendikçe devrimci otorite zorbalaşır. Bu eğilimin en iyi örneği Fransız Devriminde Jakobenlerin iktidarı kullanma biçimleridir.

Devrimci otoritenin karşılaştığı başka bir güçlük de insan ve toplum kavrayışıyla ilgilidir. Devrimcilerin tasarlayıp önerdik-

leri toplumsal düzen, yerleşik düzenden farklı insan, farklı toplumsal ilişki, farklı otorite kurumları gerektirmektedir. Farklı otoriter kurumlarla yeni bir düzen oluşturulsa bile, kurulu düzeni ancak insanlar işlevselleştireceklerdir ve topluluk, yeni düzene değil, eski düzene uyarlıdır. Dolayısıyla gereksinimlerin karşılanması için oluşturulmuş her mekanizma, hizmet alan ve verenin uyarsızlığıyla çok kere sekteye uğrayacaktır. Bu nedenle devrimciler, toplumu öğretilerine uygun olması için zorlayacaktır. Kendi istediği insanı ve toplumu oluşturmak ancak eğitimle gerçekleşebilir. Ne var ki devrimcilerin birkaç nesil bekleyecek sabırları yoktur. Azcık sendeleseler, eski otoritenin soluğunu enselerinde hissedeceklerdir, dolayısıyla işleri aceledir. Yeni nesil eğitimle oluşturulsa bile eğitim yaşı geçmiş olanların dönüşümüne çözüm bulmaları gerekir. Böylece insanların özlerini aceleyle dönüştürmek için öncelikle biçimlerini değiştirmeye yönelirler. Hemen hemen her devrimci otoritenin, insanların biçimine yönelik kararlar almasının gerekçesi de budur. Biçimin değişmesiyle özün değişeceği varsayımı, şaşırtıcı şekilde evrensellik taşır. Gerek insanların, gerekse toplumsallığın biçimlerine yönelik devrimci baskı, yaşamalanındaki toplumun devrimci otoritelere verdiği desteği zayıflatır, devrimcilerin meşruluğunu zora sokar. Ancak devrimci otoritelerin bunu göze alması kaçınılmazdır; bu gerilim devrimin doğasında vardır. Faşistlerin siyah gömlekleri, Nazilerin kahverengi gömlekleri, Mao'nun "mavi karınca" adının kaynağı olan işçi tulumunun zorunlu hale getirilmesi; hatta Arjantin'de, Sarmiento'nun Rosas'a karşı giriştiği mücadele'de, yerel giyisi olan Pancho'yu da hedef alması bu türden örneklerdir.

Devrim büyük bir enerjiyle doğduğundan, yaşamalanına yayılmış otoritenin yerleşik kurum ve kuruluşlarını atmakla kalmaz, yaşamalanının dışına da taşar. Devrim ihracı denilen bu eğilim, devrimci güçlerin, üzerlerindeki büyük baskının kalkmasıdır; dolayısıyla devrimci güçler kendilerini yaşamalanıyla sınırlandıramaz, durduramazlar. Neredeyse bütün devrimler yaşamalanın dışına taşarak, komşu yaşamalanlarını, hatta iletişimle öğretilerinin ulaştığı her yeri etkilerler.

Yaşamalanında devrimci otoritenin gelenekselleşip yerleşmesi birkaç nesli alacaktır. Dolayısıyla devrimlerin düzenleme aşaması yüzyıllık bir süreyi kapsar. Bu süre içinde devrimci güçlerle karşı devrimci güçlerin gerilimi imgelerde, simgelerde, dilde; yani her alanda devam eder. Ne zaman geri kaçma eğilimleri bir tehdit olmaktan çıkar, devrimler ancak o zaman biter. Devrimci otoriteler ancak o zaman meşru olur ve kurulu düzenleri alışkanlığa döner. Gerilim bittiği için enerjisi de tükenir... Yaşamalanındaki topluluğun sorunları en az düzeyde karşılanamamaya başlayana kadar düzen varlığını sürdürür, ancak yeni düzen de eskiyecek ve yeni otorite arayışları belirecektir. Kant'ın dediği gibi devrim yapmaya belki de gerek yoktur, çünkü devrimden sonra yine devrim, yine devrim yapmak gerekecektir.

Eğer tarih bir gelişim çizgisi değilse o zaman Kant haklı olabilir. İnsan olanak ve haklarının gelişimine yetişmek için eski ilişkileri ve düzeni dönüştürmek kaçınılmazdır ama eğer öyle değilse, devrim kargaşadan başka bir anlama gelmeyecek, bir nesil heba olup gidecektir. Devrimin önderleri, kendileri gibi yeni önderlikler karşısında tedirginlik yaşayacak ve yeni bir süreç başlayacaktır. Demokrasiler belki de daha uzun ömürlü olabilir. Demokrasilerin içinde, iktidarın farklı eğilimlerin eline geçme olasılığı, sürekli küçük küçük devrimlerin yaşanması anlamına gelir. Böylece düzene karşı büyük bir enerji birikemez. Hatta demokrasiler bir çeşit kontrollü kargaşadırlar. Kargaşanın olanakları sayesinde kurulu düzen kendini karşıtlarının etkisiyle diri tutabilir.

TÜRK DEVRİMİ

oluş-yokoluş

Tarih, birçok devletin, toplumun, değerin *oluş – yok oluş* denizi gibidir. Yükselişler ve çöküşler dizisidir. Birbiriyle bağlantılı ama kendi içinde başka bir dirimsellik taşıyan süreçlerle tarihin doğası, tam da bir karmaşadır. Bu karmaşadaki her olay bir yanıyla biricik, bir yanıyla ötekilerine benzemektedir. Bu karmaşa sistemi belirsizliklerle doludur, hangi devletin, hangi uygarlığın, hangi kültürün veya toplumun yükseleceği, yok olacağı bir denkleme dönüştürülemez.

Tarih, nicelikler değil, nitelik araştırmasıdır. Dolayısıyla matematikle açıklanması en güç alandır. Buna karşın, tarihte oranlar ve matematiksel açıklamalara uyarlı özellikler bulunabilir. Güngör Gündüz, tarihteki devletlerin büyümesini bir olgu olarak görüp, sistemin büyümesinin formülünü geliştirmeye niyetlenmiş, Osmanlı Devleti'ni örnek alarak oluşturduğu denklemini, XIII. Türk Tarih Kongresinde sunmuştur. Gündüz' göre; bu denklemi kullanarak Osmanlı'nın herhangi bir zamandaki alanını tahmini olarak bulmak olası olacaktır. Osmanlıların Kanuni'ye kadar yükselişinde altın orana yakın bir oran bulan Gündüz, altın oranın karmaşık düzenlerde kararlılığın ifadesi olduğuna vurgu yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem çok hızlı, hem de kararlı büyüdüğünü belirler.

Büyüme ve küçülme, oluş ve yokoluşun niceliksel karşılığı gibidir. Büyüme, başka bir şeye göre oranı ifade eder. Buna karşın oluş, başka bir şeye değil, olanın varlığına yönelik nitel bir belirlemedir. Osmanlı imparatorluğu büyüdü dediğimizde, başka imparatorluklara veya Osmanlının geçmiş dönemki egemenlik alanına göre bir orandan söz ederiz. Oysa Osmanlı egemenliği bunların toplamıdır, dolayısıyla büyüme Osmanlı otoritesinin yüklemiyle ilişkili bir açıklamadır. Şüphesiz ki salt nitelik veya salt nicelik yoktur. Niceliğin içinde nitelik, niteliğin içinde nicelik yerleşiktir ve her ikisinin de açıklanmaya gereksinimi vardır. Niceliksel olan, bir nesnede sayılarla ölçülerle ilgili olandır, bilimsel saptamalara açık olandır. Niteliksel olan, bir nesnede durumlarla, konumlarla, ilişkilerle ilgili olandır.

Oluşun niceliksel yanı olan büyüme ele alındığında, büyümenin canlılar için temel bir eğilim olduğu söylenebilir. Bütün canlıların büyüme eğilimleri birbirini dengeleyen süreçler oluştururlar ve birbirleriyle ilişkilidirler. Dolayısıyla canlılık tam bir karmaşadır. Bergson'un yaşamsal atılım dediği canlılığın, olasılıkçı bir yanı vardır. Yaşamsal atılımın dallara ayrılması fikri, tarihsel olayların niteliksel farklılaşmasını açıklama denemesidir. Bu açıdan bakıldığında, türümüzün kurduğu uygarlıklar ve devletler, bir ölçüde yaşamsal farklılıklardır ama özü gereği birdir, aynı niteliktedir.

Gündüz'ün çok iyi belirlediği gibi, geçmiş azalarak bugünün içinde varlığını sürdürür. Geçmişin baskın eğilimleri, bugünün ayrıntılarına dönüşür ama kaybolmaz. Bugün de geçmişte bir yerde küçük bir filiz olarak gizlidir ve herhangi bir oluşun tohumunun bütün özellikleri, daha sonraki oluşumuna içkindir, onda bulunur. Devletlerin, toplumların, uygarlıkların tohumlandığı bir dönem bulunsa bile, bu tohumun içinde geçmişte ona karşı direnen dışsallığın izleri de olacaktır. Tocqueville'nin, Fransız Devrimi sonrası kurulan yeni rejimde, eski rejimin nasıl yer ettiğini, yeni rejimin eski rejim içinde nasıl var olduğunu göstermesi bu izleri takip etmekle olası olmuştur.

Bir şeyin oluşması, daha baştan gerilimdir. Güçler açısından bakıldığında her oluş bir dengedir; içsel ve dışsal güçlerin dengesi. Dışsal güçler başka türden oluşlardır ve oluşun niceliksel artımı olan büyümeye karşı direnirler. Büyümeye karşı direnen başka bir güç daha vardır, oluşumun kendi özündeki çekim. Özellikle varlığın kendini korumaya yönelik olan eğiliminden doğan güç nitelikseldir, fakat dışsal dengeleyici güçler, oluşla orantılanabileceği için ölçülebilir niceliksellik barındırırlar. Bu durumda Gündüz'ün denemesi, tarih için güvenilir niceliksel bilgiler için çok önemlidir. En azından, niçin bazı devletlerin imparatorluğa dönüşebildiği üzerine bir görü oluşturmaktadır.

Gündüz'ün Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesinin altın oranla ilgili bulgusu, küçülmesinde de olabilir... Bu konuda bir araştırma henüz yapılmış değildir; eğer böyle bir küçülme oranı bulursak, o zaman devletlerin yaşam eğrileri hakkında genel geçer bir ilkeye varmış oluruz; sözgelimi; eğer bir rastlantı söz konusu olmazsa, otoritenin büyümesiyle küçülmesi arasında doğru bir orantı vardır, diyebiliriz. Böyle bir bilginin olması, Türk devrimini kavramamızı da kolaylaştırabilirdi, üstelik başka devrimlerin olma olasılıklarını, bu konudaki varsayımları da daha güvenilir hale getirirdi.

Osmanlı yaşamalanı

Anadolu, Osmanlı'nın otoritesinin köklendiği yerdir. Anadolu Selçukluları Moğol baskısıyla dağılınca, birçok küçük otoritecik ortaya çıktı. Bu otoriteciklerden biri de Osmanlı Beyliğiydi. Hemen Bizans devletinin yanında, bir "uç beyliği" olarak kuruldu. Beyliğin kurulduğu yer, dönemin önemli ticaret merkezlerinden ikisine; Bursa ve İstanbul'a yakındı. Beylik göçebe bir aşiret otoritesiydi ve güneydoğu Marmara hayvancılığın yanında tarıma da uygundu. Bölge ilkçağdan beri önemli tarım alanlarından biriydi, Bizans otoritesi zayıflayınca, Osmanlı Beyliği burada yurt tuttu.

Osmanlılar beylikten devlete, devletten imparatorluğa hızla yükseldiler. Osmanlıların yaşamalanları, ortaçağ için birçok olanaklar barındırmaktaydı. Marmara denizi ve boğazlar, deniz ticareti ve askeri seferler için uyarlıydı. Kendi içinde bütün, kendi kendine yeten bir yaşamalanı değildi; sınırları da net değildi. Bu nedenle Osmanlı otoritesiyle başta Bizans olmak üzere öteki Beylikler arasında sürekli bir gerilim oluşuyordu.

Yaşamalanındaki ticaret ve tarım olanakları, yaşamalanındaki topluluğun çağdan kaynaklanan gereksinimlerini karşılayacak nitelikteydi. Oluşan artı ürün, otoritenin yaşamalanının sınırlarını genişletmek için gerekli olan askeri beslemeye yardımcı oluyordu. Osmanlılar İstanbul'un Fethiyle, Marmara'nın bütününe sahip oldular. Böylece yaşamalanları Balkanlara doğru gelişmeye olanak verebiliyor, deniz de hem askeri hem de ticari kolaylıklar oluşturuyordu. Ortaçağ koşullarında Osmanlıların asker besleyebilmesi, yaşamalanının barındırdığı zenginliğin sonucuydu. Bu zenginlik, doğru sistemler kurulduğu sürece de devam ediyordu.

Bölgede egemen olmuş Roma ve devamı olan Bizans imparatorluğu döneminde, iktisadi koşullar ve teknoloji yaşamalanında yaygınlaşabilmiş, dolayısıyla geçmiş dönemin birikimleri Osmanlıların işine yaramıştır. Osmanlıların yaşamalanında en olumsuz öğe, toplumsal yapıdır. Ortaçağ'ın temel gerilimlerinden birini oluşturan dini kimlik, Osmanlı yaşamalanındaki farklı dinden insanların bir arada yaşamaları açısından zorluklar barındırıyordu. Bir başka gerilim kaynağı, Osmanlı yaşamalanında bulunan göçebelerle yerleşikler arasındaydı. Bu iki iktisadi koşulun tarihsel gerilimi Osmanlıları da zorluyordu. Ayrıca Anadolu'nun göçebelerin tarihsel yolu üzerinde bulunması, sınırların korunması konusunda Osmanlıları zorlayacak nitelikteydi.

İmparatorluğun en üst düzeyde sınırlara ulaştığı Kanuni döneminde yaşamalanı neredeyse eski dünyanın merkezini kapsıyordu. Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Ortadoğu'yu birleştiren bu yaşamalanı, Ortaçağ'ın en önemli ticaret yollarını barındırıyor, en verimli tarım alanlarını kapsıyordu. Ne var ki endüstri devriminden sonra ortaya çıkan sömürgecilik için bölge oldukça çekici oldu ve bu kez Osmanlılar için olumsuz gelişmelerin kaynağı haline geldi. Sömürgeciler, enerji ve hammadde kaynaklarına, ticaret yollarına ve pazara gereksinim duyuyorlardı. Bütün bunlar için en uyarlı yer Osmanlı topraklarıydı. Her sömürgecinin Osmanlı yaşamalanına yönelik ilgisi vardı, dolayısıyla Osmanlılarla ilgili siyasalar oluşturdular. Böylece Osmanlı yaşamalanı, çekiciliği nedeniyle Osmanlı otoritesinin başına bela olmaya başladı.

Osmanlı otoritesi

Osmanlılar bir uçbeyliği olarak kurulmuştu. Uçbeyliği, tarihsel kaynaklarıyla anlaşılabilecek özel bir ruhsallığa sahipti. İbn-i Haldun'un asabiyet dediği toplumsal ruhsallık, uçbeyliğine içkindi. Uçbeyliği özellikle Büyük Selçuklu devletlerinde, Bizans sınırlarında yaşanan sorunları çözmek için üretilmişti. İslamiyet'i henüz kabul etmiş olan göçebe Türk toplulukları, Bizans sınırına yerleştiriliyor, Selçuklular onlardan vergi almıyorlardı. Uçbeyleri de bunun karşılığında Bizans sınırının içlerine saldırılar düzenleyip ganimet elde ediyor, Bizans'tan gelen saldırılara ilk önce onlar karşılık veriyor, merkezi otoritenin bölgede sağlaması gereken güvenliği sağlıyorlardı.

Uçbeyliklerine birçok yerden gönüllüler gelip, İslamiyet'in yayılmasında görev üstleniyor, Bizans'tan ganimet elde ederek yaşamayı sürdürüyorlardı. Uçbeyliği askeri bir beylik olmasına karşın sadece gönüllülerden oluşmuyor, çeşitli göçebe Türk boylarına dayanıyordu. Uçbeyliği iktisadının bir kaynağı ganimetlerdi, bir kaynağı da hayvancılık... Bizans'ın çözülüşe başlamasıyla elde edilen başarılar artınca, beyliğin en önemli gelir kaynağı elde edilen ganimetlerden oluşmaya başladı. Böylece uçbeyliğinin geliri ganimetlere, beyliğin ruhsal diriliği de İslamiyet'i yayma ülküsüne dayanıyordu.

Osmanlılar da uçbeyliği olarak kurulduğundan, uçbeyliğinin bütün özelliklerini taşır oldu. Özellikle Anadolu Selçuklularının dağılmasından sonra, Anadolu'da en yaygın örgüt olan Ahilerin de desteğiyle birçok gönüllü gelip Osmanlılara katıldı. Osmanlılarla birlikte Bizans topraklarına saldırılar düzenleyip ganimet elde ettiler ve İslamiyet'i yeni yaşamalanlarına taşıdılar.

Osmanlı otoritesi bu ruhsallıkla ve bu iktisadi etkinlikle kuruldu. Yaşamalanı genişlediğinde, büyük tarım alanlarına egemen oldular ve Selçukluların toprak sistemi olan *Ikta*'yı, tımar sistemi olarak yeniden yapılandırdılar. Ele geçirdikleri Bizans yaşamalanında, daha önce burada uygulanan iktisadi etkinliklerin bir kısmını da sürdürdüler. Böylece Osmanlıların iktisadına, hayvancılık ve savaş gelirlerinin yanında, tarım ve ticaret gelirleri de eklendi.

Türklerin geçmişten miras aldıkları otorite gelenekleri doğrultusunda, Osmanoğulları, yönetici bir beylik olarak, çevresindeki öteki beylikleri etrafında birleştirerek kendi düzenini kurdu. Osmanoğulları boy beyliğinden geliyorlardı ve dolayısıyla kanları kut'sal sayılmaktaydı. İslamiyet'ten önceki geleneklere göre, yönetici boy ailelerinin kanları kutsaldı, çünkü Tanrı onlara *"kut"* diye isimlendirilen güç ve iyi şans vermişti. Zaman zaman Osmanlı ailesine Çandarlı ailesi gibi rakipler çıksa da Osmanlının kurduğu düzen yaşamalanında varlığını sürdürebildi. Bu türden ailelerin çıkmasını engellemek için de Osmanlı devlet düzeneğinde *"devşirme"* denilen ve Müslüman olmayan ailelerin çocuklarının eğitimiyle oluşturulmuş özel bir sınıf yetiştirildi.

Otoritenin öldürme gücü, sadece yaşamalanına yönelik değildi; aynı zamanda yaşamalanını genişletmek ve gelir elde etmek için de gerekliydi. Bu nedenle Osmanlı devleti, güçlü bir askeri sınıf oluşturdu. Askeri sınıfın en önemli bölümü, devşirmelerden oluşturulmuş Yeniçeri ocağıydı. Yeniçerilerin mesleği askerlikti; buna karşın, gerektiğinde asker toplamayı sağlamak için, tımar sisteminin bir parçası olarak kurulmuş olan Tımarlı Sipahiler de bulunmaktaydı. Böylece Osmanlı otoritesi zorunlu olarak üç sınıf doğurdu. Yöneticiler, askerler ve yönetilenler. Yönetilenlerin arasında en belirgin fark, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaydı.

Osmanlı otoritesi, bütün ortaçağ devletleri gibi, yönetilenlerin güvenliğini sağlamak karşılığında onlardan asker ve vergi alıyordu. Osmanlıların vergi sisteminde, çağına göre önemli bir istikrar ve adalet göstermesi, egemen olduğu alanın genişlemesine de yardımcı oluyordu. Osmanlı devlet yönetimi, Divan-ı Humayun adı verilen bir üst kurulla gerçekleşiyordu. Bu kurulda, iktisadi etkinliklerin sorumluluğunu üstlenen defterdar gibi, Osmanlı sisteminin her alanıyla ilgili birimler oluşmuştu.

Osmanlı devletini diri tutan, onun gelişmesini sağlayan ruhsallıktı ama özellikle iktisadi düzen, Osmanlıyı çağdaşlarından ayıracak nitelikteydi. Yaşamalının neredeyse %90'ı Osmanlıların sayılıyor, özellikle tarım alanları gelirine göre ayrılıp kiraya veriliyor, bunların gelirleri karşılığında asker beslenmesi isteniyordu. Tımar sistemi denilen bu sistem, sürekli üretim yapılmasını sağladığı gibi, asker gereksinimini karşılıyor, vergi toplama yükünü azaltıyordu.

Osmanlı otoritesi, yaşamalanındaki gerilimlerin üstesinden gelebilecek ortaçağ insanına uyarlı yapılar kurmuştu. Uçbeyliği siyasasının diri kıldığı dışa dönüklük; yaşamalanındaki çelişkileri gölgeliyor, neredeyse her yaz çıkılan savaşlar, ganimet elde etme umudunu körüklüyordu. Bu umut, yaşamalanındaki Müslüman halkı devlete bağlı kılıyordu. Bu bağın güçlendiren bir neden de savaşlarla İslamiyet'in yayılıyor olmasıydı. Savaştan elde edecekleri ganimetler, yaşamsal gereksinimlerini karşılamak anlamındaydı. Müslüman olmayanlarsa, derebeylerinin keyfi vergilendirmesi yerine, istikrarlı ve çağına göre adaletli olan Osmanlı vergilendirmesinden memnundu. Müslümanlardan farklı vergi veriyor olmaları önemli bir rahatsızlık yaratmıyordu, çünkü askerlik görevleri yoktu.

Yaşamalanındaki topluluk otoritenin kurum ve kuruluşlarından, en az ölçüde bile olsa adalet, en az ölçüde bile olsa güvenlik beklemektedir. Osmanlılar kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, savaşlardan elde ettikleri gelirler ve ele geçirilen toprak-

lar hazineyi doldurduğu için, ortaçağ insanının beklediği görevleri yapabiliyordu. Buna karşın, yaşamalanında irili ufaklı isyanlar, hatta Celali isyanları gibi süregen ayaklanmalar çıkacak kadar, yetersizlikler de yaşanıyordu. Osmanlı otoritesinin kurduğu düzene ilk büyük başkaldırı, Şeyh Bedrettin'in müritlerince başlatılmıştı. Farklı dinlerden köylüleri buluşturan öğretisiyle Şeyh Bedrettin, yaşamalanındaki çelişkileri dillendirmişti. Osmanlıların toprakların sahibi olduğu ve dini ve örfi vergiler almaya hakkı olduğu fikrine karşı; evrenin Tanrının serilmemesi olduğu dolayısıyla kimsenin, toprakların veya herhangi bir nesnenin sahibi olamayacağı savlayan öğretisi, devrim gerçekleştiren ayaklanmalara benziyor, bir öğreti etrafında insanları birleştiriyordu. Şeyh Bedrettin öğretisi uzun yıllar Osmanlı karşıtlığının çekim alanını oluşturdu.

Osmanlı otoritesinin kurduğu düzen, özellikle vergi ve asker toplama usullerinin merkezden yapıldığında daha az sorun çıkarıyordu. İltizam olarak ayrılan ve vergi toplama hakkının para karşılığı devredildiği mültezimlerin uygulamaları zorbalığa kadar varıyor ve *çift bozan* denilen tarlayı işlemekten vazgeçenler artıyordu. Böylece ürün azalıyor ve vergi toplanacakların sayısı düşüyor, buna karşın mültezimlerin vergi toplama arzusu dinmiyordu. Bu gerilim sık sık köylü ayaklanmalarına neden oldu. Celali İsyanları gibi Anadolu'da bir dönem doğal sayılan isyanlar, yaşamalanındaki gerilimi artırıyordu. Osmanlı otoritesi, savaşlardan elde ettiği ganimetler ve besledikleri askerler sayesinde bu gerilimleri, büyük bir ayaklanmaya dönmeden bastırabiliyordu.

Osmanlı otoritesinin yaşamalanında karşılaştığı bir başka başkaldırı geleneğiyse, Sünni İslam mezhebi dışındaki İslam anlayışlarıyla yaşanan gerilimlerdi. Osmanlı devletinin kuruluş öğretilerinden biri olan Bektaşilik gibi İslam'ın başka türden yorumları Osmanlı otoritesi tarafından baskı altına alınıyordu. Ortadoğu'ya egemen olmak isteyen üç büyük otoritenin

de farklı İslam anlayışları olması, Osmanlı otoritesinin içindeki bu anlayışlarla olası ittifakları, sözgelimi *Şah kulu* İsyanı gibi, Osmanlıların farklı İslam anlayışlarınca başlatılan ayaklanmalara karşı sert önlemler almasına neden oldu. Bu önlemler, farklı İslam anlayışlarını içe kapanık tarikat veya cemaatler halinde örgütlenmeye yöneltti. Böylece farklı İslam anlayışına sahip olan topluluklar Osmanlılara olan güvenini yitirdi. Bu güvensizlik, kolaylıkla isyanlar üretmeye başladı.

Savaşlarda elde edilen gelirler azalıncaya kadar Osmanlı sistemi dengede durabildi. Ancak, savaş gelirleri azalınca, Osmanlı hazinenin ve sarayın giderleri için yaşamalanından elde ettikleri geliri yükseltmeye yöneldi. Alınan önlemlerin başında paranın içindeki altın oranını düşürme öncelikliydi. Bu yetmediğinde, yeni vergiler koymaya veya vergi toplamının işlevselliğini artırmak için yeni arayışlara girildi. Peşin vergi alınma yöntemiyle İltizam toprakları, yani vergisinin para karşılığı mültezim adı verilen kişilere devretme yöntemi yaygınlaştırıldı. Mültezimler, kuralsız tutumlarıyla, istikrarlı ve adaletli Osmanlı vergi toplama yöntemlerine olan güveni her yerde fazlasıyla sarstı. Bölgedeki topluluklar, Osmanlı adına toplanan vergilerin acımasızlığında ezildiler. Dolayısıyla Osmanlıya karşı olan güven sarsıldı. Yeni otorite arayışları için uygun bir zemin oluştu.

Mültezimlerin bazıları öyle güçlendiler ki, bölgelerinde asker besleyerek merkezi otoriteye başkaldırmaya yeltendiler. Batıdakilerine Ayan, doğudakilerine Ağa denen yarı derebeyleri, Osmanlı yaşamalanının her yerinde görülmeye başlandı. Merkezi otoritenin çöküşü, sistemin işlerliğini zayıflattı. Hazinenin boşalması, askeri harcamalar için iç borç alınması, özellikle Müslüman olmayanlardan alınan paralar, Osmanlı sarayına yakın Müslüman olmayan bir sermaye sınıfının filizlenmesine neden oldu. Osmanlı otoritesinin zayıflaması, askeri sınıfı da bir güç haline getirdi. Yeniçeri ayaklanmaları, Osmanlı merkezi otoritesini sarstı. Saf öldürme gücünün simgesi olan askerler, otoritenin biçimini kontrol etmeye başladılar. Bürokrasinin gelirleri sorunu, rüşvetin meşrulaşmasına neden oldu. Rüşvet, Osmanlı otoritesinin diriliğini kemirmekte gecikmedi; yaşamalanındaki etkinlikler üzerinde merkezi otorite kısa zamanda denetim dışı kaldı. Her şey rüşvet ve benzeri yolla hallediliyor, kurallar ve otorite simgesel olarak duruyordu.

Osmanlı otoritesinin yaşamalanını genişletme gücü bitince, başta Rusya olmak üzere Osmanlı topraklarına yönelik baskılar arttı; dolayısıyla Osmanlıların her geri çekilişi, hem hazineyi boşalttı, hem vergi gelirlerini azalttı. Üstelik Osmanlıların ruhsal diriliği de sönmeye başladı. Böylelikle Osmanlı otoritesi, toplumun gereksinimlerini karşılamaktan uzak kaldı. Sistemi yavaş yavaş çözülmeye başladı. Endüstri devrimi olduğunda, Osmanlı otoritesinin düzeni zaten çürümeye başlamıştı.

dönüşüm

Osmanlı otoritesinin düzeni; saray ve çevresinde askerler, hukuku denetleyen ulemalar, asker ve vergi için çalışan köylülere yönelik beklentileri çözümleyen kurumlardan oluşmuştu. Bu kurumlar, savaşların kazanıldığı, uçbeyliği ruhsallığın sürdüğü dönemlerde sorun çıkarmadılar. Ortaya çıkan sorunları da Osmanlı otoritesi çözecek güçteydi. Ancak savaşların kaybedilmesiyle Osmanlı otoritesinin diriliği azaldı. İlk önce askerler, gereksinimlerini karşılamakta yetersiz kalan Osmanlı otoritesine etki etmeye başladılar. Yer yer ulemalar da Yeniçerilerle birlikte oldular. Köylülerse, gereksinimlerini en az düzeyde bile olsa karşılamayan Osmanlılara karşı bir karşıt öğreti veya çözüm üretmeden isyan ettiler. Mültezimler kendi alanlarında derebeyleri gibi asker beslemeye ve bölgeyi kontrol etmeye başladılar. Osmanlı Kurulu düzeni çatırdamaya başladı. Üstelik iki büyük ticaret yolu da coğrafi keşiflerle önemini yitirince, ticaretle ilgilenen ve genellikle Müslüman olmayanlardan oluşan tacirler de huzursuzdu.

İbn-i Haldun, bu çözülüşün aşamalarını bildirmişti. Devletlerin beş aşamada çözüleceğini söyleyen İbn-i Haldun'a göre; devletler genel olarak beş aşamadan geçerler. *Birincisi,* coşku ve amaca ulaşma aşamasıdır. Tutkulu bir dönemdir ve asabiyetin en yüksek olduğu haldir. Bu aşama Osmanlılarda uçbeyliği dönemine karşılık gelir. *İkincisi* başkanın bağımsızlığını sağlaması ve tek adam olması dönemidir. Başkan, asabiyet döneminde kendisine bağlı olanların ortak tavrı ile başa gelmiştir ancak egemenliğini sürdürmesi için ya onlardan ayrılıp yükselecektir ya da onlarla yönetimini paylaşacaktır. Her iki durumda bu aşamaya özgü çözümlerdir. Bu aşama da Fatih zamanında Çandarlı ailesinin iktidardan uzaklaştırması dönemine denk düşer. *Üçüncü* aşamada asabiyetle birbirine bağlanıp devlet kuran soy ve başkanın bol zenginlik ettiği aşamadır. Fetihlerle büyük bir zenginlik elde edilir ve paylaşılır. Bu aşama Yavuz ve Kanuni dönemini ifade eder. Dördüncü aşama zenginlikle yetinilen ama yeni fetihler yapılmayan bir dönemdir. Tıpkı Sokullu zamanı gibi... *Beşinci* aşama olan *kocamışlık aşamasıysa* ne fetihlerin yapıldığı ne de yetinmenin bilindiği aşamadır. Daha çok saçıp savurma aşaması, lükse ve zevke düşkünlük aşamasıdır. Bu durum devletin yıkılışına işaret eder. Neredeyse İbn-i Haldun Lale devrini anlatmıştır.

Çözülüş hayatın doğasında da vardır. Varoluş enerji üretip tüketme süreci olduğuna göre; her varoluş daha baştan yıpranacaktır. Düşünürlerin bir kısmı bunu değişim olarak belirlemişlerdir. Her şeyin değişmesi içseldir, çözülüş de değişimin görüntüsüdür ve farklılık süreyle ilgilidir. Bazı devletlerin daha uzun yaşamaları, hem devletin kuruluş ruhsallığı ve yaşamalanındaki sorunları çözme yeteneğine bağlıdır, hem otoriteler arası dengenin olumluluğuyla ilgilidir. İbn-i Haldun'un da dediği gibi devletler doğarlar, büyürler ve ölürler. Ölünce sistem dağılır ve yeni bir sistem için koşullar uyarlı hale gelir. Bu nedenle Osmanlılardaki çözülme, otoritenin doğasına uyarlıdır.

Osmanlı otoritesi, düzenin içindeki gerilim ve aksaklıkları onarmak için ıslahatlar yapmışlardır. Islahat, pantolonu yırtılmış birinin yama yapması gibidir. Açık olan yer kapatılır. Ne var ki bedeni gelişmiş birine pantolon dar gelecek ve sökülmeye başlayacaktır. O zaman pantolona yeni parçalar eklenir, bollaştırılır. Bu tam da otoritelerin yaptığı reformlara denk düşer. Reform ve Islahat, otoritelerin kendilerini yenileme çabalarıdır. Otoriteler yenilenmeye gereksinim duyuyorsa, yaşamalanındaki meşruluğunu da kaybetmeye başlamış demektir.

Osmanlı otoritesi, Ortaçağın insan gereksinimlerine yönelik düzenekler üretmiş, yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerini en az düzeyde de olsa karşılayabilmişti. Çatışkıları ve gerilimleri önleyecek gücü vardı. Yaşamalanındaki topluluğun ya-

şamsal gereksinimlerini karşılama biçiminde olağanüstü büyük değişiklikler yaşanmamıştı ama özellikle sınır olduğu yaşamalanlarındaki otoriteler başkalaşmışlardı. Komşu yaşamalanlarındaki başkalaşımlar, Osmanlı otoritesi için olumsuz sonuçlar doğurdu.

Coğrafi keşiflerle Osmanlıların elinde bulunan iki önemli ticaret yolu önemini yitirmişti. Osmanlılar bu yolların tekrar canlanması için Fransızlara ayrıcalık tanıdılar. Ayrıca Hint Seferleriyle, Hindistan'a ulaşan deniz yolunun denetimlerinde kalmasını sağlamaya çalıştılar. Coğrafi Keşiflerin Osmanlı iktisadi düzenini sarsan bir başka etkisi de, altın ve gümüşün değerinin düşmesidir. Avrupa'da uzun ortaçağ boyunca önemli bir fiat değişikliği olmadığı için, altın ve gümüşün değerinin düşmesi, altın ve gümüş paraların da değerini düşürmüştü. Paranın büyük ölçüde değer kaybetmesini Avrupalılar *"fiat devrimi"* diye nitelendirmişlerdi. Paranın değer kaybettiği dönemler, kurulu iktisadi dengelerin bozulması, sermayenin ticaretle uğraşanların elinde birikmesine neden oldu. Böylece ticaretle uğraşan kentliler zenginleşti. Ticaret, sadece şehirlerarası değil, ülkeler arası ve denizaşırı yapılmaya başlandı ve büyük zenginlik umudu oldu. Bu umut yeni atölyeler kurarak daha çok mal üretmeyi kışkırttı. Avrupa'da kentliler, giderek toprak sahipleri kadar zenginleşmeye başladılar. Toprağa dayalı olarak kurulmuş otoritelerin düzenekleri, sermaye sahiplerinin gereksinimlerini karşılamaya yetmiyor, gerilim oluşturuyordu.

Osmanlı iktisadi düzeni özellikle Fiat devriminden etkilendi. Kullanımda bulunan paralarının içindeki altın ve gümüş de değer kaybedince Osmanlı iktisadı sarsıldı. Paranın içindeki altın oranını değiştirmeleri gibi önlemler alındıysa da Osmanlı iktisadi düzeni ayar tutmamaya başladı. Savaş gelirlerinin de azaldığı 16. ve 17.yüzyıllarda birçok Osmanlı bürokrat veya aydını, sorunların çözümü için fikirler yürüttüler. Katip Çelebi gibi sistemin bütünsel olarak yeniden yapılandırılması konusunu gündeme getirenler olduysa da Osmanlı iktisatçılarının dikkati, devlet gelirlerinin çoğaltılmasına odaklanmıştı.

Kentlilerin zenginleşerek sermaye sahibi olmaları, Avrupa'da kurulu düzenleri altüst ediyordu. Yaşamalanındaki temel zenginlik kaynağı toprak değil de, üretilmiş ürünler ve onların ticareti olarak görülüyordu. Toprak sahibi olan soyluların, askerlik dışı alanları bir yük görüp ilgilenmedikleri bu dönemde, zenginliğine zenginlik katmak isteyen kentliler, kurulu düzenin her türlü örgütlenmesinde etkili oluyorlardı. Sermayelerini genişletmek için büyük bir ruhsallık dirilik kazanmış tacirler, yeni atölyelerin kurulması veya daha çok ürün elde edilmesinin arayışına girmişlerdi. Coğrafi keşiflerin olanaklarını kullanan tacirler köle ticaretine başladılar. Köleler hem ticari bir maldı, hem de fazla üretim için atölyelerin emek gereksinimi karşılanıyordu. Ne var ki köle emeği verimsizdi, bu nedenle üretimin artırılması için başka arayışlara gidildi. Avrupa'daki yaşamalanlarında gerilim başladı; konumunu kaybeden *"toprak sahibi derebeyi"*, "sermaye sahibi kentliler" karşısında direnemiyordu. Bu gerilimde, krallar sermaye sahibinin desteğini alarak, yaşamalanlarında mutlak güce ulaştılar. Kralın gücünün artması, sermaye sahibinin derebeyi karşısındaki konumunun da artmasını sağlıyordu. Giderek yaşamalanın sınırları netleşti, merkezi otoritenin yaşamalanındaki etkisi arttı ve her yere ulaşmaya başladı. Yaşamalanı ortak bir pazara dönüyordu, derebeylerin vergi toplama ve kendi adına para bastırma hakları da bu süreç içinde eridi. Sermaye sahipleri, yaşamalanının tek bir pazar olmasını, tek bir vergi alınmasını, tek bir dil konuşulmasını istiyorlardı. Böylece bu iç pazarda ticaret artacak, üretim çoğalacaktı. Üretimin artınca da başka ülkelere ihraç edilecek ve oradan, asıl zenginlik kabul edilen *"değerli madenler"* yaşamalanına getirilecekti. Merkantalizm olarak bilinen bu siyasa, sermaye sahiplerinin gereksinimlerini karşılamaya yönelik taleplerine denk düştüğü için çok ilgi gördü.

Tek vergi, tek para ve tek dil, ticareti hızlandırınca, örneğin İngiltere'de tekstil ürünleri denizaşırı ticaretle satılmaya başlandı. Denizaşırı ticaret sermayecileri güçlendiriyordu, bu nedenle koyun yetiştiriciliği özendirilmeye başlandı. Böylece tarım alanlarının birçoğu meraya dönüştü. Sermaye sahipleri köylülerin topraklarını ya satın aldılar ya ele geçirdiler. Topraksız kalan köylüler de sermaye sahiplerinin atölyelerinde ucuz emek olarak kullanıldı. Hammadde çoğalsa da tekstil atölyeleri o büyük üretimi gerçekleştirmekte yetersiz kalıyordu. Bu nedenle sermaye sahipleri atölyeleri büyütmeye başladılar, yetmeyince daha çok ürün alınmasına yönelik geliştirilen teknolojilere ilgi duyup destek verdiler. İnsan enerjisi yerine buhar gücü, insan kol düzeneği yerine demirden düzeneklerle üretimde patlama yaşandı. Bir atölyedeki üretim, bire bin arttı. Bu büyük artış her şeyi değiştirdi. Olağanüstü üretim otoritelerin yeniden yapılanmasına, toplumun yeni bir sıradüzen oluşturmasına, yeni bir insan anlayışına yol açtı. Bu dönüşüme "*Endüstri Devrimi*" adı verildi.

Endüstri devrimi, otoriteleri daha baştan ikiye ayırdı; ya sanayileşip sömürgeci, ya da sanayileşemeyip sömürge *(yarı sömürge*) oldular. Endüstrinin enerji, hammadde ve pazar gereksinimi, otoriteleri yaşamalanlarının dışına ilgi göstermeye itti. Böylece sanayileşmiş otoriteler, dünyanın her yeriyle, enerji, pazar ve hammadde açısından ilgilendiler, sanayileşmiş öteki otoritelerle de rekabete giriştiler.

Osmanlı yaşamalanı içinde, atölyelerden oluşmuş bir sanayileşme yaşanmadı. İki önemli ticaret yolunun da değersizleşmesi, yaşamalanındaki ticareti zayıflatmıştı. Kuruluşları uzun dönemlere dayanan loncalar, yaşamalanı dışına ürün satılmadığından, yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerini karşılamaya yönelik doğalarını değiştirmediler. Hatta bazı meslek toplulukları, Yeniçerilerle işbirliğine giderek, olası dönüşümleri de engelliyordu. Fabrika kurmak isteyenler karşısında, sözgelimi Hasköy'de bir buharlı dokuma fabrikası kurulduğunda,

Gedik-Yeniçeri işbirliğiyle makineler yakılmıştı. Gedik, bir mesleği yapma ayrıcalığı, tekeliydi. Yaşamalanındaki bu tür yapılar, Osmanlıdan önce de vardı ve köklü bir geleneğe dönüşmüştü. Bu yüzden dirençleri, güçlü bir ruhsallıkla başlayan diri eylemlerle kırılabilirdi. Osmanlı yaşamalanında bu türden bir dirilik gösteren sermaye hareketi de yoktu. Sadece geçmişten kalan toplumsal örgütlenmeleri değil, Osmanlı otoritesini de zorlayacak düzeyde bir sermaye hareketi oluşmamıştı.

19.yüzyılın başında Osmanlılar, özellikle askerlerin gereksinimini karşılayacak atölye ve fabrikalar kurdurttular ama bu bir sanayi atılımı olarak değil, sanayiyi satın alma biçimindeydi. Tanzimat'tan sonra, paranın ve döviz kurlarının istikrarı için, bugünkü merkez bankası rolünü üstlenmesi umuduyla saraya yakın olan Monalaki Baltazzi ve J.Alleon'un banka kurması istendi ama pek başarılı olamadı. Sonunda 1863'de kurulan Osmanlı Bankası, istenilen bu rolü üstlenecekti. 1866'da da borsa kuruldu. Borsa, sermayeci düzenlerde olduğu gibi, iç taleplerin doğal bir sonucu değil, dışarının içerideki taleplerine yönelikti.

Osmanlılar sanayileşip sömürgeci olmayınca, yaşamalanı sömürgecilerin ilgi odağı oldu. Üç kıtanın birleştiği ve eski dünyanın merkezinde bulunan Osmanlı yaşamalanı; bölgenin enerji, hammadde ve pazar olanakları dışında, sömürgecilerin egemenliklerini korumaları için de önemli bir merkezdi. Sömürgeciler bir yandan Osmanlı otoritesine yönelik siyasalar kurdular, bir yandan da Osmanlı yaşamalanındaki kaynakları kullanmanın olanaklarını araştırdılar. Fransızlara verilen ayrıcalıklar, sömürgecilik için çok uygundu ve ötekililer de böylesi ayrıcalıklar istiyorlardı. Gümrük vergilerinin olağanüstü düşük olması çok çekiciydi. 19.yüzyılın en büyük sömürgecisi olan İngiltere, sonunda Balta Limanı sözleşmesiyle Fransızlara verilen ayrıcalıklara sahip oldu. Böylece İngiliz şirketleri, düşük gümrükle Osmanlı ülkesinde ticaret yapabileceklerdi.

Osmanlı ülkesinde sermaye dolaşımıyla ilgili hazır yapılar bulunmaktaydı. Özellikle Ermeni tacirler, tarihsel olarak kara ticaretini gelenekselleşmiş bağlantılarıyla sürdürüyorlardı. Deniz ticaretinde de Rumlar benzeri bir geleneğe sahipti. Mali ticaret, paranın para karşılığında satılması daha çok İstanbul'daydı ve çoğunlukla Yahudi tacirlerden devlet borç alıyordu. Osmanlılarda faiz vergi dışı olmasına karşın, tefecilik inançlarla çatıştığı için yaygın değildi. Osmanlı ülkesinde ticaret yapacak olan şirketler, kendileri bir ticaret ağı oluşturmak yerine, buradaki tacirlerle ortaklığa gittiler. Bu ortaklık, Balkanlarda Sırp, Ege'de Rum ve Anadolu başta olmak üzere Ortadoğu'da Ermeni tacirlerin ellerinde sermaye birikmesine neden oldu. Sömürgeciler de hammadde, enerji ve pazar açısından gereksinimlerini karşılıyorlardı. Ne var ki Osmanlı hukukunda müsadere denilen, devletin mallara el koyma hakkı vardı. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde kimsenin malı güvencede değildi. Sömürgecilerle işbirliği yapan tüccarlar için de bu geçerliydi. Ayrıca ellerinde sermaye biriken tacirler, kendi pazarlarını kurup, bu pazarların efendisi olmak istiyorlardı. Bu gelişme, Osmanlı dokusunu zorlamaya başladı.

Endüstri devriminden sonra *emek/sermaye* çelişkisi bütün yaşamalanlarının temel gerilimi oldu. Sermayeyi temel alan sermayecilik, Fransız devrimiyle toplumdaki çatışmaların bileşimi olacak yeni bir otoriteleşmeye giderken, emeği temel alan toplumculuk 1930 ve özellikle 1948'de bütün Avrupa'da etkili oldu. Buna karşın toplumculuk, endüstri ilişkilerinin getirdiği çatışkıları çözecek olan otoriteleşmeyi ancak 1917 Bolşevik Devrimi'yle gerçekleştirebildi. Bu gelişmeler Osmanlı ülkesine de yansıdı. Sömürgecilerle işbirliği yapanlar, sermayecilik öğretisiyle "ulus-devletlerini" kurmayı arzuladılar. Böylece iç içe birçok yaşamalanına sahip olan Osmanlı ülkesi çatırdamaya başladı. Birçok yerde ulusçu isyanlar görüldü. Sömürgecilerin de desteğini alan bu ayaklanmalar Osmanlı otoritesini tehdit ediyordu.

Kendi iç dinamikleri de tükenmiş olan Osmanlılar 18.yüzyılda, ıslahat adı verilen değişikliklere gittiler. Birçok hükümdar, çeşitli düzenlemeler yaptı; bu düzenlemeler daha çok hazinenin gereksinimlerine ve askerlere yönelikti. II. Mahmut, 19.yüzyılın başında, ıslahatların yetersizliğinin ayrımına vardı. Merkezi otoritenin güçsüzlüğü nedeniyle kendisini bir Ayan iktidara taşımıştı. II. Mahmut, çağdan kaynaklanan gereksinimler ve yeni toplumsal taleplerin karşılanmasını sağlayacak biçimde düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemelerin geçerli olması için de yarı derebeyi olan Ayanların varlığını tanıdı ama aynı zamanda onlar sayesinde merkezi otoriteyi güçlendirdi. *Senedd-i İttifak* adı verilen bir sözleşmeyle merkezi otoritenin, bölgesel otoriteleri tanıdığını belgelemiş oldu. Osmanlı otoritesinin kendini yenilemesinin önünde en büyük engel olarak görülen Yeniçeri ocağını kaldırmayı başardı. Osmanlı devletini, batılı devletler gibi düzenlemeye girişti. Bakanlık sistemini oluşturdu ve sadece Müslümanların değil, yaşamalanındaki her dinden olan toplulukların bileşkesi olduğunu açıkladı. Devlet görevlilerinin de dinsel giysi yerine, tek tip bir giysi ve fes takmasını sağladı. II. Mahmut'un giysiye yönelik bu tutumu, kısa zamanda dönüşüm isteyen devrimci otoritelerin biçime yönelik tutumunu çağrıştırmaktadır.

Bu düzenlemeler, Osmanlı düşünce hayatını canlandırdı. Tanzimat Fermanı böyle bir dönemde ilan edildi. Tanzimat Fermanı, Osmanlı otoritesinin, mülkiyeti güvence altına alması dışında, Müslüman olmayanların Müslümanlarla eşitsizliğini gidermeye yönelikti. Ancak, Balta Limanı sözleşmesinden kısa bir süre sonra yapılmış olması, II. Mahmut dönemi düzenlemelerin bir devamı olarak görülmesini gölgeledi. Daha çok sömürgecilerin baskısıyla ilan edildiği varsayıldı. Tanzimat Fermanıyla müsadere kaldırılıyor ve mülkiyet hakkı tanınıyordu. Böylece sömürgeciler, kendileriyle işbirliği yapanların mal varlıklarını, elbette kendi mallarını da güvenceye almış oluyorlardı. Daha son-

ra Islahat Fermanı ve yabancılara mülkiyet hakkının tanınması da bu sürecin devamı olarak algılandı.

1940'da vergilendirmeler üzerine önemli bir değişiklik yaşandı; aşar, cizye ve tahsis vergisi dışındakilerde değişiklik yapıldı. Özellikle köy veya cemaatleri ziyaret eden memurların giderlerinin karşılanmasının kaldırılması, köylüler üzerinde olumlu bir etki yarattı. Devletin eli yüzü gibi algılanan memurlar, devletin gücüne dayanarak köylülere yük oluyorlardı. Bütün gereksinimlerini köylülere karşılatmaları bir geleneğe dönüşmüştü. Bu gelenek, köylülerin ve cemaatlerin devlete karşı duygularını körüklüyordu.

İltizam yerine merkezden aylıklı memurlar atansa da bu uygulama tam bir başarısızlık oldu. Yeterli memur yoktu. İltizamı elinde tutan eşrafın tepkisi ve kadastro çalışması yapılmamış olduğundan vergilerin kesin karşılığının olmaması, vergi memurlarının başarısızlığı olarak algılandı. Bu başarısızlığın bir benzeri de Fransız Devrimi öncesindeki vergilendirme düzeninde yapılan değişikliklerdi. Vergi standardındaki büyük değişiklikler, kurulu düzenlerin çözülüşünün bir göstergesi olmaktadır. Devrimlerin arayış aşamasında, yerleşik otoriteler genellikle vergi sistemleriyle ilişkili değişiklik arayışına girmektedirler.

Osmanlı yaşamalanı, iç içe birçok yaşamalanından oluşmaktaydı. Yaşamalanı, bir kimlikle, o kimliğin bir parçası olan toprağı ifade ettiği için, Osmanlı yaşamalanında birçok kimlik ve bu kimliğin kendine yurt bildiği yaşamalanları bulunmaktaydı. Fransız Devrimi, sadece Fransız yaşamalanına değil, yerkürenin her yerine, sermayeciliğin çözümünü ulaştırıyordu. Böylelikle ulusçuluk, özgürlük, eşitlik, ulusal egemenlik kavramları dillendirilmeye başlandı. Bu kavramlar, Osmanlı yaşamalanındaki olası ulus kimliklerini heyecanlandırdı. Bu yaşamalanlarındaki kimlikler sömürgeciler tarafından da desteklenerek, kendi yaşamalanlarına egemen olmak isteğiyle ayaklanmaya başladılar. Sırp, Yunan, Bulgar ve Ermeni ayaklanmaları Osmanlı

ülkesini yaşamalanlarına bölmeye başladı. Islahatlar, düzenlemeler, Fermanlar bu süreci durduramıyordu. Üstelik Tanzimat Fermanı, kendi devleti saydıkları Osmanlılarla Müslümanların arasına soğukluk girmesine neden olmuştu. Osmanlı ülkesinde bütün yapılar çözülüyordu.

arayış

Osmanlı ülkesinde ulusçu ayaklanmalar, yeni kimliklerin yeni otorite arayışını temsil ediyordu. Endüstri devrimi ve Fransız devrimi yeni insan olanak ve haklarını duyuruyordu. Cemaat, tarikat, aşiret ve büyük aile gibi geleneksel, toplumsal bağlar çözülüyor, birey toplumun temel yapı taşı olarak yeniden büyük bir kimlikte, ulus kimliğinde birleşiyor; egemenlik de bireylerden oluşmuş olan bu yeni kimliğe bağlanıyordu. Yaşamalanındaki her bireyin eşit olarak egemenlikle ilişkilendirilmesi, kısıtlı da olsa, herkese eşit özgür alan verilmesi, otoritenin keyfiliği yerine hukuk düzeninin egemen olması çok çekiciydi. Bu çekici insan talepleri, Osmanlı otoritesi tarafından karşılanamıyordu. Ortaçağın baskın kimliği olan dini kimlikle Osmanlıya bağlanmamış olanlar daha kolay taleplerini dillendirebiliyorlardı. Üstelik bu ayrışmadan yarar bekleyen sömürgecilerin de desteklerini alabiliyorlardı. Böylece Osmanlı otoritesi yerine yeni otorite arayışlarının ilk görüntüleri ayrılıkçı ve ulusçu oldu.

Müslümanlarsa bu ayrılıkçılık karşısında Osmanlıyla bütünleşmeye eğilim gösterdiler. Ne var ki ulusçuluk fikri geç de olsa Müslüman toplumlarca da dillendirilmeye başlanacaktı. Ayrılıkçı hareketlere ilgi duymayan ve otoritenin bir parçası olmuş bürokrat sınıf içinde bulunan Müslüman olmayanlar, Osmanlının bütün olarak korunması eğilimine katıldılar. Buna göre bireyin eşitlik, özgürlük, hukuk üstünlüğü, egemenlik talepleri Osmanlı otoritesi ortadan kaldırılmadan da, dönüştürülerek sağlanabilirdi. *Osmanlıcılık* denilen bu görüş, İngiltere ve benzeri meşrutiyetleri örnek alıyordu. Osmanlı otoritesini hukukla sınırlandırmak ve dolayısıyla hukukun üstünlüğünü sağlayacak bir anayasa, egemenliği ve özgürlüğün gerçekleştirilmesine yardımcı olacak bir meclis, kolaylıkla talepleri karşılayabilirdi. Böylece Osmanlıcılık eğilimi bir cepheye dönüşmeye başladı. İçinde batıcılar, İslamcılar ve henüz gelişmeye başlamış olan Türkçülerin de bulunduğu bir cephe olarak Osmanlıcılık, güçlü bir toplumsal hareket oldu. Askerlerin bir kısmı ve aydınlar bu harekete öncülük ettiler. Diri bir toplumsal talep olan Osmanlıcılık, Osmanlı otoritesine baskı yapmaya başladı.

II. Abdülhamit, meşrutiyeti kabul etmek üzere tahta çıktığında dönüşümün gerçekleşmesi için her şey hazırdı. Kanun-i Esasi hazırlanıp kabul edildi. Mebusan Meclisi açıldı ve bu meclis içtenlikle çalışmalarını sürdürdü. Bu dönemde çıkan Osmanlı-Rus savaşındaki başarısızlıkları bile tartıştılar. Ne var ki yerleşik otorite bir geri adım atmış ama yıkılmamıştı. Koşullar olgunlaşınca da II. Abdülhamit, Osmanlı otoritesinin sert yüzünü gösterdi. Anayasa uygulamadan kaldırıldı, meclis kapatıldı ve meşrutiyetçiler sürgüne gönderildi, yasaklı hale geldi. Osmanlı otoritesinin savunma mekanizmaları harekete geçmişti. Sorunları çözmek yerine baskıyla yok etmeye yöneldi. Otoritelerin doğasına uygun olan bu tutum, otuz yıl kadar Osmanlı ülkesinde etkin oldu. 19.yüzyılda sorunların çözümüne yönelik ortaya çıkan İslamcılık, bu kez, II. Abdülhamit'in siyasası haline geldi. Bu öğreti, Osmanlı otoretisini, özellikle Halifelik kurumunun merkezinde Müslümanların devleti haline getirmeyi amaçlıyordu. Böylece Müslüman olmayanların ayrılıkçı hareketleri Osmanlılara zarar veremeyecekti. Özellikle doğudaki aşiret ve cemaatlerle güçlü bağlar kuruldu. Ermeni ayrılıkçı hareketi için Osmanlı otoritesinin temel güvencesi, Kürt aşiretleri ve cemaatleri oldu. Ayrıca Osmanlılar bütün Müslümanları etkilemekle önemli uluslar arası bir siyasi güce dönüşecekti. II. Abdülhamit, Müslümanları etkilemede Halifeliği ustalıkla kullanmayı başarmış, uluslararası dengeleri Osmanlı yararına değiştirebilmişti. Özellikle Rusya'ya karşı İngiltere'yi, İngiltere ve Fransa'ya karşı Almanya'yı bir denge unsuru olarak kullanabilmişti.

Ne var ki II. Abdülhamit'in egemenliği sırasında borçlar ödenemeyince 1881 yılında Duyun-u Umumiye Osmanlıların ge-

lirlerine el koydu. Duyun-u Umumiye, Osmanlı maliyesini yönetirken, vergi toplamayı düzene koymaya çalıştı. Osmanlı bürokrasinin rüşvet ve başıbozukluğu nedeniyle vergiler hem toplanamıyor hem de halkla Osmanlı otoritesinin arası açılıyordu. Osmanlıyı yarı sömürgeleştiren Duyun-u Umumiye, aykırı bir biçimde, daha sonra kurulacak meşrutiyet bürokrasisi ve Cumhuriyet bürokrasisi için ön alışkanlık oldu.

Duyun-u Umumiye'nin Osmanlılardan alacakları toplama dışında, bazı tekelleri ele geçirmesi, yaşamalanındaki ticaret özgürlüğünü büyük ölçüde baskı altında tutması, hatta yer yer belli ticaret etkinliklerini gerekçesiz engellemesi, yaşamalanında yerli-yabancı gerilimini artırmıştır. Tanin yazarı Ahmet Şerif'in Anadolu gezisinden aktardığı bir olay dikkat çekicidir. Balık avı nizamnamesi gereğince vergisini vererek izin almak herkesin hakkıyken, Duyun-u Umumiye idaresi, Akşehir gölünde bu hakkı tanımayarak, gölden tutulan balığın satın alma hakkını üzerine almıştır. Balıkçılar avladıkları balığı istedikleri tüccara satamamaktadırlar. Tutulan balıklar ancak Duyun-u Umumiye görevlilerince satın alınmaktadır. Bunun gibi örnekler, giderek Duyun-u Umumiye kavramı üzerinden, yerli olanın çıkarlarını birleştirmeye ve Türkçülük öğretisini güçlendirmeye başlamıştır.

Osmanlı otoritesi iktisadı Duyun-u Umumiye'ye teslim etmiş olmasına karşın, olası hürriyetçileri baskı altına almak için olağanüstü gayret göstermiş, hafiye örgütü kurmuş, sözcükleri yasaklamış, gazetelere sansür getirmiştir. Otoritenin zorbalaştığı dönemlerde, otoriteye karşı olanların işbirliğine gitmesi devrimler sürecinde yaygın bir eğilimdir. II. Abdülhamit'in baskısı da Osmanlı karşıtlarını birleştirmeye başladı.

İttihat ve Terakki, Osmanlı otoritesinin katılaştığı bir dönemde kuruldu. Baskı altında örgütlenme gereğine göre biçimlenen İttihat ve Terakki, şaşırtıcı biçimde güçlendi ve öteki Osmanlı karşıtlarını da kendi önderliği altında toplamaya başladı. 1902 ve 1907'de Osmanlı Muhalifleri Kongreleri düzenlediler.

Bu kongreye, *adem-i merkeziyetçiliği* savunanlardan, Ermeni ulusçuluğunu savunan Taşnak örgütüne bir çok eğilim katıldı. İçlerinde toplumcu olanlar da vardı. Osmanlıcılıktan devralınan hürriyet fikri ve meşrutiyet yönetiminin hukuk üstünlüğü kavrayışında bir cephe oluştu. Cephenin önderliğini, askeri birimlerde yoğun bir örgütlenme ağı gerçekleştirmiş olan İttihat ve Terakki üstlenmişti.

İttihat ve Terakki önderliğindeki cephe, II. Abdülhamit'in siyasası, Duyun-u Umumiye'nin iktisadı baskısı karşısında önemli toplumsal destek buldu. 1908'de askerlerin Makedonya'da dağda başlattıkları hareket, kısa zamanda Anayasa'nın yürürlüğe konmasını, ardından da meclisin açılması kararını saraya kabul ettirdi. İttihat ve Terakki önderliğindeki cephe, o günlerdeki deyişle "*hürriyet ilanıyla*" Osmanlı otoritesini çağdaş insan talepleri doğrultusunda dönüştürmeye girişti. Taraftarları Hürriyetle birlikte, devletin merkezi otoritesinin her yere yayılacağını; rüşvet, adam kayırma, baskı, haksız vergi, eşkıya sorununun ortadan kalkacağını umuyorlardı. Hürriyetçilerde güçlü bir ruhsallık, Anayasanın ilanıyla büyük bir sevinç vardı. Ancak ehlileştirilmiş, kurallara bağlanmış otorite anlayışının her yerde etkin olması hemen olacak bir şey değildi. Tanin yazarı Ahmet Şerif Anadolu gezisinde bu çelişkiye tanık oluyor, şaşkınlığını gazetesinin sayfalarına taşıyordu. Genel olarak Anadolu'da hürriyetin ilanıyla bir beklenti, olumlu bir ruhsallık oluşmuştu. Ne var ki uygulamalar, beklentileri karşılayacak gibi değildi. Eski dönemin kalıntıları varlığını sürdürüyor, kurumsallık bir türlü gerçekleşmiyordu. Meşrutiyetin mahkemeleri kurulsa bile Monarşi döneminin alışkanlıkları yürürlükteydi.

31 Mart ayaklanması hemen bir yıl sonra gerçekleşmişti ve mutlakıyete ilk geri kaçış hareketiydi. Yaşamalanındaki otoriteye yönelik ayaklanmaların, yeni otoriteleşmede çıkarları tehlikeye girenler tarafından tepkiyle karşılanması doğaldır. Ancak bu kadar kısa bir sürede ayaklanma çıkması şaşır-

tıcıdır. Buna karşın, Hürriyetçiler bu ayaklanmayı bastırdılar. Daha sonra Türk devriminin önderi olan Mustafa Kemal de bu sürece tanıklık edenlerden biri olmuştur. Burada yaşadığı deneyimler, onun bilincini biçimlendirmiş, gelecekteki eylemlerine katkı sağlamıştır.

Yaşamalanındaki ayaklanma ve karşı ayaklanma, Osmanlı otoritesinin dışa yönelik gücünü iyice zayıflattı. Özellikle Balkanlar'da Osmanlı topraklarını ele geçirmek için ittifaklar kuruldu. Balkan Savaşları, meşrutiyetçilerle mutlakıyetçiler arasındaki gerilimin askerde de yaşanmasına neden oldu. Ordu bu nedenle savaşta başarısız oldu. Bunu gerekçe olarak kullanan İttihat ve Terakki bir baskınla yönetimi ele geçirdi

İttihat ve Terakki, 1908'den başlayarak dönüşmüştü. Bir cephe hareketi olan meşrutiyetçilik yerine toplumsal talebin merkezileşmeye başladığı Türkçülük İttihat ve Terakki'nin öğretisi olmaya başladı. 1908-1913 dönemi, yeni otorite arayışlarındaki tartışmaların yoğunlaştığı, özellikle Batıcılık anlayışının egemen olduğu dönemlerdi. Üç farklı Batıcılıktan söz edilebilir. Birincisi, Batının bir bütün olduğunu savunanlar, sözgelimi Abdullah Cevdet'e göre; Batı uygarlığı tektir, ya tam olarak benimser ya da yok olunurdu. İkincisi, Batının tekniğini almayı uyarlı bulanlar ve üçüncüsü de daha sonra Mustafa Kemal'i etkileyecek olan; Batının gelişmesini sağlayan evrensel değeri, bilim ve aklı rehber edinmeyi isteyenler. Mustafa Kemal'in bu dönemde Comte okuduğu düşünülürse, Türk devriminin önderinin bilinç koşulları daha iyi anlaşılabilir.

İttihat ve Terakki içinde Batıcılık gerilim kaynağıydı; yerliyabancı geriliminde, yerli talepleri seslendiren İttihatçılar, Batı uygarlığı karşısında nasıl bir duruş takınacaklarında zorlanıyorlardı. Batı uygarlığı öyle büyük bir gelişme göstermişti ki, yeryüzünde herkes ona karşı bir duruş belirlemek zorunda kalıyordu. İttihat ve Terakki, Türkçülük fikrinde bu gerilimi aşmaya çalıştı. Ulusçuluk Batı uygarlığının bir yüklemiydi ve Osmanlıyı kuran unsur da Türk'tü. O halde Türkçülük öğretisi devleti kurtarabilirdi. Osmanlının çöküşünün karşısındaki bu tepki, özellikle Alman sömürgeciliğinin de desteğini aldı. Türkçülük, bütün Türkleri kapsayan bir öğretiydi ve bütün Türklerin bir arada olmasına yönelik bir otoriteleşmeyi içeriyordu. Böyle bir otoriteleşme, İngiliz ve Fransız sermayeleri karşısında sonradan gelişmiş olmanın getirdiği zorlukları yaşayan Alman Sermayesi için çekiciydi. Bu yüzden İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğünü desteklediler. Bir yandan da Türkçülük, Alman ulusçuluğunun gelişimini örnek alıyordu. Tıpkı Almanlar gibi bir yandan sanayileşmiş ülkelere öykünüyorlar, bir yandan da onlardan nefret ediyorlardı. Almanların *"fırtına ve atılım"* adını verdikleri harekete benzer bir hareketle, toplumun kendine geleceğini umuyorlardı. Almanlar içinse bu desteğin sömürgecilik beklentilerinden öte bir anlamı yoktu. Benzer şekilde İslamcılığı da desteklemişler, Halifenin otoritesinin çatısı altında İngiliz ve Fransız sömürgecilerinin baskısı olmadan mallarını satmayı, hammadde ve enerji kaynaklarına ulaşmayı ummuşlardı.

İttihat ve Terakki, Parvus Efendi'nin Türk Yurdu dergisindeki iktisat yazıları gibi tartışmaların etkisinde, bir Türk sermaye sınıfı yaratmaya niyetlendi. Bu tutum, yaşamalanında yeni ilişkilerin kurulması ve devletin kendine bağlı bir sermaye sınıfıyla yeniden yapılanmasını gerektiriyordu. Ne var ki, Osmanlı otoritesinin iktisadı sömürgecilerin elindeydi ve ayrıcalıklar nedeniyle yerli sermayenin korunması olanaksızdı. 1867'de kabul edilen yabancılara mülkiyet hakkına dayanarak oluşmuş ve Duyun-u Umumiye'nin koruması altında tramvay, havagazı, su, rıhtım, liman işletmesi elektrik üretim ve dağıtımı yabancı sermayenin elindeydi. İttihat ve Terakki, korumacı bir ekonomi politikası benimsemek istiyordu ve örgüt içinde *korumacılıkla/özgürlükçü* ekonomi arasındaki tartışma bitmemişti. Sözgelimi maliye bakanı Cavit Bey özgürlükçülüğü savunurken, Zohrap Efendi korumacılığın yanında yer alıyordu. İttihatçılar, 1960'lar-

da başlanan sanayiye teşvik uygulamasını sürdürüp, korumacı-müdahaleci bir yolu seçtiler. 1913'te *Teşvik-i Sanayi Kanunu*'nu çıkardılar. 1914'te de ayrıcalıkları kaldırdılar.

İttihat ve Terakki, yerli sermayenin gelişmesi yönünde, savaş sırasında olası zenginliklerin yerli sermayecilere aktarılması gibi, sadece ruhsal değil, doğrudan desteği esirgemedi. Öyle ki dünya savaşı sırasında, ittihatçıların teşviki ve önderliğiyle birçok ilde birden çok banka kuruldu. Bunlar sadece ticaretin geliştiği kentlerde değil, Konya'da, Karaman, Aksaray, Tokat, Kayseri, Manisa ve Aydın gibi daha küçük ölçekli şehirlerdeydi. Kuruluş heyecanları ve açıklamaları, Duyun-u umumiye ve sömürgeciler karşısında iktisadi bir başkaldırıya işaret ediyordu. Böylece sermaye sınıfına dayalı yeni bir toplumsal düzenle Osmanlıların devam edeceği umuluyordu.

Almanya'nın yanında savaşa girmiş olan İttihatçılar, savaşın kötü gidişinin de sorumlusu tutuldu. Hatta Ermeni Zorunlu Göçü, daha çok İttihatçı liderlerin işi olarak görülüyordu. İttihat ve Terakki, savaş sonrası olacakları varsayarak 1918'de 1 Kasım olağanüstü kongresinde, kendisini kapattı. Baskılar altında kurulmuş olan İttihat ve Terakki, yeni bir baskı dönemiyle karşılaşınca, gizli olarak ittihatçıları bir arada tutacak ve daha sonra yeniden örgütlenmeyi sağlayacak bir örgüt olarak Karakol Cemiyeti'nin kurulmasını sağladı. Mondros imzalandığında, neredeyse memlekette ittihatçı kalmamıştı. Bilinen ittihatçıların bir kısmı kaçmış, geri kalanlar da tutuklanmaya başlamıştı. Artık kimse ittihatçılığıyla övünmüyordu.

Osmanlı yaşamalanındaki topluluğun, gereksinimlerini karşılamak üzere yeni otorite arayışlarının son güçlü atağı da Dünya Savaşıyla son buldu. Hükümdar İttihatçı hükümeti dağıtıp Mebusan Meclisini de kapattı. Ancak devrimci sürecin doğasında kesintiler, aksaklıklar, başarısızlıklar vardır. Eğer yaşamalanında devrim ortamı varsa, devrimci hareketlerin sonu asla gelmez. İttihatçılık bitti ama başka süreçler başladı. Zaten

her şeyin bir süresi var der Bergson, şekerin çayda erime süresini bekleme örneği gibi o süreyi beklemek gerekir. Devrimlerin de bir süresi var, zamanının gelmesi gerekir.

Dünya savaşı, Osmanlı otoritesi üzerinde yok edici bir etki yaptı. İttihat ve Terakki'nin dönüştürdüğü kurum ve kuruluşlar, siyasalar, siyasi ilkelerin ardından yenilgi ve imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı otoritesinin ruhsal kaynaklarını da bitirdi. Yaşamalanı, başka otoritelerin denetimine girdi. Kendini bir kimlik altında gören topluluklar, yaşamalanına yönelik olası tehditler karşısında otoritenin yanında yer alırlar. Osmanlı topraklarını yaşamalanı gören Müslümanlar Çanakkale'de böyle bir tepki vermişlerdi. Çanakkale'de gösterilen olağanüstü başarının ruhsal dayanağı, yaşamalanına yönelik içgüdüsel bağlılıktı. Türler yaşamalanlarını kendi bedenlerinin devamı sayar ve oraya yönelik saldırıları, varlıklarına yönelik kabul ederler ve yaşamalanlarını korumak için ölümü göze alabilirler. Türün gelecekteki varlığı da ancak yaşamalanının korunmasıyla olasıdır.

Mondros imzalandığında, yaşamalanındaki topluluğun hepsi türdeş değildi, toplumların doğası gereği çelişik talepleri ve beklentileri vardı. Üstelik Osmanlı yaşamalanı iç içe birçok yaşamalanını kapsıyordu. Mondros'la Osmanlı otoritesi bitince, çelişkiler su üstüne çıkmaya başladı. Mavri Mira ve Pontus Rum Cemiyetleri ayrılıkçı hareketlerle Rumları isyana yöneltiyordu. Yunanlılarla işbirliği yaparak, geleceklerini belirlemek istiyorlardı. Savaş sırasında zorunlu göçe tabi tutulmuş Ermenilerden arta kalanların bir kısmı Osmanlıya bağlı kalmayı yeğlerken, bir kısmı işgalcilerle ittifak halinde çeteler oluşturuyordu. Marmara'nın doğusu, daha önce zorunlu göçlerle gelip Osmanlıya sığınanların yerleştirildiği bir bölge olarak daha çok Osmanlı otoritesine sadık kalmıştı. İttihatçılar Anadolu'nun her yerine dağılarak izlerini kaybettirmeye, öte yandan kuva-i milliye hareketlerine katılmaya başlamışlardı. Batı Anadolu'daki efe-

ler, Osmanlı otoritesiyle meşru ilişki kuramadıkları ve dağda yaşadıkları halde, yaşamalanını koruma konusunda şaşırtıcı bir istek gösteriyordu. Egenin büyük toprak sahipleri ve eşrafların bir kısmı, saraya bağlılık gösteriyor ve hatta olası Yunan işgalini kabulleniyorlardı. Köylülerse kendi toprağını, tarlasını, namusunu koruma içgüdüsüyle daha çok tepki veriyorlardı.

Güneydoğu Anadolu'da, Osmanlıya sadakatle bağlı olan Kürt aşiretleri, işgale direnmişlerdi. Ağalar marabalar arasında uzlaşmıştı ve çelişki olmasına karşın köylüler de ağalarla birlikte işgalci güçlere karşı çıkıyordu. Ermeni paralı askerlerin Fransız üniformasıyla bölgeye gelmiş olması ve taşkınlıkları, bölge halkının olağanüstü bir tepki göstermesine neden olmuştu. Mondros'un 24.maddesi, altı vilayetin, dolayısıyla Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a verileceğine yönelik bir ipucu olarak algılandı. Bölge halkı, kendi yaşamalanını korumak için örgütlenmişti. Karadeniz bölgesi çok karışıktı. Direnmeyi isteyen de vardı, Osmanlıya bağlı kalmayı isteyen de... Hatta bölgede Pontus'çuluk büyük bir isyana dönmek üzereydi. Mondros koşullarında herkes kendi bakış açısıyla gerçeği kavramaya çalışıyor ve kendi bakış açısına göre bir çözüm üretiyordu.

Yaşamalanı elinden alınmış olan Osmanlı otoritesinin son temsilcileri, savaşta yenemedikleri sömürgecilerle anlaşma yapmış, silahlarını, ulaşım ve iletişim araçlarını onlara teslim etmişlerdi. Üstelik sömürgecilerin donanması boğaza demirlemiş, silahlarını da İstanbul'a yöneltmişti. Osmanlı saltanatını yürütme sorumluluğunda olan hükümdar, İngilizlerin yanında yer alarak bağımsızlığı olmasa da otoritesini sürdürmeyi, böylece saltanatı koruyabileceğini varsayıyordu. İstanbul'da yaşayanlar ve İttihatçı olarak tutuklanmamış olanlar, henüz İstanbul işgal edilmediği ve yaşamlarında önemli bir değişiklik olmadığı için savaşın olanaksızlığını kabul ediyorlar, ancak Mondros'u asla kabul etmiyorlardı. Onlara göre, yaşamalanını işgal etmiş hiçbir sömürgeciyi toplumumuz bağışlamazdı. En iyisi, başka

bir sömürgecinin denetimine girerek, yaşamalanını ve toplumu korumaktı. Amerikan Mandacılığı böyle gelişti. Elbette bu fikir durduk yere bir esinle gelmemişti. Amerikalılar, Ortadoğu'da Amerikan sermayesine bir basamak arıyorlardı; Ermeni ulusçu hareketlerini destekleyerek, olası Ermeni devleti aracılığıyla Ortadoğu'ya girebileceklerini varsaymışlar ancak başaramamışlardı. Kurulacak bir Türk devleti de bu işi görebilirdi. Bu nedenle, Osmanlı aydınlarıyla da, kuvayi milliyecilerle de görüşmeler yapmışlardı. Mandacılık tartışmaları Sivas Kongresinden sonra da sürmüş, ancak TBMM'nin açılışıyla son bulmuştu.

Bir başka görüş, eylemin doğasından türemişti. İşgaller başlar başlamaz, toplumun yaşamalanını korumaya yönelik içgüdüsel tepkilerinin kurtuluşun gerçek umudu olduğunu düşünüyorlardı. Her kent, her kasaba işgalcileri kendi bölgelerinden uzaklaştırırsa, yaşamalanının bağımsızlığı sağlanmış olacaktı.

Mustafa Kemal'se *"tam bağımsız milli devlet"* görüşünü dillendirmiş, bu görüşü İstanbul'daki evinde çevresine anlatmıştı. Çevresini pek inandıramamış olsa da Mustafa Kemal, öncü kişiliğiyle toplum tarafından önemseniyordu. Özellikle Çanakkale'deki başarıları, Enver Paşa'nın engellemelerine karşın, İzmir gibi bazı kent gazetelerinde yer alıyor, kahramanlığı kulaktan kulağa yayılıyordu. Olası bağımsızlık hareketi, ancak Mustafa Kemal önderliğinde olabilirdi. Mustafa Kemal, savaş kaybetmeyen komutan olarak biliniyordu.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında, Anadolu'ya daha önceden gitmiş arkadaşları vardı. Ayrıca rütbesi gereği herkese emir verme yetkisiyle donanmıştı. Görevi, kargaşalıklara son vermek ve Erzurum'daki 15.Kolordu'yu dağıtıp silahlarını işgalci kuvvetlere teslim etmekti. Ne var ki Mustafa Kemal Samsun raporu ve ardından da Havza Genelgesiyle, Osmanlı otoritesinin bir generali olarak kendine verilen görevi yerine getirmeyeceğini İstanbul'a duyurmuş, bağımsızlık mücadelesi için çalışmalara başlamıştı.

ayaklanma

Amasya Genelgesi, Osmanlı yaşamalanında, doğrudan Osmanlı otoritesini hedefleyen ilk başkaldırı metnidir. Osmanlı yaşamalanından ayrılmak isteyenler, Osmanlı otoritesini ortadan kaldırmak yerine, kendi yaşamalanlarında kendi otoritelerini kurmayı hedeflemişlerdi. Ne Osmanlıcılar, ne İttihatçılar, doğrudan Osmanlı otoritesinin varlığına yönelik hareketlerdi. Oysa Amasya Genelgesi tam olarak Osmanlı otoritesine başkaldırıdır. Genelge beş maddeden oluşmaktadır:

1. Vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstanbul'daki hükümet, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.
3. Milletin bağımsızlığını yine milletin azmi ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için, her türlü etki ve denetimden uzak, milli bir heyetin varlığı çok gereklidir.
5. Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta milli bir kongrenin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

Yaşamalanı-otorite ilişkisinin genel geçer kavramlarıyla söylersek;

1. Yaşamalanı tehlikededir, dolayısıyla tür ve geleceği de tehlikededir.
2. Yerleşik otoritenin en temel görevi yaşamalanını korumaktır, ancak yerleşik otoritenin yürütme gücü, görevini yerine getirememektedir. Bu durum yaşamalanındaki türü yok olmuş gibi göstermektedir.
3. Yerleşik otorite görevini yapmıyorsa, yaşamalanındaki topluluk kendisi otorite olacak ve kendi geleceğini kendisi belirleyecektir.
4. Yaşamalanındaki topluluğun en yaşamsal gereksinimi haline gelen bağımsızlığı ve yaşamalanını korumak için, topluluğun gücünün merkezileştiği bir örgüt kurulmalıdır.
5. Bu örgütün, yerleşik otorite ve işgalci güçlerden ayrı, bağımsız olarak gelişebileceği yer Sivas'tır.

Amasya Genelgesi, Osmanlı otoritesinin yaşamalanındaki topluluğun temel gereksinimlerini bile karşılayamamasının sonucunda, Osmanlı otoritesinin dönüştürülmesi değil de yok sayılması, yerine, yaşamalanında yeni bir otoritenin kurulmasını öngörür. Bu metni hazırlayan Mustafa Kemal'dir. Kendisi bir Osmanlı generalidir. Dolayısıyla yerleşik otoritenin bir parçasıdır ancak, koşullar gereği Osmanlı otoritesi yerine, yeni bir otorite öngörmektedir. Mustafa Kemal'le birlikte dört komutan daha bu genelgeyi imzalayıp yayınlamışlardır.

Genelge yayınlanmadan önce, Anadolu'nun birçok yerinde Kars hükümeti gibi geçici hükümetler, kuvayi milliye birlikleri veya reddi ilhak cemiyetleri kurulmuştur. Ancak bu tür tepkilerin ve arayışların merkezileşmesine yönelik ve içinde yeni otoritenin öğretisini de taşıyan bir eğilim yoktur. Dolayısıyla Amasya Genelgesi, tam anlamıyla bağımsızlık mücadelesini üstlenecek yeni bir otoriteyi öngörmesiyle Osmanlı otoritesine bir meydan okumadır.

Ancak her ayaklanma, bir kadro ve bir önder işidir. Mustafa Kemal, bilinç koşulları ve geçmişindeki eylemleriyle, böylesi bir otoriteleşmenin önderi olmaya çok uygundur. Ne var

ki, yeni otorite anlayışına uyarlı kadro henüz yoktur. Kuvayi Milliye içinde gizliden gizliye varlığını sürdüren İttihatçılar da, İslamcılar da ve hatta toplumcular da bağımsızlık istemektedirler. Ancak Mustafa Kemal'in öngördüğü sadece bağımsızlık değildir. Bu nedenle Mustafa Kemal, Erzurum'dan başlayarak Sivas Kongresinde Temsil Heyetinin kuruluşuna kadar, kendi kadrosunu üretmek zorunda kalmıştır. Üstelik bu süreçte, İttihatçılar, İslamcılar ve toplumcularla da ortak bir cephe kurmayı başarabilmiştir. Ancak bu cephe, kendini devrimci olarak ortaya koymaz, daha çok bağımsızlıkçı görünümü benimsemiştir.

Sivas Kongresi, Amasya Genelgesi'nde sözü edilen *"ulusun kendine egemen"* olduğu yeni otoriteleşmeye uyarlıdır, çünkü yaşamalanının her bölgesinden, o bölgenin güvendiği insanlar, o bölgeyi temsilen gelmişlerdir. Ulus-devletlerde olduğu gibi, kongre bir meclis görevi üstlenmiş ve yaşamalanındaki topluluğun gücünü kullanma yetkisiyle Temsil Heyetini görevlendirmiştir. Günümüzün ulus devletlerinde de meclisler, yürütme yetkisini kurulan hükümetlere aynı meşru gerekçeyle vermektedirler.

Yerleşik otorite, daha ilk günden başlayarak bu hareketi kendine yönelik bir tehdit görmüştür. Sivas Kongresinin bastırılmasına yönelik alınan önlemler bu kaygının sonucudur. Mustafa Kemal, bağımsızlık hareketinin lideri olmuştur ama kongre ve Kuvayi Milliyeciler, özellikle de Batı Anadolu Kuvayi Milliyecileri Balıkesir ve Alaşehir'de düzenledikleri kongrelerle başka bir yol izleme niyetindedirler. Temsil Heyetinin emrine girmekte çekingen davranırlar. Mustafa Kemal'in kişiliği, farklı eğilimlerin bir arada bulunmasını sağlayabilmiş, böylece kurulan Anadolu ve Rumeli Müdaf-i Hukuk Cemiyeti, birçok bağımsızlıkçı örgüt veya eğilimi bir çatı altında toplayabilmiştir. Ancak bu hiç de kolay olmamıştır. Özellikle Yahya Kaptan olayı, gerilimin önemini göstermektedir.

Yahya Kaptan, Karakol Cemiyeti'nin Kocaeli yarımadasındaki güçlerinin komutanıdır. Karakol Cemiyeti, İttihatçıların yeni yer altı örgütüdür ve kuvayi milliyeciler içinde varlığını sürdürmeyi yeğlemektedirler. Örgütün amacı, zamanı gelince, Enver Paşa'nın Anadolu'ya çağrılması için mitingler düzenlemek ve o geldiğinde, işgalcilere karşı bir örgütlenmeyi hazır tutmaktır. Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'e yazdığı mektupların içeriğinde de bu beklentinin ipuçları vardır. Karakol Cemiyeti'nin iki kurucu üyesinden biri olan Kara Kemal, işgal başladığında ne yapılması gerektiğini daha önceden planlamıştır. Çanakkale Savaşı'nın ikinci planı olarak hazırlanan kurgu, Mondros sonrası koşullara bire bir uymaktadır. Söz konusu plana göre, Çanakkale geçilip İstanbul işgal edilirse, kentte meslek sahipleri ve gönüllüleri gizlice örgütleyecek, Anadolu'ya gereken insanları ve malzemeyi nakledecekler, Tıpkı Edirne'nin geri alınması gibi Enver Paşa, Anadolu'da yeniden örgütlenip tazelenen güçleriyle İstanbul'u fethedecektir. Bunun için özellikle Kocaeli yarımadasının denetim altında tutulması yaşamsal öneme sahiptir. Mondros'tan sonra bu plana uygun iklim oluşunca, Karakol Cemiyeti, daha önce Teşkilat-ı Mahsusa'da görev yapan Yahya Kaptan'ı, Kocaeli Yarımadasındaki güçlerinin komutanı yapmıştır.

Yahya Kaptan'ın Yakup Cemil'in asılması olayında sürgüne gönderilmiş olması nedeniyle veya başka gerekçelerle İttihatçılara karşı eski yakınlığı yoktur. Sivas Kongresi'nden sonra, bütün örgütlerin Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'ne katılması istenince, Mustafa Kemal'e telgraf çeker ve emrinde olduğunu bildirir. Tam da bu sırada, Mustafa Kemal, Karakol Cemiyetinin Kuvayi Milliye ve ordu içindeki etkinliklerini su yüzüne çıkarmış; Kara Vasıfla bu konuda bir görüşme yapmıştır. Yahya Kaptan'ın bu tercihi, Karakol Cemiyeti ile Kuvayi Milliyeciler arasında gizli bir gerilime neden olur ve bu gerilim Yahya Kaptan üzerinden yürür. Dört ay geçmeden de

Yahya Kaptan, özel bir planla, İstanbul'da oluşturulmuş olan Kuvayi İnzibatiye güçleri tarafından öldürülür.

Yahya Kaptan olayı, Mustafa Kemal'in bağımsızlıkçı çepheyi yönetmedeki zorluklarını göstermektedir. Bu olaydan sonra Mustafa Kemal'in söylemleri sertleşir. Yahya Kaptan'ın öldürülmesinden kısa bir süre sonra, İstanbul Hükümetiyle, Temsil Heyeti'nin anlaşması üzerine açılmış olan Mebusan Meclisi'ndeki Kuvayi Milliyecilere yönelik telgrafları çok sert bir söylem içermektedir. Bu söylemden de anlaşılacağı üzere, bağımsızlık cephesi içinde büyük gerilimler yaşanmaktadır.

İstanbul'un işgali, Osmanlı otoritesinin kaygılarını haklı çıkarmıştı. Mondros'un 7.maddesine uyulmaması halinde, İstanbul'un işgal edileceği, dolayısıyla saltanatın ortadan kalkacağına yönelik kaygılarını, İstanbul Hükümeti aracılığıyla valilere gönderdikleri telgraf emirlerinde dile getirmişlerdi. Saltanatı kurtarmak için İngilizlerle işbirliği yapmaya girmişler ve bu işbirliği için, İngiliz Muhipler Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyetin iki eş başkanı vardı ve ikisi de din adamıydı. Said Molla ve Rahip Freuw, çalışmalarıyla kısa zamanda hem İngiliz, hem de Osmanlı tarafından beklenmedik bir hızla taraftar buldular. İngiliz muhipler cemiyetinin elli binden fazla taraftarı olduğu düşünülürse, örgütün gücü daha iyi anlaşılacaktır.

İngiliz Muhipler Cemiyeti, yaşamalanındaki gerilimde, yerleşik otorite için toplumsal destek alanıydı. Ne var ki işlevi bununla sınırlı değildi, asıl işlevi, İngilizlerin egemenliğinin yaşamalanında hoş görülmesini, kabul edilmesini sağlamaktı. İngilizler, Anadolu'da merkezileşen devrimci güçlerle, ele geçirmeyi düşündüğü boğazlar bölgesi arasında bir tampon bölge oluşturmak istiyordu. Güney ve doğu Marmara'da kuvayi milliyeye karşı isyanlar çıkması ve bu isyanlarda İngiliz muhipler Cemiyeti'nin etkisi dikkat çekicidir. Ayrıca, 1919 yılında Bilecik'ten Edremit'e kadar güney Marmara'da çıkan, Arnavut-Çerkez çatışması da İngiliz Muhipler Cemiyeti'yle ilişkilendirilmiştir. Bu çatışma, uzun süre bu bölgedeki bağımsızlık taraftarı güçlerin örgütlenmesini engellemiştir. Mustafa Kemal'in, bağımsızlıkçı güçlerin bir araya gelmesi konusundaki temel zorluklarından birini oluşturan bu çatışmanın nedenleri, ayrıntılı olarak ortaya konmuş değildir.

Yaşamalanında Osmanlı otoritesine destek sağlayan başka örgütler de kurulmuştur. Özellikle İslam Teali Cemiyeti, Temsil Heyetiyle merkezileşen bağımsızlıkçı hareketleri, Halifeye karşı gelmekle suçlamakta, yaşamalanının yerleşik ruhsal değerlerini kullanmaktadır. Amasya Genelgesi'yle başlayan ayaklanma, *"bağımsızlık"* zemininde Osmanlı yaşamalanından oldukça destek bulmuş, işgallere karşı ortaya çıkan örgütler Temsil Heyeti çatısı altında birleşmişlerdir. İşgale karşı bir mücadeleye dönen hareket, doğrudan eski otoriteyi, yani Osmanlı otoritesi hedef almamakta, dikkati bağımsızlığa yöneltmektedir. Osmanlı otoritesini ve özellikle Halifelik kavramıyla çatışmadan özenle uzak durulmaktadır. Mebusan Meclisindeki bağımsızcılar tarafından ilan misak-ı milli, yeni yaşamalanının sınırlarını belirlemekte, ancak bu yaşamalanın otoritesinin Osmanlı olup olmayacağını açıklamamaktadır.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldığında da, alınan kararlar Osmanlı otoritesini hedef göstermek yerine, meclisi yüceltmektedir. Büyük Millet Meclisinin aldığı kararlara göre; yasama, yürütme ve yargı meclisin kendisine aittir. Yaşamalanındaki topluluğun eylemlerine sınır koyma, bu eylemleri denetleme ve bu eylemlerle ilgili yeni çözümler üretme, sınırlara uymayanları yargılama hakkı meclise ait olunca, Osmanlı için yaşamalanında yer kalmayacaktır. Bu açık tutuma rağmen, Osmanlı otoritesinin iki kaynağı, saltanat ve halifelik hakkında gelecekte meclisin alacağı kararın geçerli olduğu ifade edilerek, gerilimden kaçınılmıştır.

Büyük Millet Meclisinin, millet adına yasama, yürütme ve yargı gücünü kullanırken, Osmanlı otoritesinin meşruluk kay-

nağı geleneksel ve dinseldir. Yaşamalanın ortaklığı üzerine bir kurgu olan millet kavramından, geçmişi daha çok olan geleneksel ve dinsel meşruluk ayaklanmanın Osmanlı otoritesini hedef almasını geciktirmiştir. Üstelik otorite, önünde sonunda, salt haliyle öldürme gücüdür ve bu gücün somutlaşmış biçimi ordudur. Yaşamalanındaki bu yeni otoritenin henüz ordusu yoktur, dolayısıyla yaşamalanındaki gücü, işgallere ve bağımsızlık isteğine dayanmaktadır. Eğer işgallere karşı başarılı olamazsa halk desteğini yitirecektir. Bu nedenle kısa zamanda düzenli ordu kuruluş çalışmaları başlatılmıştır. Osmanlı ülkesindeki halk, askerlikten bıkmıştır. Neredeyse on yıldır savaş sürmekte ve birçok asker geri dönmemekte, dönenler de iş göremez hale gelmektedirler. Zaten Mondros'la birlikte askerler dağıtılıp evlerine gönderilmiştir. Yeniden askere gelmek için istekleri yoktur. Bağımsızlık mücadelesi bir heyecan yaratmaktadır ancak Dünya Savaşı'nda Almanlarla birlikte yenildikleri sömürgecilere karşı zafer pek inanılacak gibi değildir.

Bağımsızlıkçı güçler, Osmanlı otoritesinin ve taraftarlarının engellemelerine karşın düzenli ordu kuruluş çalışmalarını hızlandırırlar. Askere gelmeyenleri ve asker ailesine saldıranları ağır biçimde cezalandırırlar. Henüz ordusu olmayan meclis, otoritesini sağlamlaştırmak için Bağımsızlık Mahkemeleri kurar ve bağımsızlığın önünde engel gördüğü davranışları ağır biçimde cezalandırır. Suçların büyük bölümü bozgunculuk, casusluk, asker ailesine saldırma, vatana ihanet türündendir. Özellikle vatana ihanet suçu, idam edilmek için yeterlidir. Bu olağanüstü mahkemeler, yaşamalanındaki yeni otoritenin gücünü sağlamlaştırmaya yardım etmiş olmalarına karşın, idam edilenlerin sayısı açısından, öteki devrimlere göre daha az baskı unsuru olmuştur.

Osmanlı otoritesinin Sevr Antlaşması'nı imzalaması, bağımsızlık hareketini hızlandırır. Düzenli ordu çalışmaları yanına, Sevr antlaşmasını imzalayanlar ve kabul edenler de idamla cezalandırılacağı açıklanır. Bu meclisin, Osmanlı otoritesine

yönelik ilk sert tepkisidir. Bu tepki boşuna da değildir; Mustafa Kemal ve arkadaşları da İstanbul hükümeti tarafından, padişaha ve hilafete karşı gelmek suçundan ölüme mahkum edilmişlerdir. Böylece yaşamalanındaki iki otorite, ellerindeki güçlerle örtülü bir savaşa tutuşurlar. İstanbul Hükümeti, kendine bağlı güçleri harekete geçirerek, Anadolu'nun birçok yerinde isyanlar çıkartırlar. Meclis, isyanları bastırmak için Kuvayi Milliye birliklerinin yanı sıra, bağımsızlık mahkemelerini kullanır. 1920 yılının sonbaharıyla birlikte kavga ateşlenir.

Bağımsızlıkçı güçler, düzenli ordunun Yunanlılar karşısında başarılı olmalarıyla özellikle Anadolu'da güçlenirler ve isyanlar azalır. İsyanlar ve başka yolla bağımsızlıkçı otoriteyi ortadan kaldıramayacağını anlayan yerleşik otorite, sömürgecilerin desteğini kaybetmeye başlar. Sömürgeciler, özellikle de İngiltere, Anadolu egemenliğinin halk tarafından benimsenmesi için desteklediği İstanbul hükümetinin gücünün zayıfladığını görünce, onun Halifelik gücüyle, sömürgelerindeki Müslümanları denetlemek istemesine karşın, Anadolu'daki varlıklarını sürdürmek için, bağımsızlıkçılara da açık kapı bırakmıştır. Londra Konferansına bağımsızlıkçı meclisin de davet edilmesi bunun bir göstergesidir. Ne ar ki İngilizler, elde ettikleri istihbaratlarla, Anadolu'daki hareketin uzun sürmeyeceği yönünde bir kanıya varmışlardır. Savaş önünde sonunda bir iktisattır ve Anadolu'daki hareketin savaşı sürdürecek ne yeterince silahı, ne de iktisadı birikimi vardır. Zaman gelecek ve bağımsızlıkçıların arasındaki bağlar çözülüp gidecek, başarısızlıklar ardı ardına gelince meclis kapanacaktır. Yunan savaş makinesi, düzenli ordusunu henüz kurmaya çalışan bir topluluğu kolaylıkla ezip geçecektir. Ne var ki sömürgecilerin hepsi aynı fikirde değildir ve aralarındaki çelişki yüzünden farklı siyasalar izlemektedirler. Bu farklılık, bağımsızlıkçıların işini kolaylaştırmıştır.

Özellikle İtalyanların askerlerini Anadolu'dan çekmesi, yunanlılara karşı iki beklenmedik direniş, doğuda Ermeni asker-

lerinin geri püskürtülmesi, bağımsızlıkçı hareketin hem kendine güvenini, hem de halkın bu harekete güvenini artırmıştır. Meclisin ordusu Kütahya-Eskişehir muharebelerinde yenilse de Sakarya ırmağının doğusuna çekilerek yok olmaktan kurtulmuştur. Bu geri çekiliş bağımsızlıkçı cephede derin tartışmalar oluşturmuştur. Mustafa Kemal ve kadrosu Mecliste I.grup olarak bilinmektedir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarına, bağımsızlık dışında karşı olanlarsa ikinci grupta toplanmışlardır. Ordunun Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi ikinci grubu hareketlendirmiş ancak Mustafa Kemal'in isteğiyle, meclisin yetkileri üç ay ile sınırlı bir zaman için, Başkomutan olarak Mustafa Kemal'e verilmiştir. Böylesi tartışmaların olduğu bir meclisin Mustafa Kemal'e yetkilerini devretmesi ilginçtir. Bu devri sağlayan Mustafa Kemal'in etkin konuşması olabilir.

Mustafa Kemal böylece meclisin yetkileriyle donatılınca gücü ve etkisi artmıştır. Ulusal yükümlülük kararlarıyla, yaşamalanındaki insanların bağımsızlıkçı hareketin gereksindiği iktisadi desteği vermesi sağlanmıştır. Kentlerde, kasabalarda kurulan örgütler, ordunun ihtiyacı olan gereçleri halktan toplamış ve İngilizlerin beklemediği bir şekilde bağımsızlıkçıların düzenli ordusu savaşacak iktisadi birikime sahip olmuştur. Silah ve birikimin bir kısmı da sömürgecileri ve özellikle İngilizleri düşman gören, boğazlarda İngiliz egemenliği istemeyen Sovyetler Birliğinden karşılanmıştır.

Sakarya Meydan muharebesinin kazanılması, sömürgeci ittifakını parçalamış, Fransızlar da Ankara antlaşmasıyla Anadolu'yu terk etmişlerdir. Bağımsızlık mücadelesinde başarı gösteren meclis, giderek halkın merkezi olmayı başarmış, bu durumda eski otorite, meclise karşı doğrudan cephe almaktan çekinmeye başlamıştır. Büyük Taaruz ve nihayet Mudanya Ateşkes Antlaşması, yaşamalanında yeni bir otoritenin varlığını yaşamalanındakiler ve sömürgecilerin kabul etmesinin belgesidir. Lozan'da başlayan barış antlaşması görüşmeleri sırasında hem Osmanlıların hem de meclisin temsilcilerinin çağrılması üzerine, savaştaki başarıyla daha da güçlenmiş olan Mustafa Kemal ve kadrosu, Meclise saltanatın kaldırılması kararını sunmuş ve meclis de bu kararı kabul etmiştir. Bu kararın kabulüyle birlikte, eski otoritenin üyeleri yaşamalanının dışına sürülmüş, halifelik saltanattan ayrılarak bir kuruma dönüştürülmüştür.

1923 yılının yazında, Lozan Antlaşması onaylanınca, meclis yenilenmiş, seçimler yapılmıştır. Seçimleri doğal olarak Mustafa Kemal'in kadrosu kazanmış ve yeni meclis daha çok birinci grup taraftarlarınca doldurulmuştur. İkinci grup azınlığa düşse de hala toplumda ve Mecliste İslamcılar, İttihatçılar ve toplumcular bulunmaktadır... Mustafa Kemal, mecliste kendine karşı oluşmuş olan karşıtlığın etkisini azaltmak için, örgütünü partileştirmiştir. Böylelikle kurulan Halk Fırkası, cephenin diğer eğilimlerini yavaş yavaş eksilterek hem iktidarı ele geçirebilmiş, hem de yaşamalanındaki yeni otoriteleşmenin örgütsel dönüşümünü sağlayabilmiştir.

öncü

Türk Devriminin önderi Mustafa Kemal, öncü kişiliğinin bütün özelliklerine sahiptir. Bilinç koşulları, yaşamalanındakilerden farklı olarak, çağın genel eğilimlerinin ayrımındadır. Ömrü, yaşamalanının sorunlarını çözmeye yönelik eylem ve etkinliklerle geçmiştir. Kararlıdır, sorumluluk almaktan çekinmez ve cesurdur. Özellikle Çanakkale Savaşı'nda gösterdiği başarılı tutum, O'nu kahraman yapmış, toplumun güvenini kazanmıştır.

19.yüzyıldan başlayarak devam eden arayışların ayrımındadır, özellikle askeri okulda yaygın bir eğilim olan *"hürriyetçilik"* düşüncesiyle büyümüştür. Askeri okulların eğitimi, zamanına göre çağın birikimine yakındır. Dolayısıyla endüstri devrimini, Fransız Devrimini ve bu devrimlere etki eden düşünürleri tanıma olanağı bulmuştur. Comte ve Fichte gibi düşünürleri okuduğunu bildiğimiz Mustafa Kemal, yabancı dil bilmesi ve okuma alışkanlığıyla önemli bir birikime sahip olmuştur. Çözümleyici bir bilince sahip olduğu ortadadır. Okulundaki başarısı ve atandığı askeri birimlerdeki etkisi dikkat çekicidir.

Mustafa Kemal'i diğer Osmanlı aydın ve askerlerinden ayıran, çağın genel eğilimlerinin ayrımına varmasıdır. Neredeyse herkesin meşrutiyetçi olduğu bir dönemde, cumhuriyetçiliğiyle tanınır. Fikirleri özgündür ve bu nedenle yalnızdır. Etrafında fikirlerini beğenenlerin dışında, genel olarak aydınlar, Mustafa Kemal'in özgün düşüncelerini görmezlikten gelirler. Bütün öncülerin böylesi bir yalnızlığı, dışlanmışlığı yaşadığı söylenebilir.

Mondros koşullarında Mustafa Kemal sorumluluk almayı önemsemiştir. Hatta kurulacak kabinede bakan olmak istediğini bile ifade etmiştir. Ancak Mondros yaşamalanının işgali demektir. Osmanlı otoritesi çözülmüş, dağılmış, tükenmiştir. Osmanlı otoritesinin bakanlığı sorunları çözecek diriliğin zemini olamaz. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerek, topluluğun kendi kişiliğinde merkezileşmesini sağlayacak bir çözüm olur. Amasya Genelgesi'yle Osmanlı otoritesine karşı bayrak açar. Dağılmış Osmanlı otoritesi, işgalcilerin ve özellikle İngilizlerin de desteğiyle bu başkaldırıya karşı dursa da başarılı olamaz.

Mustafa Kemal, Amasya Genelgesi'yle bir kadro girişiminde bulunmuştur. Beş komutandırlar ve bağımsızlık bildirisini yayınlamışlardır. Bu komutanların dışında bir kadro şüphesiz ki gerekir. Birçok kuvayi milliye birliği ve örgüt bulunmakta, kongreler toplanmaktadır. Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'yle birlikte kadrolaşmayı başlatmış, öncülüğünün önündeki engelleri sözünün gücüyle bir bir aşmış ve ardından da Temsil Heyeti'nin başkanı olmuştur. Temsil Heyeti, ulusal güçlerin merkezidir ve bu güçlerin içinde birçok farklı arayış bulunmaktadır. Mustafa Kemal, bu yapı içinde yavaş yavaş kendi kadrosunu oluşturur.

Ulusal mücadelenin içine daha sonra katılan İsmet Paşa, giderek ikinci adam konumuna yerleşir. Özellikle Batı Cephesindeki başarıları ve Çerkez Ethem İsyanı karşısındaki kararlı tutumu, ulusalcılar içinde İsmet Paşa'ya karşı büyük bir güven duygusu oluşturur. Lozan Antlaşması'na gönderilmesi, Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olduktan sonra başbakanlığa getirilmesi ve hatta Şeyh Sait isyanına karşı kararlı duruşu, giderek Cumhuriyetçi kadro içinde onu lider yapar. İttihatçıların etkisiz hale getirilmesinde ve yaşamalanındaki yeni otoriteleşmedeki istekliliği, toplumun bütün eğilimlerinin bileşkesi olan Mustafa Kemal karşısında yavaş yavaş bir güç odağı olmasını sağlar. Celal Bayar'la başlayan gerilim tırmanır ve Mustafa Kemal'le gerilime döner.

Bütün öncüler gibi Mustafa Kemal'in de gücü sözdür. Söylev ve demeçleri, Tamim ve Telgrafları incelendiğinde, basit ve emir cümlelerin sıklığıyla karşılaşırız. Kitlelere hitap ederken oluşturduğu dil yapısı, öncülerin birçoğunda görülen güçlü bir içerik ve duru bir anlatım oluşturur. Gerek Sivas Kongresi'ndeki başkanlık seçimi öncesi yaptığı konuşma ve gerekse Kütahye-Eskişehir

yenilgisinden sonra Meclisteki konuşması, kendine karşı bir eğilimin egemen olduğu topluluğun kaygılarını nasıl giderebildiğine örnektir.

Mustafa Kemal, devrimin öncüsüdür ve neredeyse Türk Devrimi Mustafa Kemal'in bilinç koşullarıyla belirginleşmiştir. Mustafa Kemal kadar devrime etki etmiş başka bir öncü yoktur. Devrimin öğretisinden eylemine her yerde Mustafa Kemal'in izi vardır. Dolayısıyla Türk Devriminde ikinci adam olmak daha zordur. Devrimci kadro da Mustafa Kemal'in bilinç koşullarına göre eksiklidir. Kadro Dergisi çevresinde toplanan aydınların oluşturmaya çalıştıkları öğreti ve kadrolaşma başarısız olmuştur.

Mustafa Kemal'in ardından İsmet İnönü, ikinci adamların genel eğilimlerini gösterir. Örgüt içinde ve yaşamalanında daha baskıcı bir tutum izler. Buna karşın kadro kutuplaşmaya başlamıştır ve kadroya da yaşamalanındaki karşıt eğilimlere de egemen olmakta güçlük çeker. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla dünya değişir ve savaş bittiğinde devrimin dış siyasasında düzenlemelere gidilir. II. Dünya Savaşı, Türk Devriminin doğal sürecini engelleyen bir iklim doğurdu.

Türk Devrimi tamamlanmamış olmasına karşın, öncüsü Mustafa Kemal, Atatürk ismiyle, kurulu düzenin bileşkesidir. Türk Devriminin birçok kurum ve kuruluşunun çözülmeye başladığı Menderes döneminde Atatürk'ü korumaya yönelik kanun çıkarılması da bunun göstergesidir.

gerilim

Devrimlerin düzen aşamasının ilk bölümü, iç ayaklanmalarla gerilimli geçer. Mustafa Kemal önderliğindeki yeni otorite, eski otoriteyi yaşamalanının dışına sürmüş, yaşamalanında yeni bir otorite için gerekli koşullar hazırlanmıştı. Ancak, devrimci güçler türdeş olmadığından, nasıl bir otoriteleşme olacağı konusunda gerilim başladı. Mustafa Kemal ve kadrosunun "ulus-devlet" kurma eğilimi partileşmiş ve Mustafa Kemal'in kişiliğiyle toplumda meşru bir güce dönüşmüştü. Buna karşın, ikinci grupta yer alan eğilimler kendi içinde örgütlenememiş, Mustafa Kemal ve topluluğuna karşıtlıkları dışında bir yeni otorite tasarımı geliştirememişlerdi. Böylece Halk Partisi, cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması ve din bakanlığının kaldırılması gibi, Osmanlı otoritesinin yapısal ve ruhsal temel taşlarını ortadan kaldırmaya başlayınca, devrimciler arasındaki çatışma alevlendi. İkinci gruptakilerden bir kısmı Halk Fırkasına katılsa da genel olarak ikinci grup Halk fırkasına karşıtlığıyla duruyordu. Bu grup sonunda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurarak partileşti.

Hürriyet'ten umutlanan halk, bağımsızlıktan da umutlanmış, birikmiş sorunlarının bir çırpıda çözüleceğini varsaymıştı. Ancak yeni otorite henüz kurumsallaşamadığı için sorunlar da kolaylıkla çözülemiyordu. Bu dönem bir hayal kırıklığı yarattı ve karşı devrim hareketini hızlandırdı. Düzen aşamalarının ilk yıllarında geri kaçış eğilimlerinin ortaya çıkması devrimlerin doğasına uygundu. Şeyh Sait isyanı da bu türden bir geri kaçışı temsil ediyordu. Osmanlıya bağlı Kürt aşiretlerinin ve cemaatlerinin önderliğini yaptığı bu geri kaçışa İngilizler de destek veriyorlardı. Aşiretler veya etnik kökenler arasındaki gerilimin bileşkesi olan ümmet anlayışının merkezi olan Halifeliğin kaldırılması, gerilimleri artırdı. Ulus kur-

gusu, etnik alt kimliklerin bileşkesi olabilirdi, ancak yaşamalanının bir pazara dönüşmesi ve yaşamalanındaki herkesin ortak bir çıkara sahip olması gerekirdi. Toplumda henüz özerk birey kavrayışını oluşturacak endüstri ilişkileri oluşmadığı için, ulus kurgusu, ümmet anlayışının bıraktığı boşluğu dolduramıyordu. Ümmet anlayışı, Misak-ı Milli'yle açıklanan yaşamalanında bütün toplumu birleştiren bir bağ değildi, ancak, farklı İslam anlayışları arasında bir köprü kuruyor, aşiretleri, cemaatleri göreceli olarak yakınlaştırıyordu.

Halifelik kaldırılınca, özellikle doğudaki aşiretler arasındaki gerilimi ortadan kaldıracak yeni bir bağ kurmak gerekti. Yaşamalanındaki ulus bağı için koşullar henüz yeterli değildi ve üstelik doğudaki aşiretler Osmanlı otoritesi döneminde belli bir özerkliğe sahipti. Bölgede aşiretler arasındaki toplumsal bağı cemaatler kuruyordu. Şeyh Sait ayaklanmasında, bu cemaatlerin de etkisi büyüktü. Etnik ve cemaat gerilimleri karşısında sadece Halk Fırkası'nın değil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önderlerinin bile destekçilerinin kafası karışıktı. Buradaki ağalıkla bağ kurulmadan veya aşiretler arasında köprü olan cemaatlerden yardım almadan bölgede etkin olmak güçtü. Ağaları ikinci dereceden bir otorite olarak görüp Osmanlılar gibi desteklemek de ulus kurgusuna uymuyordu.

Bölgedeki aşiretler ve cemaatlerin bir kısmı geri kaçış eğilimine yakındılar ve bu cemaatlerin içinde yer bulduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, geri kaçışın örgütlendiği merkez olarak görüldü. Şeyh Sait isyanını bastırmak için ilan edilen sıkıyönetim sırasında İstiklal Mahkemeleri yeniden kuruldu ve bu mahkemeler, devrim mahkemesi gibi görev yaptı. Geri kaçış isyanının bastırılması sırasında, *"ulus-devlet"* öğretisini benimseyen Halk Fırkası'nın karşısındaki muhalefet de sindi. Yahya Kaptan olayından beri ittihatçılıkla gerilim içine girmiş olan devrimciler, Şeyh Sait İsyanı sonrası ilan edilen sıkıyönetimin olanaklarıyla 1926 yılına kadar İttihatçıları da bir güç

olmaktan çıkardı. Böylece Halk Fırkası, ulus devlet örgütlenmesini gerçekleştirme olanağı buldu.

Bu sırada hükümeti kuran ve ilk geri kaçış ayaklanmasını bastıran İsmet İnönü, bürokrasi ve parti içinde güçlendi. Gücünü, iktisadi açıdan devletçiliğe dayanan bürokrat sermayeyle de güçlendirdi ve ikinci adam olarak belirdi. Zaman zaman Mustafa Kemal'le, zaman zaman, özel girişimin simgesi haline gelen Celal Bayar'la gerilimler yaşandı.

Devrimcilerin kadro ve ikinci adam sorunu, temel sorunlarından biridir. Genellikle ikinci adamlar, sözgelimi İsmet İnönü ve Stalin, daha güçlü bir otoriteden yana olurlar ve otoritenin en salt haliyle yaşamalanında meşru olmasını sağlamak için sert önlemler almaktan çekinmezler. Bu açıdan bakıldığında, devrimlerin düzen aşamasında ikinci adam bunalımından söz edilebilir. Bazen ikinci adam ortaya çıkıp, önderin bıraktığı boşluğu dolduramaz ve öndersizlik devrimci güçleri çözer. Bazen de ikinci adam, devrim-karşı devrim geriliminin etkisi altında daha baskıcı otoriteyi benimser ve otoritenin yaşamalanında meşrulaşmasının önünde engel olur. Ayrıca ikinci adamla önder arasındaki gerilimler de devrimlerin hayal kırıklığı gerekçelerindendir.

siyasi düzen

Türk devriminin önderi ve kadroları, Fransız devriminin *"ulus-devlet"* kurgusuyla, endüstri ilişkilerini çözmesini önemsemişlerdir. Dolayısıyla Misak-ı Milli'yle belirledikleri yaşamalanında yeni otoriteyi *"ulus-devlet"* olarak örgütlenmeyi amaçlamışlardır. Ulus-devlet kurgusu, endüstri devrimiyle ortaya çıkan çağdaş insan gereksinimlerinin çözümü için sermayeciliği temel alan bir kurgudur. Bu kurgu; yaşamalanındaki toplumun tümünü, istisnasız *"ulus"* olarak görür. Böylece yaşamalanındaki her birey, bu büyük ailenin doğrudan bir üyesi olacak ve ötekilerle aynı bağla otoriteye bağlanacaktır. Yaşamalanı da bir pazardır ve bu pazarın ortağı olarak, pazarın geleceği hakkındaki kararlara katılma hakkına sahiptir. Dolayısıyla egemenliği kullanması gerekir ve bunu; *"seçme-seçilme"* denilen, herkesin eşitlendiği bir olanakla gerçekleştirir. Bu eşitliğin sağlanabilmesi için akla dayalı hukuk sistemi ve hukukun üstünlüğünün sağlanması gerekir. Her birey büyük ailenin bir üyesi olarak hem *"özerk bireysellik"* alanı oluşturur ve farklılıkları kabullenilir, hem de toplumsallık eğilimi ulus kurgusuyla çözümlenir. Özerk bireylerin bu farklı eğilimleri, Kant'ın *"toplumdışı toplumsallık"* dediği ve toplumun diriliğini sağlayan bir olanak olarak görülür. Mülkiyet ilişkilerinin özgürlüğü de bu bağlamda, rekabetin iktisadi diriliği sağlama bağlamında vazgeçilmez olarak kabul edilir.

Endüstri ilişkileri, bireyin özerkliğini ve kan veya cemaat bağışla bağlandığı toplulukların dışında da yaşamasını olanaklı kılacak biçimde bağımsızlığını da sağlamaktadır. Böylece birey, kendini eylemlerinden sorumlu ve eylemlerini etkileyen bir öz, kendi bilincine sahip bir özbilinç olarak görmeye başlayacaktır. Bir özbilinç sahibi, eylem ve etkinliklerinin hem yönlendiricisi hem sorumlusudur. Dolayısıyla bir paydası olduğu, yaşamalanındaki zenginliğin geleceği konusunda da söz sahibi olmak

ister. Bireyin bu egemenlik arzuları, Fransız Devrimi tarafından çözümlenmeye niyetlenmiştir. Bir başka çözüm de, emeği ve toplumsal mülkiyeti temel alan, toplumculuk tarafından geliştirilmiştir.

Türk Devriminin önderliği, sermayeyi temel alan *"ulus-devleti"* benimsemiş olsalar da iktisadi açıdan koşullar uyarlı değildir, çünkü ülkede sermaye sınıfı yoktur veya var olanlar bir sınıf oluşturamadıkları gibi, endüstri ilişkisini yaşamalanına egemen kılacak kadar güçlü değildirler. Bu durumda, vazgeçilmez olarak, sermayecilik veya toplumculuğun orta yolu benimsenmiş gibidir. Türk toplumunun iktisadi koşulları ve tarihsel sürecin ortaya çıkardığı olanaklar ve olasılıklar, yaşamalanında endüstri ilişkilerinin egemen olması için, otoritenin iktisadi bir rol üstlenmesini zorunlu hale getirmiştir.

Geçmişi tamamen yok olmadığı, bugün ve geleceğin içinde varlığını sürdürdüğü düşünülürse, Osmanlı iktisadi yapısının, toprakların devletin olmasının da bu çözümü desteklediği söylenebilir. Böylece yaşamalanındaki toplumun bilinçli bir beklentisinden çok, devrimci güçlerin otoriteyi yeniden biçimlendirmesinde, ulus devlet kurgusunun oluşturulması da otoritenin somutlaşmış hali olan devlete düşmüştür. Kurulmak istenen ulus-devlet, zorunlu olarak akla dayalı hukukun üstünlüğünü gerektirir. Her bireyi hukuk önünde eşitleyebilecek evrensel bir kaynak olan us, hem simgesel de olsa bir eşitlik oluşturabilir, hem de kısıtlı alanda özgürlüğe rıza gösterilmesine olanak sağlar.

Ulus-devletin kaynağı yaşamalanının pazar olarak görülmesidir. Yaşamalanı bir pazar olunca, yaşamalanındaki topluluk da bu pazarın paydaları haline gelir. Yaşamalanındaki herkes, ötekiler kadar bu zenginliğin bir paydası olduğundan, ötekilerle hem pazarda rekabet, hem de pazarın toplamında bir ortaklık oluşturur. Bu gerilimli ilişkide zaman zaman rekabet, zaman zaman ortaklık öne çıkar. Ortaklığı öne çıkaran, kaçınılmaz olarak pazara yönelik tehditlerdir. Kendi aralarında rekabet etseler

de temel ortaklık olan pazara yönelik tehditler, yaşamalanındaki herkese yönelik algılanır. Bu nedenle yaşamalanına yönelik dışsal tehditler, topluluğun bir araya gelmesini, ulus oluşturmasını kolaylaştıracaktır. Bazen otoriteler de bunu kullanır ve yaşamalanında meşrulukları tartışılmaya açıldığı zamanlarda, gerçekten bir tehdit olmasa bile uydurma tehditler üretebilirler.

Yaşamalanındaki pazar ortaklığıyla çıkardaş olan topluluk, pazarın zorunlu bir koşulu olan *"dilde"* ortaklığı gerektirir. Ait olma duygusunun, yabancılaşmama duygusunun temeli bilinç ortaklığındadır. Bilinci ortak olmayanın duygularının ortak olması olanaksızdır. Zaten pazar ilişkileri, zorunlu olarak bir dilin yaygınlaşıp, o pazarın resmi dili olmasını sağlar. Böylece yaşamalanındaki zenginliğin ortaklığına, bilinç ortaklığı da eklenir. Ancak toplumsal bağ duygusal olabilir ve bilinçaltı benzer olmayanların ortak duygulanım veya ortak bilinçaltı oluşturmaları olanaksızdır. Ortak bilinçaltını oluşturmada geçmişin bilgisi önemli bir rol oynamaktadır. Birlikte başarı veya başarısızlık yaşamış olanların bağlılıkları düşünülürse, ulus olmak için tarihin ne kadar yaşamsal olduğu anlaşılacaktır. Yaşamalanındaki nesiller, geçmişte yaşanılanları yeniden deneyimleyemezler. Bunun yerine tarihçilerin, yeni nesillerin ortak bilinçaltlarını oluşturmaları gerekir. Bu nedenle, 20.yüzyılda neredeyse her otorite, zorunlu tarih dersine büyük önem vermiştir ve ortak bir insanlık tarihinin okutulmasına asla göz yummayacaklarını göstermişlerdir.

Böylece ulus-kurgusunun kaynakları ortaya çıkmış olur: Yaşamalanının zenginliğine dayanan çıkar ortaklığı, bu zenginliğin oluşturduğu pazarın ortak bir dil kullanımını gerektirmesinden doğan "bilinç ortaklığı" ve duygusal bir bağ kurulmasının ön koşulu olarak *"bilinçaltı ortaklığı"*... Bu olumlu kaynaklara karşın bir de olumsuz, dışsal bir kaynak eklenebilir. Yaşamalanına yönelik olası bir tehdit...

Türk devriminin önderliği, ulus kurgusunu, yaşamalanındaki türün bir talebi olarak değil de kaçınılmaz bir süreç olarak görmüşlerdir. Gerçi hukukun üstünlüğü ve laikleştirilmesi konusu II. Mahmut'la başlayan bir çok süreci içerir ama egemenliğin ulusa ait olması fikri, ilk önce Mustafa Kemal tarafından dillendirilmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal, Osmanlının son dönemindeki bütün aydınlardan başka bir bilinç koşuluna sahiptir.

Ümmet toplumundan ulus toplumuna geçmek için gerekli olan endüstri ilişkilerinin yerleşik olmadığı yaşamalanında, devrimciler için laiklik, bir varolma – yokolma sınırı haline gelmiştir. Devrimin yüzüncü yılında bile bu gerilimin simgelerde ve imgelerde sürdüğü söylenebilir.

Ulus devletin dayandığı ulus öğretisinin geliştirilmesi, ittihat ve terakki'den kalma Türk Ocaklarıyla, daha sonra onların yerine kurulmuş Halk Evleriyle sürdürülmüştür. Toprağa dayalı ekonominin toplumsal zemini olan cemaat ve aşiretlerin canlı olduğu bir toplumda ulusçuluğun devrimcilerin çalışmalarıyla yerleşeceğine yönelik iyi niyet, Köy Enstitüleri'nin kuruluşunun gerekçelerindendir. Ne var ki bu umut ve iyi niyet yetmemiştir. Devrimcilerin koruyup kolladıkları girişimciler bile 1945'ten sonra, İstanbul Ticaret Derneği ismiyle örgütlenerek sivil bir duruş oluşturabilmişlerdir. Dolayısıyla laiklik, bir anlamda Devrimci güçlerin en temel ilkesi haline dönüşmüştür.

Ulus-devlet ve ulusun kendine egemenliği, demokrasinin yerleşmesiyle olasıdır. Ancak kontrollü iktidar değişimi, devrimlerin egemenlik çatışması döneminde pek de olanaklı değildir. Her iktidar değişimi, kaçınılmaz egemenlik mücadelesine dönüşecektir. Özellikle II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre, uluslar arası dengeler açısından da demokrasiye uygun değildir. Sonra koşullar değişir ve uluslar arası ortam, demokrasiye geçişi hızlandıracak koşullar üretir. II. Dünya savaşı sonrası Türkiye'nin sermayecilerin yanında yer almasıyla demokrasiye yönelik atılımlar kaçınılmaz olur. Ekonomik özgürlüğün yanında siyasi öz-

gürlüğün de öncelendiği bu toplumlara uyarlılık için, çok partili sisteme geçilmesinin olanakları oluşturulur. Devrimci otorite, henüz kurum ve kuruluşlarını tamamlayıp, yaşamalanında meşru olarak yerleşemediği için, demokrasinin getirdiği gerilimler, ümmet toplumu-ulus toplumu sınırı olarak görülen laiklik zemininde egemenlik kavgasına dönüşür. Demokrat Parti'nin kapatılmasına giden süreç böyle başlamıştır. Devrimci otoritenin salt gücü olan ordu, yönetime el koymuş ve partiler arasındaki iktidar mücadelesini taşan bu egemenlik mücadelesinde, devrimci otoritenin yerleşmesini keskin bir biçimde belirlemiştir.

Yeni yapılan ve Cumhuriyetin özgürlük açısından en önemli anayasası olarak görülen 1961 anayasasının düşük bir oy çoğunluğuyla kabul edilmiş olması da, egemenlik mücadelesinin dinmeyeceğinin işareti olmuştur. Gerçi bu anayasadan sonra, Türk demokrasisinin kendini koruyacak düzenekleri üretmesiyle, siyasi özgürlük alanı genişlemiştir. Böylece, Demokrat Parti çatısında birleşen farklı toplumsal talepler ayrılarak partileşebilmiştir.

1961 Anayasa'sından sonra Adalet Partisi, egemenlik değil de iktidar mücadelesini benimseyen bir parti olarak merkez sağ geleneğini oluşturmuştur. Bu gelenek uzun yıllar iktidarda kalmış, geleneğin en önemli lideri Süleyman Demirel daha sonra Cumhur Başkanı olmuştur. Devrimin partisi olarak bilinen CHP, Ecevit'le birlikte merkez sol geleneğine dönüşmüştür. Türkiye İşçi Partisiyle yasal bir sol parti geleneği başlasa da, yasadışı sol örgütler bu geleneğin tabanını oluşturmuş, dolayısıyla bu gelenek partileri de sık sık kurulu düzenle karşı karşıya gelerek kapatılmışlardır.

Erbakan önderliğinde başlayan *"milli görüş"* geleneği, partileri kapatılsa da 20.yüzyılın ikinci yarısında en çok gelişme gösteren gelenek olmuştur. Özellikle 12 Eylül'ün sağ ve sol örgütlere yaptığı baskı ve İslamcılara gösterdiği göreceli hoşgörü, Amerika önderliğindeki sermayeci ittifakın, Sovyetleri güneyden kuşatma tasarılarının bir parçası olarak da desteklenmiştir.

İmam Hatip okulları ve Kuran kursları aracılığıyla oluşturulan kadro önce kent yönetimlerini, daha sonra da iktidarı ele geçirme olanağı bulmuşlardır. Milli Görüşün yükselişi, kurulu düzenin temeli olan laiklikle çelişki üretince 28 Şubat gerilimi çıkmış ve Milli Görüş kadroları baskı altında dağılmışlardır. Bu dağılım içerisinden Milli Görüş geleneğinden koptuklarını söyleyen genç bir kadro, *"Adalet ve kalkınma Partisini"* kurmuşlar ve özellikle ekonomik krizin getirdiği siyasi koşullarla, tek başlarına iktidara gelebilmişlerdir. Erdoğan önderliğindeki parti hakkında kapatılma davası açılmış olmasına karşın, ikinci seçimi de kazanarak iktidarını güçlendirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar mücadelesinden daha fazlasını istediğine yönelik kuşkular, *"Ergenekon"* adı verilen ve Nato dönemi kalıntısı sayılan derin devlet davasıyla artmaya başlamıştır.

Milliyetçiliği önceleyen bir gelenek olarak Türkeş önderliğinde başlayan gelenek, 12 Eylül öncesi *"ülkücü gençlik"* hareketi olarak çok güçlenmiş, ancak askeri darbeden sonra gücü zayıflamış, Türkeş'in ölümünden sonra da önderlik sorunu yaşamıştır. Daha sonra toparlanan bu gelenek, özellikle PKK'nın ürettiği terör karşısındaki tutumuyla toplumsal desteğini artırmış ve koalisyon ortağı da olabilmiştir.

Bir gelenek olup olamayacağı henüz tartışmalı olan ve yürürlükteki anayasayla çelişik olarak, Kürt etnik kimliğine dayalı siyasa üreten *Hadep*le başlayan partiler süreci, sıkça kapatmalarla ve davalarla karşılaşmıştır. Avrupa Birliği'nin siyasi desteğini alan bu yapılanmanın, Kürt Sorununun çözümüyle birlikte gelenekselleşip gelenekselleşmeyeceği koşullara bağlı görünmektedir.

21.Yüzyılda, Avrupa Birliği üyelik süreci, Devrimcilerin kurduğu siyasi düzeni zorlayacak nitelikte gelişmeler üretmiştir. Üniter yapının çözülmesi de dahil olmak üzere, laikliğin yeniden tanımlanması gerektiği yönündeki tartışmalar olağanüstü boyutlara ulaşmıştır.

İktisadi düzen

Yeni otoritenin kurguladığı düzen, endüstri devrimine karşı bir çözüm olarak ortaya çıkan Fransız Devriminin sermayeciliğine yakındı. İttihat ve Terakki döneminde başlatılan ulusal sermaye sınıfı oluşturma fikri toplumda yer edinmişti. Bu nedenle yeni otoritenin İzmir İktisat Kongresinde, ulusal sermaye sınıfı oluşturma eğilimi destek buldu. Bu kongrede bütün toplumsal kesimler temsil edilmişti. Yaşamalanındaki toplumun yaşamsal gereksinimlerini karşılama biçimi çok önemliydi ve kurulacak iktisadi düzenin, farklı talepleri bir bileşkeye dönüştürmesi umuluyordu. Kongre işçi haklarına da vurgu yapıyordu, sermaye sınıfının kollanıp geliştirilmesine de... Bağımsızlık mücadelesinde yer yer gönülsüzlüğü dillendirilen eşrafla köylü arasındaki gerilim de giderilmeliydi. Özellikle İttihat ve Terakki döneminde olumsuz bir bakış vardı. Devlet bürokrasisiyle köylüler arasındaki ilişkiyi bozduğu varsayılan eşrafa İttihatçılığın tepkisine karşın, İzmir İktisat Kongresi'nde eşraf dışlanmamıştı.

İzmir İktisat Kongresi kararları, *"misak-ı İktisat"* olarak anıldı. Yeni iktisadın ilkelerini oluşturan bu kongrede alınan kararlara karşın, yaşamalanındaki iktisat farklıydı. Hammaddesi bizde olan bir sanayileşme hedeflenmişti ve büyük bir sanayi hamlesi yapacak girişimci yoktu. Teşvik-i Sanayi kanunu, yerli malı kullanılmasının teşviki, İş Bankasının kuruluşuyla sermayecilerin kredi sorununun çözümüne yönelik adımlar, devletin koruması altında bir girişimciliği filizlendirmişti ama istenilen kalkınma gerçekleşemiyordu. Böylece devlet, kurum ve kuruluşlarıyla iktisadın bir parçası oldu. Devlet şirketleri kuruldu, devlet bankaları sanayi ve maden aramayla görevlendirildi, kısa zaman içinde hem devletin koruyup geliştirmeye çalıştığı özel girişim, hem de devlet işletmeleriyle sanayi hamlesi başlamış oldu. Özel girişimciliğin liderliğini Celal Bayar, kamu sanayisinin liderliğini de İsmet İnönü üstlenmiş gibiydi. Bu ikiliğe

rağmen özel girişimle devlet girişimi arasında bir gerilim yoktu. 1929 Ekonomik bunalımıyla korunup kollanan sermayecilerin, devlet işletmeleri kadar direnç göstermemiş olması, rekabeti gerilime döndürdü. Devrimin önderi bu gerilimi dindirmeye çalışsa da sonunda devlet işletmeciliği daha baskın bir etkinliğe dönüştü. İzmir İktisat Kongresi kararlarında olduğu gibi, sanayinin gereksindiği ve özel girişimin girmediği alanlarda değil, her alanda devlet işletmeciliğinin iş görmesi, Sovyetler Birliği'nde olumlu örnekleri görülen planlı kalkınmayı içeren yeni bir devletçilik anlayışının gelişmesine neden oldu.

Bu dönemde davet edilen Sovyet uzmanlar, Türk sanayisinin gelişmesi için belli alanlarda yatırımlar önerdiler. Sanayinin gelişmesi için demir, çelik, kağıt, kimya, çimento ve cam sektörlerinin geliştirilmesi gerekiyordu. Böylece ilk kalkınma planı bu alanlara yoğunlaştı. Planlı kalkınmaya göre, açıklanan alanlarda özel girişim yatırım yapmazsa, devlet şirketleri kurularak, devletin kendisi bu alanlardaki sanayileşmeyi sağlayacaktı. Böylece aynı dönemin iki önemli yatırımı olan şişe cam fabrikalarını özel girişim, kağıt ve selüloz fabrikasını devlet şirketi gerçekleştirdi. Özel girişimin kredi gereksinimini, Mustafa Kemal'in de sermayesine katkıda bulunduğu ve meşrutiyet döneminden kalma birikimlerin merkezileştiği *İş Bankası* karşılıyordu. Planlı karma ekonomi modeline geçilmesinden önce, tarıma dayalı gerçekleştirilen, şeker ve dokuma üretiminde belirginleşen devlet işletmeleri içinse, *Sınai ve Maaden Bankası* kurulmuştu. Ancak planlı ekonomiye geçildikten sonra bu banka, iki devlet bankasına bölündü; maden işleri için Eti Bank, Sanayi işleri için Sümerbank oluşturuldu. 1929 Dünya bunalımında en çok direnç gösteren iktisadi güç olan Sovyetler Birliği, Türk-Sovyet ortaklığı çerçevesinde, Türk sanayinin kalkınması için 8 milyon dolara ulaşan altın aktarımı gerçekleştirdi. Böylece KİT adı verilen devlet işletmeciliğinin yatırım olanakları arttı. Özellikle Kayseri, birinci kalkınma planında dev tekstil atılımının merkezi oldu.

Karma ekonomi modelinin en güçlü savunucusu olan İnönü'nün yanı sıra, Kadro dergisi, Türkiye'ye ait kalkınma modeli olarak bir iktisat öğretisi olarak görüyorlardı. Hatta kalkınma planlarını, bir kadro oluşturarak her alanda, kültürel, toplumsal ve siyasi alanda da gerçekleştirmek gerektiğini savunuyorlardı. İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, *"karma ekonomi modelini"* sermayecilik ve toplumculuğa karşı üçüncü yol olarak dillendiriyordu. Sermayecilikten, yaşamalanında iktisadi özgürlüğü ve bireysel mülkiyet hakkını alan bu iktisadi öğreti, toplumculuktan, toplumun çıkar bileşkesi olan devletin, toplum yararına pazara müdahale edip, iktisadın gerektirdiği alanlarda yatırımlar yapmasını alıp, ortak bir iktisada dönüştürmüştü.

1929 İktisat bunalımı sırasında İsveç'te, karma ekonomi modelini çağrıştıran uygulamalar gerçekleştirilmişti. Hatta Keynes, bunalımdan çıkışta devletlere yüklediği görevlerle, karma ekonominin öğretisini orta yol olarak kurgulamasa da sermayeci ülkelerde bunalımın çözüm yolu olarak görmüş, bir geçiş dönemi iktisadı olarak belirlemişti. Karma ekonomi modelinin bir geçiş dönemi iktisadı olduğunu, Türkiye'de özel girişimin temsilcisi olan Celal Bayar da İzmir İktisat Kongresi kararlarını anımsatarak dillendiriyordu. Ancak İnönü'nün önderliğinde, karma iktisadi öğreti, devrimci kadrolarca benimsendi ve yaşamalanındaki egemen iktisat haline geldi.

Bürokrat sermayecilik veya korunup geliştirilen ulusal sermayeciler, toplumun gereksinimini karşılayacak ölçekte değildi. Yaşamalanında hala başat iktisadi etkinlik sanayi değil, toprağa dayalı ekonomiydi. Bu karışık iktisat ilişkilerinde, ara alanlar, toprağa dayalı ekonomiyle sanayi etkinlikleri arasındaki alanlarda, eşraf, küçük ticari işletmeler ve esnaf ve köylülerden oluşan bir toplumsal eğilim, cemaat bağıyla varlığını sürdürüyordu. Lonca ve gediklerin inanca dayanan birlik oluşturma kültürünün geleneksel değerleriyle uyuşan bu eğilim, devrimcilerden daha çok eski otoriteye yakındı. Bu geleneksel dayanışma

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Menderes'le birlikte, planlı ve karma ekonomiye karşı önemli bir siyasi güce kavuşacak, ardından özel girişimcilikten ayrılarak 1960'larda Erbakan önderliğinde siyasallaşacaktır. Özal döneminde, yaşamalanındaki bütün toplumsal talep ve eğilimlerin birleştirilmesi çabasında, özel girişimle yeniden ortak bir siyasi etkinliğe dönüşür. Bu gelenek, Erbakan'ın siyasi kültüründe yetişen Erdoğan'la birlikte 21.yüzyılın başında, uluslar arası koşulların da yardımıyla, devrimcilerin iktisadi öğretisi olan karma ekonomi modeline karşı, siyasi yönetimi ele geçirecektir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar devrimcilerin yaşamalanında kurguladıkları iktisadi düzen, önemli bir kalkınma gerçekleştirmiş, böylece devrimci otoritenin meşrulaşmasına olanak hazırlamıştı. Ancak savaş Türk Devrimi'nin iktisadi düzenini sarstı. Bu sarsıntı, devrimci otoritenin gücünü zayıflattığı gibi, yaşamalanındaki toplumun yeni otorite arayışları ve eğilimlerinin ortaya çıkmasına olanak verdi. İkinci Dünya savaşı biter bitmez, Truman doktrini doğrultusunda sermayeci kampta yer almayı önceleyen devrimci kadro, Demokrat Parti iktidara gelmeden önce, iktisadi düzende değişiklikler yapmaya başlamışlardı. Savaşa girilmemiş olmasına karşın, olası bir savaş karşısında asker sayısını on kat artıran iktidar, iktisadi düzeni yaşamalanında gelenekselleştiremeden yalpalamaya başladı. Varlık vergisiyle, özel girişimciliğe yönelik destekten geçici de olsa vazgeçti. Toprak Mahsulleri vergisiyle neredeyse kaldırdığı Aşar'ı yeniden kabul etmiş oldu. Bu iki vergi, devrimci kadronun yaşamalanındaki toplumsal desteğini ortadan kaldırdı, toplumun devrimci kadroya olan güvenini sarstı.

Devrimci otoritelerin özellikle iktisadi düzenlemeleri, her tazelik gibi umut vericidir ve bu nedenle bir güven oluşturur. Yaşamalanındaki topluluğun gereksinimleri karşılandığı sürece bu güven sürer. İkinci Dünya Savaşı, Türk devriminin kadroları için bir kâbus oldu. Hem uluslar arası koşullar devrimin iktisa-

dına uyarsızdı, hem de devrimci iktisat yaşamalanına tam yerleşemeden, devrimciler tarafından sekteye uğratıldı.

Yüksek enflasyon ve küçülme gelir dağılımını bozmakta ve sürekli hale geldiğinde, karşıtlıkların bileşkesi olan otoriteyi zorlamaktadır. Özellikle devrimci otorite için bu çok tehlikelidir çünkü meşruluğunu kaybetmesi pek olasıdır. Bu durumda geri kaçış eğilimleri güçlenecektir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da bu eğilimler güçlenmiş ve yeni otoriteleşmenin kurgusu içinde kalarak, yasallıkla iktidarı ele geçirebilmiştir. II. Dünya savaşından sonra bir otorite değişikliği olmadan, farklı iktisadi öğretiler iktidarı ele geçirebilmiştir. II. Dünya savaşı sonrası iktisadı bir devrimci iktisattan daha çok, kontrollü karmaşa iktisadı olarak görülebilir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle özellikle Amerika'n raporlarında vurgulanan, azgelişmiş ülkelerde iktisadi gelişimin temelinin sanayi değil, tarımdan başlatılmasının gereği yerine getirilmeye başlanmıştır. Gelişimin tarıma dayanması, Türk Devrimi öncesi iktisadın görünümüdür ve devrimci iktisat öğretisiyle çelişmektedir. Ancak yaşamalanındaki topluluğun taleplerine uyarlıdır, çünkü hala bu ekonomi yaşamalanındaki en yaygın ekonomidir. Böylece iki önemli iktisadi eğilim, sanayileşme temelli kalkınmayla, tarıma dayalı kalkınma arasında çeşitli eğilimler bir biri ardına ekonomiyi yönetecektir.

toplumsal düzen

Yaşamalanındaki toprağa dayalı iktisadi yapıya uyarlı kurgulanmış olan toplumsal düzen, devrimcilerin iktisada müdahale etmesiyle dönüşmeye başlamıştır. Buna karşın, iktisadi dönüşümün sonucu toplumun devrimcilerin istediği *"ulus-devlet"* kurgusuna uyarlı hale gelmesi çok uzun zamanı gerektirmektedir. Devrimci otorite, yaşamalanında meşruluğunu sağlamlaştırmak için, eski otoriteye göre biçimlenmiş toplumsal yapıyı bir an önce değiştirmek istemektedir.

Türk devriminin ortaya koyduğu toplum kurgusu, halkçılık ilkesinde belirecektir. Buna göre yaşamalanındaki topluma halk denir ve sınıflara bölünmemiştir. Halk kavramı geleneksel olmayan bir içeriğe taşınmak istenmektedir. Kültürel ve iktisadi olarak düşük bireylerden oluşmuş, *"kişi özerkliğini"* sağlayacak yeterlilikte birikime sahip olmayan toplumsal sınıflar anlamındaki içerik, yaşamalanında var olan bütün topluluk olarak görülmek istenmektedir.

Osmanlıdan devralınan topluluğun önemli bir bölümü, *"kişi özerkliğini"* sağlayacak kültürel veya iktisadi birikime sahip değildir. Buna karşın bir toplumsal sıra düzen oluşturmaktadır. Bu sıra düzenin izleri *"ulus-devletin"* istediği topluma uyarlı değildir ve ortadan kaldırılması gerekir. Bu toplumsal mirasın başında aşiret yapısı gelir. Aşiretler, toprağa dayalı ekonomiye ve buna dayalı Ortaçağ devletlerine uyarlıdır. Ortaçağ devletleri, asker ve vergi dışında yaşamalanındaki toplulukla ilişki içinde değildir. Aşiretler de bu ilişkinin kurulmasına çok uygundur. Asker hazır ederler ve toprağın ekilip biçilmesini sağlayıp, otoritenin gereksindiği verginin alınmasını sağlayabilirler. Ancak Türk devrimci otoritesinin istediği toplumsal kurguyla çelişirler. Türk Devrimi'nin kavrayışına göre, devletle ulus bir olmalıdır. Bu çe-

lişkiye karşın, devrimciler, aşiret yapısını dağıtacak toprak reformunu gerçekleştirememiş, çok partili sisteme geçildikten sonra da aşiretler, seçimlerin olanaklarıyla sistemin bir parçası haline gelmişlerdir.

Osmanlıdan kalan bir başka toplumsal kalıntı cemaat ve tarikatlardır. 1925'de yasaklanmasına karşın, özellikle kapalı köy toplumlarında varlıklarını sürdürme olanakları bulan tarikatlar, aşiretler gibi, II. Dünya savaşından sonra, seçimlerin olanaklarıyla sistemin bir parçası olarak kabul edilmişlerdir. Hatta bu cemaat ve tarikat ilişkileri, Sermayecilerin ilgisini çekmiş, emek/sermaye çelişkisinde, emeği baskı altında tutmanın bir olanağı olarak görülmeye başlanmıştır. Müridin şeyhine ruhsal bağlılığı çok güçlüdür ve işçi mürit, şeyhine iradesini teslim etmektedir. Dolayısıyla sermayeciler şeyhler aracılığıyla işçi hareketlerini kontrol edebilmektedir. Bu olanağı uluslar arası sermaye de görmüştür ve 21.yüzyılda ortaçağ toplumsal kurgusu olan cemaat ve tarikatların canlanmasının gerekçelerinden biri de bu ilgidir.

Türk devrimci kadrosu, tarikat ve cemaatlerin egemen olduğu yaşamalanında, devrimci otoritenin tam egemenliğinin olanaksızlığını görmüşler ve bu yapıyı kırmak için laikliğin içeriğini de bu gereksinime göre oluşturmuşlardır. Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla yaşamalanındaki dinsel yapının kontrol edilmesi isteğinin altında yatan gerekçe de budur. Endüstri ilişkileri yaşamalanında başat olmadan, aşiret ve cemaatlerin ortadan kalkması güçtür. Toprağa dayalı ekonomi var oldukça, bu tür toplumsal yapıların bir gereksinim olarak yaşamda karşılığı olacaktır, dolayısıyla toplumun bir bölümü bu alana ilgi gösterecektir. Devrimciler, bu gereksinimi karşılayacak çözümler üretemediği sürece, bu yapılar yasaklansalar da varlıklarını sürdüreceklerdir. II. Dünya savaşı sonrası koşullar, devrimcilerin böyle bir toplumsal kurgu oluşturması için gerekli zamanı da ortadan

kaldırmış ve gelişmenin tarımdan başlaması projesi de bu yapıların 21.yüzyıla taşınmasını sağlamıştır.

Devrimci otoritelerin toplumu yeniden örgütleme arzuları kaçınılmaz olsa da bu örgütlenmenin doğal bir süreci vardır ve zaman ister. Toplumsal yapılanma önünde sonunda iktisatla ilgilidir. İktisadi dönüşümler olmadıkça, iktisadi dönüşümler gelenek haline gelmedikçe, toplumsal dönüşümler oluşup kalıcı olamaz.

Türk devriminin iktisadi öğretisi, ulusal bir sermaye sınıfı oluşturmaya yönelikti ve iktisadi değişim gelenekselleşince, Türk sermaye sınıfı da belirginleşip serpildi. II. Dünya savaşında ortaya çıkan *"hacıağa"*lar da bunlara katılınca, savaş sonrası bir toplumsal güç oluşturdular ve örgütlenerek sivil toplumun temel taşı oldular. Buna bağlı olarak işçi sınıfı da gelişti ancak onların örgütlenip sivil toplumun baskı gücü oluşturmaları zaman aldı.

İşçi sınıfının oluşumundaki bu gecikmenin ana nedeni elbette Devrimci güçlerin sermaye sınıfını kollayıp korumasıdır ama burada tarihsel birikimin de etkisinden söz etmek de gerekir. Devletin ülkeleştiği bir tarihsel geçmiş ve özellikle Osmanlının yaşamalanındaki toprakların neredeyse hepsinin sahibi olarak kabul edilmesi, Türk toplumunun ortak bilinçaltını biçimlendirmiştir. Devletin bir parçası olmanın gücü, Osmanlı'dan Cumhuriyete taşınmıştır. "Devlete kapak atma" deyimi hala güncelliğini korumaktadır. Dolayısıyla devlet işletmelerindeki işçiler bu bilinç koşullarında, başka yaşamalanlarından farklı davranışlar göstermişlerdir. Patronları sermayeciler değil, doğrudan devlettir ve onlar devletle kendilerini özdeşleştirmişlerdir. Özellikle devlet güvencesinin yıpratıcı olmayan rahatlığı, işçi sınıfının sayısal olarak çoğalmasına karşın, bilinç olarak gelişememesini etkilemiştir. Grevli toplu sözleşme hakkının alınması 1960'lı yıllara kadar başarılamamıştır.

Türk devriminin bir kadroyla toplumu dönüştürme siyasası, devrimcilerin benimsediği *"halk"* kavramına uyarlı olmayan bir gerilim üretmiştir. Yaşamalanında yaşayan topluluğun bütününe halk dense de, devrimci kadroların, devrimin öğretisi doğrultusunda toplumu dönüştürmeleri, halktan kendilerini ayrı görmelerini gerektirmektedir. Devrimin partisinin kadroları, koşullar değiştikten sonra, çok partili sisteme uyum sağlamakta gecikmesinin gerekçesi de budur. Halkı dönüştürmeye yönelik kadro kendini halktan ayrı duyumsamaktadır. Tıpkı Osmanlı da devlet görevlilerinin ayrı olması gibi... Osmanlı devlet görevlilerinin halk kavrayışının zemininde onlardan vergi alma, hatta Osmanlının gücünü kullanarak onları sindirme, rüşvet veya başka yollardan kazanç elde etmekti. Cumhuriyetin kadrolarıysa halkın dönüştürülmesi ülküsel bir istençle donanmışlardı. Dolayısıyla halk devrimcilerin istediği gelişmeyi göstermesi gereken bir yetersizlikti. Cahilliğin en önemli düşman görülmesi ve devrimci kadroların olağanüstü çabaları, halkla devrimciler arasında bir yabancılaşma algısı oluşturuyordu. Devrimcilerin, toplumun çağdaş yaşam standardına taşınmasına yönelik bu iyi niyeti, halk tarafından olumsuz algılanıyordu.

Osmanlıdan kalan toplumsal miras, kadınları kamu alanının dışında tutuyordu. Gerçi Osmanlıcılardan başlayarak ve meşrutiyetle birlikte, özellikle İttihat ve Terakki'nin kadınların kamu alanının bir parçası olmasına yönelik çabaları vardı. Ancak, özerk bir birey olarak kadının kamu alanında var olması, 1926'dan sonra olanaklı oldu. Devrimciler, kadının toplumsal konumunu yükseltmeyi önemsiyorlar, böylece *"ulus"* kurgusunun herkesi eşitlediği düşüncesinin gelenekselleşmesine çalışıyorlardı.

Endüstri devriminin palet aşamasına kadar, kadınların kamu alanında etkili olacak bir *"özerk kişilik"* olanağı yoktu. Kas gücünün vazgeçilmez olduğu iktisadi koşullarda beliren ataerkil aile içinde kadın, yaşamsal gereksinimlerini karşılayacak

bir bağımsızlığa sahip değildi. Palet aşamasında, kas gücünden daha çok el becerisinin fabrikalarda kullanılmaya başlanmasıyla kadınlar işçileştiler. Yaşamsal gereksinimlerini karşılayacak iktisadi birikimlere sahip oldular ve böylece haklar talep ettiler. Osmanlıdan kalan iktisadi miras, kadın işçileri barındırmasına karşın, endüstri ilişkilerinin çözdüğü biçiminde bir birikime olanak vermiyordu. Kültürel doku da kadını kamu alanından daha çok *"ev"* alanıyla sınırlıyordu. *"ulus-devlet"* kurgusu, endüstri ilişkilerinin doğal çözümünü beklemeden, hukuksal bir çözümle kadının kamu alanında var olmasını sağlayacak koşullar üretti. Ancak kadınların söz konusu hukuksal koşulları bir bilinç sahibi olarak kullanmaları, endüstri ilişkilerinin gelişmesiyle, 20.yüzyılın sonuna doğru gerçekleşebildi.

Türk devrimci kadroları, savaştan çıkmış yorgun bir toplumun, dinamik, dinç bir nüfusa sahip olmasını istiyor ve nüfus artışı için gizli teşvikler üretiyorlardı. Buna rağmen, kalabalık aile yerine, çekirdek aile önceleniyordu. Çekirdek aile, endüstri ilişkilerinin gelişmesi ve kentin köy nufusuna göre baskın bir oran oluşturmasıyla gerçekleşebildi.

Toplumun *"ulus"* bağıyla bütünleşmesi için yaşamalanında birçok çelişkinin bileşkesini oluşturacak bir otoriteleşme gerekiyordu. Kapalı köy ekonomisinin, yaşamalanının geri kalanıyla ortaklık duygusuna sahip olması olanaksızdı. Bu nedenle kapalı köy ekonomisinin ve kültürünün dönüştürülmesi, Türk devriminin temel toplumsal güçlüğünü oluşturdu. Özellikle kapalı köy ekonomisini açık hale getirmek için, Devlet Üretim Çiftlikleri ve Köy Enstitüleri dahil bir çok çözüm arayışına gidildi. Özellikle devlet üretim çiftliklerinin, çevredeki köylerden ırgat toplayarak, köy ekonomisine artı değer katmayı, ilkel tarım etkinliği yerine, köylülerin görerek, yaşayarak öğrenecekleri modern tarımın köye aktarılması gibi önemli işlevleri oldu. Hatta kooperatifleşmenin yaygınlaştırma çabaları, Devlet Zirai Donatım Kurumu'yla modern tarımın gereklerinin ucuz bir biçimde kar-

şılanması çabaları da önemli çözümlerdi. Kapalı köy ekonomisi, açık ekonomiye dönüştü ama henüz köy kültürü dönüşmedi, hatta yer yer kentleri çevresinden sarıp sarmalayarak, kent kültürünü de çözmeye başladı. Böylece toplumsal açıdan kentlilik, özellikle batıdaki karşılıklarına göre başkalaştı. 21.yüzyılda kent kültürü hala köye tam olarak egemen değildir. Denilebilir ki devrimci kadrolar, toplumsal düzeni oluşturacak çabaları gösterdiler ancak, özellikle II. Dünya savaşı sonrası koşullarda dönüşümün dinamiğini kalıcı hale getiremediler.

kültürel düzen

İnsanın bilinç ve bilinçaltı gereksinimlerini karşılamaya yönelik kurgulanan kültürel düzen, otoritenin etkisine en uzak tarihsel dokudur. Deneyimlerle veya geçmiş yaşantının aktarılmasıyla oluşan bilinçaltının yasaları bilinmediğinden, otoritenin bu alandaki etkisi bilinmezlerle doludur. Buna rağmen, yaşamalanındaki meşruluğu, ortak bilinçaltında yer edinmesiyle olanaklı olduğundan, otoriteler, özellikle devrimci otoriteler, kültürel alandaki düzenlemelere ilgi gösterirler.

Türk devrimi de kültürel alana ilgi göstermiş, kullanılan dilin ve harflerin değişimini öncelemiştir. Bilinçaltına yönelik girişimlerin belki de en etkin olanağı olan sanat alanında da önemli düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle müzik, Türk devrimcilerin, toplumun bilinçaltını dönüştürme eğilimlerinin aracı gibidir. Çok sesli müziğe yatırım yapmışlar, zaman zaman teşvikle, zaman zaman yasaklarla çok sesli müziğin, yaşamalanına yerleşmesi için büyük çaba göstermişlerdir. Otoritelerin toplumun bilinçaltını etkilemek için en çok kullandıkları sanat alanları olan mimari ve yontu'ya da ilgi göstermişlerdir. Yeni gelişmekte olan sinema ve tiyatro da olanak olarak görülmüştür... Şiir ve roman, resim ve öteki sanatlar kullanılmak istense de sanatın dizginlenemez bir yanı olduğundan, devrimci otoriteler, sanat etkinliklerini tamamen denetim altında tutamamışlardır.

Sanat ve öteki kültürel olanaklar kentlere sıkışmış ve toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan köylerin kapalılığını aşamamışlardır. Köy kültürünün kapalılığı ancak kapalı köy ekonomisinin dönüşmesiyle ortadan kalkabilir. Bunun için yolların yapılması, köyde artı değerin oluşturulması gibi iktisadi çalışmalar gerekir. Ancak devrimcilerin her zaman aceleleri vardır, özellikle kültürel alanda bu böyledir. Ortak bilinçaltı deneyimle ve biri-

kimle ilgili olduğundan, zorunlu olarak eski otoriteye ve alışkanlıklara daha yatkındır. Bilincin dönüşmesiyle bilinçaltına etki edilebilir. Kültür zaten sadece bilinçaltıyla ilgili de değildir. Bu nedenle devrimciler eğitime, yaşamalanındaki topluluğun bilinç koşullarının değiştirilmesine girişimde bulunurlar. Türk devriminin kadroları da kapalı köy kültürünün açılması için, iktisadi koşulların yanı sıra, köyün yeni nesillerinin bilinç koşullarını dönüştürmeye niyetlendi. Ancak açılan köy okullarına atanan kentli gençler, beklenen başarıyı gösteremediler.

Bilimi bir rehber olarak gören devrimci kadro, yaşamalanının dışındaki veya içindeki eğitimbilimcilerden yardım alarak, devrimin öğretisinin köylere girmesini sağlayacak bir tasarı geliştirdi. Köy enstitüleri denilen bu tasarı, köylü çocukların yatılı okullarda toplanıp, hem devrimin öğretisi ve çağdaş değerlerle donatılmaları, hem de köye gittiklerinde, köy ekonomisini ve köy yaşantısını değiştirecek birikimlere sahip olmalarını sağladılar. Yaparak-yaşayarak öğrenme yöntemiyle çok başarılı olan bu okulların mezunları, atandıkları köyleri bir daha geri dönülmeyecek şekilde değiştirdiler. Denilebilir ki köy enstitüsü mezunları, köylerdeki devrimin öncüleri oldular. Bu nedenle de büyük tepki çektiler. Özellikle köy toplumunun dönüşmesi karşısında ağalık, eşraf, tarikat ve cemaatler, kaybettikleri toplumsal konumları gereği, devrimin kadrolarının yer aldığı Cumhuriyet Halk Partisi içinden başlayarak, köy enstitülerine karşı mücadele yürüttüler. II. Dünya savaşı sonrası, sermayecilerin yanında yer almayı yeğleyen devrimci otorite, Sovyetlerin sistemini çağrıştıran bu okullara karşı olumsuz tavır takınınca, geri adım atmak zorunda kaldı. Elbette devrimci kadroların amaçlarından ve yöntemlerinden gönülsüz vazgeçmeleri, sadece köy enstitüleriyle sınırlı değildi. Ancak Köy Enstitülerinden kopuş, devrimcilerin yaşamalanıyla olan kan bağını kopardı.

Türk devriminin kadrolarının oluşturmaya çabaladıkları kültürel düzenlemeler, Çin kültür devrimi kadar olmasa da başarılar göstermişti. Devrimin önderinin erken ölümü, devrimci kadrolarının içindeki gerilimleri çatışmaya dönüştürmüştü ve kültürel düzenlemeler için gerekli kararlılığın sürdürülmesi olanaklı olamadı.

1933 Üniversite reformuyla, devrimci aydınların oluşması için zemin hazırlanmıştı. Geçmişten kalan ve yeni otoriteyi kabullenmeyen üniversite kadroları, üniversiteden uzaklaştırılınca yetişmiş insan açısından zorluklar baş gösterdi. Tam da bu dönemde, Almanya'dan kaçmak zorunda kalan akademisyenlerin bir kısmı Türk üniversitelerinde barındırıldı ve bu zorluk kolaylıkla aşıldı. Böylece üniversitelerde Alman akademi geleneği yerleşmeye başladı. Ardından II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika-Türkiye stratejik ortaklığının bir sonucu olarak Amerikan akademik değerleri üniversitelere girdi. Devrimci otorite, cumhuriyet aydını diyebileceğimiz bir aydın kültürünü oluşturmaya çabalasa da, usu merkez alan bu türden bir aydın tipinin baskın olmasını sağlayacak koşullar için zaman bulamadı. Yine de üniversitelerin Demokrat Partiyle olan gerilimi dikkat çekicidir.

devrimin ideolojisi

Türk Devrimi ideolojik açıdan öteki devrimlerden ayrıdır. Türk devriminin ideolojisi, Osmanlının çöküşüyle başlayan süreçteki arayışların içinden doğmuş olmasına karşın, ayaklanma aşamasında sistemli bir öğreti olarak ortaya konmuş değildir. Yaşamalanındaki topluluğun arayışlarının ortaklığı olarak söz edilebilecek en temel zemin *"bağımsızlık"*tır. Bağımsızlık zemininde bir talep olarak Amasya Genelgesi'nde açıklanan "ulusal egemenlik", genel bir öğretiyle bağlantılı olarak dillendirilmemiştir.

Devrimin ideolojisinin kaynağında, son iki yüzyıldaki Osmanlı çöküşüne yönelik arayışlar içkindir. Bu arayışlardaki aydın etkisi Fransız Devrimi'ni çağrıştırsa da Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi aydınların fikirlerinin kaynağı toplumsal çözümlemelerden çok, yabancı dil bilen veya başka ülkelere gidenlerin deneyim ve görüleridir. Endüstri ilişkilerinin ayrımına varmadığı için toprağa dayalı sorunların çözümünü tartışmış olan Katip Çelebi gibi, Osmanlı yaşamalanının özgün ve endüstri devriminin başlattığı genel sorunlara karşı neredeyse tek bütünsel çözüm önerisi Mustafa Kemal'indir. Ancak Mustafa Kemal, aynı zamanda bir eylemcidir ve eylemleriyle dönüşümü gerçekleştirmeye yatkın bir bilinci vardır. Bu nedenle, bilinç koşullarının evreninde bir sistematik çözüm yerine; amaç, yöntem ve kadroyla çıkılan bir yolda biriken bir sistem yeğlenmiştir. Devrimin düzenleme aşamasında Tekin Alp'in yazdığı Türk Devrim Tarihi kitabı da bu çelişkileri gösterecek niteliktedir.

Türk Devriminin temel ilkeleri ancak 1931 CHP parti kongresinde netleşmiştir. Daha sonra da 1937'de anayasaya girmiştir. Belki de Türk devriminin öğretisini sistemleştirmeye yönelik en önemli girişim Kadro Dergisi etrafında toplanan aydınlarca başlatılmıştır. Bu hareketin etkisiyle olsa gerek, Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt gibi devrimci kadronun önde gelenleri, üniversitede *"Türk Devrim Tarihi"* konferansları vermişler ve 1934'ten sonra da Türk Devrimi Dersi zorunlu ders haline gelmiştir.

Devrimin ideolojisiyle yetişmiş olan Köy Enstitülü aydınlar, Atatürkçülük üzerine tartışmalar yapsalar da ve hatta CHP kadroları bu konuda arayışlara girse de sistematik bir devrim öğretisi ortaya konamamıştır. İlkelerin içerikleri bile kullananlarca değişik algılanmakta, bu nedenle neredeyse toplumun bütün kesimlerince ilkeler benimsenmekte, kabul görmektedir. Bu durum öğretinin öznesi olan Mustafa Kemal'in istediği bir şey olsa gerekir, çünkü söylev ve demeçlerinde, toplumun bütününü kapsayacak bir söylem oluşturmuştur.

12 Eylül Askeri darbesiyle birlikte aşırı kullanmaktan dolayı içeriği boşalan *"Atatürkçülük"* yerine *"Kemalizm"* veya *"Atatürkçü Düşünce Sistemi"* gibi isimlendirmeler yapılan öğreti, darbe koşullarında bir ifade çokluğuna dönüşmüştür. 12 Eylül'ün zorba koşullarında her türden eğilim, Devrimin öğretisiyle kendini ilişkilendirecek bir yer bularak, bir anlamda *"Atatürkçülük"*e sığınmıştır. Böylece Atatürkçülük birbirine zıt öğretileri de kapsar olmuştur. Yunus Nadi buna tepki gösterecek bir biçimde, *"Ben Atatürkçü Değilim"* adlı bir kitap yayımlamıştır. Zorba koşulların normalleşmesiyle her öğreti kendini ifade edecek olanak bulmuş, ancak Atatürkçülük bir daha bilinçlerde eski imgelerini kuramamıştır. Bu nedenle akademik çevrelerde Atatürkçü Düşünce Sistemi olarak dillendirilmektedir. Ayrıca 12 Eylül yönetimi, *"Türk Devrim Tarihi"* dersini, *"Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi"* olarak hem ismini, hem içeriğini değiştirerek, üniversiteler için de zorunlu ders haline getirmiştir.

Türk Devriminin öğretisi, esnek bir öğreti olarak özellikle azgelişmiş ülkeler için bir *"ulus devlet"* oluşturma öğretisi olabilecek birikime sahiptir. Fransız Devriminin öğretisi, endüstri

toplumlarının gereksinimlerini karşılayacak olanaklar barındırır ancak özellikle endüstri ilişkilerinin yetkinleşmediği toplumlar için yetersizdir. Toplumculuğun endüstri ilişkilerinin egemen olduğu yaşamalanlarında değil de daha çok toprağa dayalı ekonomilerin egemen olduğu ülkelerde başarılı olması da bu yetersizlikle ilgilidir. Türk Devriminin öğretisi, Türk toplumunun koşullarından kurgulandığı ve çağdaş insan değerlerine bağlandığı için, geri kalmış toplulukların gereksinimlerine uyarlıdır.

Türk Devriminin öğretisinin yöntemi bilimsel akılcılık, özellikle Osmanlı toplumunun bu alandaki yetersiz mirasıyla ilgilidir. Osmanlının son yüzyılında, bilim ve akılla ilgili birçok tartışma yapılmış olmasına karşın, akla olan güven ancak Türk devrimiyle birlikte yaşamalanında yerleşik hale gelmiştir.

21.yüzyılda başında, Türk Devriminin öğretisi, doğduğu koşullardan bambaşka koşullarla karşılaşmıştır. Küreselleşme, toplumcu otoritelerin bir bir dağılmasıyla neredeyse karşıtı olmayan bir öğreti olarak yayılmaya başlamıştır. Bu öğreti kendi karşıtı olarak yerel olanı görmektedir. Türk Devriminin öğretisi de yereldir ve bu açıdan küreselleşmeyle çelişiktir. Küreselleşme, yerküreyi sanal iktisat olanaklarıyla bir pazara döndürmeyi, bir dil ve bir otorite oluşturmayı hedeflemektedir. Bu açıdan ulus kurgusu ve ulus öğretilerini ortadan kaldırılması gereken engel olarak kabul etmektedir. Küreselleşme bir anlamda ulus kurgularını kendi karşıtı olarak görünce, 21.yüzyılın başındaki gerilim, ulusalcılık/küreselleşmecilik olarak belirmiştir. Ulusal sermaye ve küresel sermaye arasındaki gerilimde, yaşamalanlarında yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Türk devriminin özenle kollayıp geliştirdiği ulusal sermayenin bir kısmı, küresel sermayeye bağlanmayı yeğlemektedir. Devrimin destekleyip kolladığı sermaye dışında, çevrede biriken ve özellikle tarikat bağlarıyla bir güç oluşturan sermaye, ulus pazarına sahip olmadığı için, bu pazardan otorite aracılığıyla yararlanamadığı için, ne ulus pazarını ne de ulus öğretisini sahiplenmektedir. Küresel sermayeyle ittifaka girmekten çekinmeyen bu sermaye gittikçe güçlenmiş ve iktidara yerleşmiştir.

Anlaşılan 21.yüzyılda devrimin öğretisi, *"devrimcilik"* ilkesinin olanaklarıyla yeni çözümler üretmek zorunda kalacaktır. Öğretinin bu dönüşümü bir iç çelişki değil, bir olanak olarak görülmelidir.

sonuç

Geçmişte *ne oldu* ve *nasıl oldu* soruları insan bilincinin içkin soruları olmalıdır, çünkü bildiğimiz her çağda ve her yerde, bu iki sorunun yanıtı insan eylemlerini ve etkinliklerini yönlendirmektedir. Geçmişte olanlarla insanın bu denli ilgilenmesi, türümüzün doğasıyla ilgilidir. Türümüz toplumsallıkla var olabildiğinden, insan hem başkalarıyla birlikte var olabilmekte hem de başkalarının içinde kendini kavrayabilmektedir. Rousseau'nun uşak/efendi veya Hegel'in *köle/efendi* diyalektiği, türümüzün doğasını açığa vuran çözümlemelerdir. İnsan asla tekil değildir ve başkaları olmadan kendinden ve eylemlerinden emin olamaz. Bunu her insan ömründe birkaç kez deneyimlemiştir: Bir güzellikle karşılaşıldığında, yaşanılan hayreti paylaşmak için bir başkasının aranmasının gerekçesi budur. Anlaşılan türümüz başkalarıyla ilişki içinde kendinden emin olmakta, kendi duygularını kavramakta, kendinin bilincine varmaktadır. Bu gereksinim geçmişte yaşananları da kapsar. Geçmişte yaşayanlarla ilişkili içinde ancak insan kendini kavrar ve özbilinç sahibi olabilir.

İnsan, ancak eylemlerinden emin olduğu sürece özne olabilecektir. Eyleyen özne olarak kendimizi, eylemlerimizi ve eylemlerimizin edimselleştiği gerçekliği tanımadan, ne kendimizden ne eylemlerimizden emin olabiliriz. O halde insanın kendini tanıması gerekir, kendini kavraması gerekir ve bu ancak tarihsellik içinde gerçekleşecektir. İnsan değişen bir özdür. Öz; o insanı o insan yapan her şeyin toplamından doğan sonuçtur. Dolayısıyla insanın özü değişkendir ama geçmişinden bağımsız değildir. O halde insan kendini kavramak isterse, geçmişini de kavraması gerekir. Geçmişte *ne oldu* ve *nasıl oldu* soruları bu nedenle her insanın bilincinin evrensel gereksinimleridir. Bu gereksinim bitmedikçe, tarihe ilgi bitmez.

Geçmişte yaşananların bilgisi olarak tarih aynı zamanda bellektir ve bellek, bir anlamda zamanın kendisidir. Nasıl oluşturulmuş olursa olsun, ister gerçekliğe uyarlı, ister uydurulmuş olsun, tarih bilgisi, toplulukların belleği olarak onların eylemlerinin esin kaynağıdır. Bellek, geçmişte yaşananların toplamıdır ve topluluklar geçmişte yaşananlar aracılığıyla, eylem ve etkinliklerinin olanak ve olasılıklarını kavrayabilirler. Geçmişteki eylem ve etkinlikler, insanların bugün eylem ve etkinliklerini etkileyip yönlendirecektir. Hatta öyle durumlar olur ki, geçmişin bilgisi bugünün efendisi olur, geçmişin eğilimleri bugünün eğilimlerini ezip geçer ve insanları geçmişin koşullarına tutsak eder. Eylem ve etkinliklerinin kaynağı sadece geçmiş olabilir. Tarih bilgisinin böylesi bir gücü vardır. Yaşamalanının şimdiki zamandaki sorunlarıyla veya koşullarıyla hiç ilgisi olmayan, toplumsal belleğin içinde varlığını sürdürme olanağı bulup, nesilden nesile aktarılan sorunlar, sorunla hiçbir ilişkisi olmayan, hiçbir sorumluluğu olmayan nesillerin yaşamını kurutabilir. Ermeni Sorunu, geçmişin günümüze toplumsal bellek aracılığıyla egemen olmasına iyi bir örnektir. Özellikle diasporadaki Ermeni toplumu, bugünün sorun veya ilişkilerinden daha çok, toplumsal belleklerinde taze tuttukları geçmişin birikimiyle eylem ve etkinliklere yönelmekte, başta Türk toplumu olmak üzere başkalarının eylem ve etkinliklerini koşullandırmaktadırlar.

Bellek olarak tarih sadece olumsuz değildir, olumlu bir işleve de sahiptir. Geçmişin bilgisi olarak tarih, insanların ve toplumların özgüvenlerini tazelediği gibi, toplulukların kendilerini başkalarından ayrı olarak kavramalarına da olanak verir. Bu durum, topluluğun bir kimlik altında bir araya gelmesinin kaynağıdır. Bir kimlikle belirlenmiş toplum kendine bir yaşamalanı belirleyecek ve otoriteleşmeye gidecektir. Bütün kimliklerin kaynağı tarihtir. Topluluklar kendilerini tarih bilgisiyle kavrarlar ve tanımlarlar. Toplulukların kendilerini bir kimlikle belirlemeleri, bir yanıyla olumsuzdur, çünkü Spinoza'nın söylediği gibi her

belirleme olumsuzlamadır. Kimlik çatısı dışında kalanlar olumsuzlanmış, dışlanmıştır. Buna karşın kimlik, çatısı altındakileri birleştiren bir bağ oluşturmakta ve böylece yaşamalanları, dolayısıyla otoriteler meydana gelmektedir. Tarih bilgisi, yaşamalanının da otoritenin de kaynağıdır. Aynı zamanda da sonucudur; çünkü insan eylem ve etkinliklerinin kalıbı yaşamalanı-otorite ilişkisi içinde gerçekleşir. Denilebilir ki tarihsel bilgi hem bir sonuçtur, hem de bir neden...

Tarih bilgisinin doğasında böyle bir süreç vardır: her şeyin bir nedeni vardır ama bu nedenler aynı zamanda başka bir şeyin de sonucudur. Dolayısıyla her neden başka bir açıdan bakıldığında da sonuçtur. Bu ikili anlam, insanın karmaşıklığını da anlamamıza yardımcı olur. İnsan, geçmişinin bir sonucudur ama aynı zamanda eylemlerinin nedenidir. Bu durumda her eylem, sadece eyleyen öznenin değil, eyleyeni belirleyen geçmişin birikiminin de eylemidir. Bu bilgi bize bir bakış açısı kazandırır; olup biten, göründüğünden daha fazla bir şeydir. Sözgelimi bir eylemin sorumluluğu sadece eyleyen özneye bağlanamaz. Böyle bir bakış açısı şüphesiz ki anlayışı doğuracaktır. Anlayış, insanın insanlaşmasının, barbarlıktan kurtulup uygarlaşmasının en temel görüntüsüdür. Bu nedenle tarih bilgisi, barbarlıktan uygarlığa yönelen insanın yaşamsal araçlarından biridir. İnsan bilincinin geniş bir görü kazanmasını sağlamakla kalmaz, insanın kendini başkalarında tanımasını da sağlayacaktır.

Kendini tanıyan, insanı tanıyan bir bilincin eylemleri ve etkinlikleri, değerleri ve beklentileri başkalaşacaktır. Eylemlerinin olanak ve olasılıklarını bilen bir özne olarak hayata ve topluluğa daha uyarlı hale gelecektir. Bir insan olarak kendini doğru kavrayacaktır. İnsan bilinci kendini merkez aldığından, *"insan"* olarak herkes kendini görür. Dolayısıyla, insan kendini doğru kavrarsa, ahlaki değerleri de doğru bir sıradüzen içinde olur ve insan daha kolay toplumsallaşır. Tarih bilgisi toplumsallaşma için de bir kaynaktır.

Eğer insan eylem ve etkinliklerinin bir yapı oluşturduğunu kabul edersek, o zaman tarihsel yapının olanak ve olasılıkları değişkenlik gösterse de, geçmişle gelecek arasında bir benzerlik köprüsü oluşturacaktır. Nasıl geçmişte *ne oldu* ve *nasıl oldu* soruları bilincimizin doğasına içkinse, gelecekte *ne olacak* ve *nasıl olacak* soruları da bilincimizin bir yüklemidir. Demek ki tarih bilgisi gelecek hakkında bir varsayım oluşturmak için en temel olanaktır.. İbn-i Haldun'un da dediği gibi; geçmiş geleceğe benzer, hem de suyun suya benzemesinden daha çok. O halde geleceği bilmek isteyen, gelecekte eylemler ve etkinliklerini hesaplamak isteyen, olanak ve olasılıklarını düşünen geçmişe yönelecektir.

Tarih bilgisinin bunca olumlu ve bir o kadar da olumsuz etkisi ancak güvenilir olup olmamasıyla da ilgilidir. Acaba tarih bilgisi, geçmişte yaşanan gerçekliği bize duyurabilir mi? Tarih bilgisi geçmiş yaşantının gerçeğini ortaya kayamaz ise nasıl olur da onu geleceği anlamak için kullanabiliriz?

Geçmiş yaşantının bilinemeyeceğine yönelik özellikle 20.yüzyılın sonu ve 21.yüzyılın başındaki yapısökümcü görüşlerin önemli ölçüde haklı olduğu söylenebilir. Buna karşın, geçmişte yaşan gerçekliğin hiçbir şekilde bilinemeyeceğini söylemek olanaksızdır. Neyi bilip, neyi bilemeyeceğimiz konusunda aydınlanabilirsek, geçmişte yaşananlar hakkında, gerçekliğe yakın ve ona uyarlı bir bilgi birikimi oluşturabiliriz. Bunu yapabilmek için de tarihsel dokuyu tanımalı, usumuzu kullanmalı ve geçmişi açıklayacak bir tasarı oluşturmalıyız. Bunun için Descartes'in şüpheciliği ve yöntem arayışı, Kant'ın bilinemezciliği bize yol gösterebilir. Spinoza'nın bütünlüğümüze yönelik belirlemeleri ve 21.yüzyılın insan birikimleri yeterli olacaktır.

İnsan ne kadar karmaşık bir varlık olursa olsun, eylem olasılıkları ve gerçekleşme olanaklarıyla sınırlıdır. O halde geçmişte yaşananlarla ilgili bir sınır, bir öngörü oluşturulabilir. Bu elbette bir tasarıyla gerçekleşebilir, çünkü bilincimiz ancak bütünsel-

lik içinde kavradığı bir şeyden emin olabilir. Demek ki geçmişte yaşananlarla ilgili bir tasarı, dolayısıyla bir yapı kurulabilir. Gerçeklikle birebir örtüşmeyeceği bilindiği halde bu yapının kurulması yine de işe yarayacaktır. Bu yapı, insan eylem ve etkinliklerinin içkin eğilimlerine dayanacağından, herhangi bir eylem ve etkinliğin bu içkin eğilimleri açısından anlamlaştırılmasına olanak verecektir.

Bir tarihsel yapı kurulmasının, geçmişin bilgisine yönelik öznellikten arınmanın bir çözüm yolu olduğu söylenebilir. Bulgular her zaman eksiktir, geçmişteki yaşantının ruhunu asla aktaramazlar. Hem eksik, hem de insan ruhu için yetersiz olan bulgulardan oluşan bölük pörçük bilgilerin, bilincimizin gereksinimlerini karşılaması olanaksızdır. Sadece bulgular ortaya koymak, geçmiş hakkında bilgilerimize yönelik bir olasılık fişeği atmak demektir ve her bilinç bu olasılık fişeğinden farklı renkte aydınlanacaktır. Oysa karşılaştırmalarla ortaya çıkarılmış benzerlikler ve bu benzerliklerin bize duyurduğu içkin eğilimlere dayanan bir tasarıda, herhangi bir olay veya olgu gerçeğe daha yakın kavranabilir. Her bilinç için ortak olan bun içkin eğilimler, tarih bilgisini göreceli de olsa öznellikten kurtarabilir. Hiç olmazsa kurtarmak için bir olanak oluşturur.

Bu yapının zeminini yaşamalanı ve otorite oluşturacaktır, çünkü hiçbir şey yaşamalanı ve otoriteden bağımsız gerçekleşemez. Her olay ve olgu, yaşamalanında mekansallığını, otoritede zamansallığını bulur. Bu zemin bilincimiz için iyi bir olanaktır, çünkü bilincimizin kategorilerinin temelinde mekan ve zaman vardır. Yaşamalanı-otorite ilişkisinde gerçekleşen eylem ve etkinlikler dokusunun dört boyutundan söz edilebilir, çünkü insanın gereksinimlerinin dört boyutu vardır ve eylem özneden arınık olamayacağına göre, eylemler de dört boyutta gerçekleşir. İnsanın yaşamsal gereksinimlerini karşılama etkinlikleri *iktisadi boyut,* toplumsallığıyla ilgili eylem ve etkinlikleri *toplumsal boyut*, zaman kavrayışı ve ölümle ilgili kaygıları, bilme ve güzellikle ilgili gereksinimleri *kültürel boyut*, son olarak da egemenlik isteğinin karşılandığı *siyasi boyut*, tarihsel yapının kurulmasını kolaylaştıracaktır.

Geçmişin bilgisi karmaşık ve güvensiz kaynaklardan birikmiştir. Dolayısıyla temizlemek kolay değildir. İnsan bilinci, ilk olarak kavradığı bilgiyi terk etmekte güçlük çekmekte, yeni bilgiler hep bu bilginin koşulları altında kirlenmektedir. Öznelliğe ve giderek hiçliğe yönelen tartışmalar bir kenara bırakılarak kurulacak tarihsel yapı, bildiklerimizi yeniden sınama olanağı verecektir. Ne biliyoruz ve bildiğimiz doğru mu? Bu soruyla bilincimizi yeniden yapılandırabilir, usumuzun rehberliğinde daha güvenli bir geçmiş kavrayışına sahip olabiliriz. Tarihsel yapının olasılıkçı olması, bilgimiz hakkında her zaman şüphe duymamızı sağlayacağından, bilgilerimizin değişmez gerçeklik olarak kabulüne de gerek olmayacaktır. Şüphe, bildiklerimizin olası eksik veya geçersizliğini her zaman ortaya koyabilir. Bunun için sabır gerekir; sabır geleceğin eli gibidir, bugünün sorunlarını incitmeden ve usulca çözen bir bilgeliktir.

Böyle bir tasarı olmadan, insan eylem ve etkinlikleri bir temele dayandırılmadan, içkin eğilimleri ortaya çıkarılmadan herhangi bir olay veya olgunun kavranması olanaksız gibidir. Masanın üzerine konulan bir bulgu ne anlama gelecektir? Somut bir nesne olsa bile değerini bilmediğimiz bir bulgu ne işe yarayacaktır? Bir metin, bir belge, değer açısından neyle ölçülecek, neyle anlamlaştırılacaktır?

Devrimler gibi, tarihte pek az görülen olağanüstü olayların açıklanması da ancak kurulacak bir tarihsel yapıyla, tasarıyla olasıdır. Yaşamalanındaki isyanların, çatışmaların, yeni kurulan düzenin anlamı, tarihsel yapının boyutları ve içkin eğilimlerle ortaya konulabilir. Devrimler karşılaştırıldığında, bu içkin eğilimler hemen kendini göstermektedir. Örneğin, yaşamalanındaki topluluğun gereksinimleri karşılanamadığında hemen yeni arayışlar başlamaktadır. Genellikle kurulu düzenin çökme-

ye başladığının işareti olan bu arayışlara, iktidarın vergi düzenlemeleri değiştirmesi eşlik eder. Vergi düzenlemeleri, otoriteyle yaşamalanı arasındaki ilişkinin göstergesidir. Otorite vergilendirme sisteminde büyük çaplı değişikliklere gidiyorsa, belli ki kurulu düzen, yaşamalanının sorunlarını çözmekten uzaklaşmaya başlamıştır.

Devrimlerin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan içkin eğilimler açısından herhangi bir devrime yaklaşmadıkça, o devrimi bütünselliğiyle kavramak olanaksızlaşır. Olaylar, devrimin içindeki kişiliklerin gelişi güzel davranışlarının sonucu gibi algılanır. İbn-i Haldun'un dışsal tarih kavrayışı olarak gördüğü de budur. Devrimler karşılaştırıldığında, devrimlere içkin eğilimler belirlendiğinde, her olay bu eğilimlerin bir görüntüsü olarak kavranacak ve değerlendirilebilecektir. Örneğin, yaşamalanından eski ototire uzaklaştırıldığında devrimcilerin kendi aralarında kavga etmelerinin gerekçesi, devrimcilerin kişilikleriyle de açıklanabilir. Ancak bu dışsal bir bakıştır. Gerçekte olan, devrimcilerin türdeş olmadıkları ve baskı altında bir arada bulunduklarıdır. Devrimlerin içkin eğilimlerinden biri olan bu bilgiyle devrimi kavradığımızda, devrimcileri anlayabilir, onları yargılamaktan ve dolayısıyla tarihsel bilgimizi bir dedi kodu kültürüne dönüştürmekten kurtulabiliriz.

Devrimlerin içkin eğilimleri çok nettir: Otorite yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerini karşılayamadığında devrim ortamı meydana gelir. Devrim ortamında topluluk yeni otorite arayışlarına yönelir. Bu otorite arayışları küçük küçüktür ve yerleşik otorite bunlara baskı yapar. Otoritenin doğası gereği, yaşamalanında tek olmak isteyecektir. Yaşamalanında herhangi bir başka otoriteyi kabul etmesi olanaksızdır, dolayısıyla bu baskı, yeni otorite arayışlarını bir araya getirip cephe oluşturacaktır. Bir anlamda yerleşik otorite, kendi karşıtlarını güçlendirmiş olur. Bu cephe, bir aradadır ama farklı otorite arayışlarının kadroları, güçlerine göre sıra düzen oluşturarak, ortak düşmen

olan yerleşik otoriteye karşı mücadeleyi sürdürürler. Baskı da kendi başına sorun olduğundan, yerleşik otorite baskıyı sürdürür ancak yaşamalanındaki topluluğun sorunlarını çözecek yeni kurgular oluşturamazsa, gereksinimleri karşılanamayan topluluğun enerjisi, eski otoriteyi ortadan kaldıracak bir güce ulaşır. Ayaklanma kanlı geçer ve devrimciler başarırsa, eski otoriteyi ve onunla ilgili her şeyi yaşamalanının dışına iterler. İktidarı ele geçiren devrimciler bu kez de kendileri arasında kavgaya tutuşurlar, devrimlerin bu dönemi tam bir hayal kırıklığı olur. Devrimin öncüsü bu çatışmaları durduracak bir kadro ve birikim oluşturursa yeniden düzenleme aşamasına geçilir ama hemen bu sırada bir geri kaçış eğilimi baş gösterir. Bu geri kaçış devrimi ortadan kaldırabilir ama devrimciler bu geri kaçış dalgasıyla başa çıkarlarsa, yaşamalanında yeni bir düzen kurulur. Bu yeni düzene uyarlı nesiller yetiştirmek uzun süreceğinden, topluluğun biçimine müdahale ederek devrimciler, topluluğu yeni kurulan düzene uyarlı hale getirmeye çalışırlar, bu nedenle bu dönemler baskıcı olur. Devrimler uzun solukludur ve önder ölünce, ikinci adamlar döneminde devrim son bulabilir. Eğer güçlü bir kişilikse ikinci adam gerilimleri en çok yaşayan devrimci olduğundan daha baskıcı bir tutum sergileyecektir. Ne zaman ki geri kaçış eğilimleri azalır, o zaman devrim tamamlanmış olur.

Devrimin bu içkin eğilimleri çerçevesinde herhangi bir devrim, örneğin Türk Devrimi de kolaylıkla kavranabilir. Türk Devrimi hakkındaki dağınıklık ortadan kalkar, göreceli olarak nesnel bir bakış geliştirilebilir. Sözgelimi, yeniden düzenleme aşamasında Türk Devriminin öncüsü Mustafa Kemal ve bağımsızlık mücadelesi sırasındaki arkadaşları arasındaki gerilim, Mustafa Kemal'in veya arkadaşlarının kişilikleriyle değil de, devrimlerin içkin eğilimleriyle kolaylıkla anlaşılabilir. İttihatçıların iktidardan uzaklaştırılması da bu bakış açısıyla kavranabilir, devrimcilerin giysiye yönelik uygulamaları da... Hatta İnönü dönemi bile daha kolay kavranacaktır.

Yaşamalanı-otorite ilişkisi açısından ve devrimlerin içkin eğilimleri çerçevesinde kurulacak bir tarihsel yapı, Türk Devrimini çok daha kolay anlamamızı, genel tarihsel bilgi içinde, gerçekliğe daha yakın bir yere konumlandırmamızı sağlayacaktır. Türk Devrimi üzerine çok tartışma vardır ve bu tartışmalar daha çok Türk Devrimini ve önderini yargılamaya yöneliktir. Oysa geçmişi yargılama kimsenin hakkı değildir ve kimse bu olanağa sahip olacak bir yetkinlikle donanmamıştır. Yapabileceğimiz geçmişi anlayabilmektir ve bunun da bir çözümü, bir tarihsel yapı kurgulamak ve herkes için geçerli olduğunu kanıtlayabileceğimiz içkin eğilimleri ortaya çıkarmaktır. Parçacığı kendi doğasıyla kavramak olanaksızdır, onu bütün içinde kavrayabiliriz. Sözgelimi bağırsakları kendi olarak anlamaya çalışmakla, bedenimizle ilişkili anlamlaştırmak arasındaki fark gibi...

Yaşamalanı-otorite ilişkisi açısından ve devrimlerin içkin eğilimleriyle Türk Devrimine yaklaştığımızda, öteki devrimlerden belirgin farkları olduğunu da görebiliriz. Türk Devrimi önderine bağlı bir devrimdir ve ideolojisi yeniden düzenleme aşamasında sistemleşmiştir. Genellikle öğreti, eylemden önce sistemleşir, buna karşın Türk Devrimi, bağımsızlık mücadelesiyle başlaması nedeniyle farklılık göstermiştir. Bir başka farklılık, amaçtadır. Türk Devriminin öğretisi yerel bir amaç belirlemiştir, bu pek yaygın bir belirleme değildir. Yerel amacın, yani Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkarma amacının olumlu yanı da vardır, olumsuz yanı da... Olumludur, çünkü yerel olan gerçekliğe daha yakındır, çözeceği sorunlar azdır. Olumsuzdur çünkü sadece Türk toplumunun öğretisi olarak kalacak, evrensel bir destek bulamayacaktır. Bir başka farklılık öğretinin iç esnekliğidir. Devrimcilik ilkesiyle belirginleşen bu esnekliğin kaynağı amaçla ve yöntemle ilgilidir. Amaç durağan olmadığından, çağdaş uygarlık seviyesi sürekli yükseldiğinden, yeni çözümler gerekmektedir. Çağdaş uygarlık seviyesi, insana

verilen değer ve insan olanaklarından oluştuğundan, sürekli bir gelişimden söz edilebilir. Yöntem de öğretinin esnekliğine neden olmaktadır; bilimsel akılcılık, bilimin birikimlerine dayanan ussal çözümleri üretmeyi gerektirir. Ussallık doğası gereği tabulaşmayla çelişiktir, dolayısıyla öğreti doğal olarak esnekleşecektir. Türk Devriminin öteki devrimlerden en belirgin farkıysa, öncüsüne bağlı olmasıdır. Hiçbir devrimde öncü bu kadar güçlü ve devrime bu kadar etki etmemiştir. Türk Devrimi'nin her görüntüsünde Mustafa Kemal ve onun bilinç koşulları etkindir. Zaten devrim bir halk hareketiyle değil, bir kadro hareketiyle gerçekleşmiş ve kadroyu kuran Mustafa Kemal, bir toplumsal mühendis gibi çözümler üretmiştir.

Türk Devrimi aynı zamanda öteki devrimlere, özellikle de Fransız Devrimi'ne, oluş açısından değilse bile öğreti açısından çok benzemektedir. Milliyetçilik-Laiklik ekseni, iki devrimin de zeminini oluşturur. Öte yandan Türk Devrimi, devrimlerin içkin eğilimlerinin hepsini barındırır. Bağımsızlık savaşında örtülü kalsa da, Amasya Genelgesi'yle başlayıp Saltanatın kaldırılmasıyla son bulun ayaklanma aşaması dahil, devrimlerin her içkin eğilimi Türk Devriminde belirgindir.

Kendini tanımak isteyen birinin geçmişin güvenilir bilgisine gereksinimi vardır. Bu güvenilir bilgi şüphesiz bütünsellik içinde olabilir ve bir tasarıyla gerçekleşecektir. Tarih içindeki en ilginç olayların başında gelen devrimleri anlamak için de böyle bir yönteme gereksinim vardır. Yaşamalanı-otorite ilişkisi, olasılıkçı tasarılara uygun bir zemindir. Eğer bu zemin üzerine, insan eylem ve etkinliklerinin içkin eğilimlerine dayanan bir yapı kurulursa, hem insanı, hem geçmişi anlamak en azından olanaklı olur.

KAYNAKÇA

A.Zeki Velidi Togan**, Tarihte Usûl,** Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1985

Abdullah Uysal (ed), **Zanaatkarlar Kanunu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, 1982.

Abdullah Yıldız, **Tarih Bilinci**, Denge yayınları, İstanbul, 1998.

Adam Smith, **Ulusların Zenginliği**, Alan yayıncılık, İstanbul, 2001.

Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** Başbakanlık yayınları, Ankara, 1973

Ahmet Rasim, **Osmanlı imparatorluğu' nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri**, Çağdaş yayınları, İstanbul, 1987.

Ahmet Şerif, **Anadolu' da Tanin**, Kavram yayınları, İstanbul, 1977.

Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tari**hi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara, 1982.

Alexis De Tocqueville, **Eski Rejim ve Devrim**, Kesit yayınları, İstanbul, 1995.

Ali Boratav (Der.), **Anales Okulu İzinde Tarih ve Tarihçi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985

Ali Boratav (ed.), **Tarih ve Tarihçi**, Alan yayınları, İstanbul 1985.

Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali kaynakları** Cilt I, Kastaş A. Ş. Yayınları, Ankara, 1981.

Atatürk, **Nutuk**, TTK Yayınları, 1983

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, TTK Yayınları, 1997

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, 1991

Ayhan Bıçak, **Tarih Bilimi**, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999

Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği**, Bilgi yayınları, İstanbul, 1990.

Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj yayınevi, Ankara, 2000.

Bedia Akarsu, **Atatürk Devrimi ve Yorumları**, TDK yayınları, Ankara, 1981.

Bertnard Levis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yay. Ankara, 1981

Bertrand Russell, **Sorgulayan Denemeler**, Tübitak Yayınları, Ankara, 1995

Bertrand Russell,**İktidar**, Cem yayınları,yayınları,İstanbul 1998

Bronislaw Malinowski, **Büyü, Bilim ve Din**, Kabalı yayınları, İstanbul, 1990.

C. Northcote Parkinson, **Siyasal Düşüncenin evrimi**, Remzi Kitabevi yayınları, İstanbul,1984.

Celal Nuri, **Türk Devrimi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Charles Tılly, **Avrupa' da Devrimler 1492-1992**, Afa yayıncılık, İstanbul, 1975.

David E. Kyvig – Myron A.Marty, **Yanı Başımızdaki Tarih**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000

David Ricardo, **Ekonomi Politiğinin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, Belge yayınları, İstanbul, 1997.

Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir,1998

Doğan Özlem-Güçlü Ateşoğlu (Hazırlayanlar), **Tarih Felsefesi Seçme Metinler**, Doğu Batı Yayınları, 2006

Dr. Serol Teber, **Davranışlarımızın Kökeni**, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1982.

E.Carr, **Tarih Nedir**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1980

E.Carr- J.Fontana, **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, İstanbul, 1992

Ekrem Memiş, **Tarih Metodolojisi**, Çizgi yayınları, Konya 2005

Eric Hobsbawm, **Tarih Üzerine**, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 1999

Erich From, **Sevginin ve Şiddetin Kaynağı**, Payel yayınları, İstanbul, 1987.

Erik Jan Zercher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987

Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

Erol Uluben, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş yayınları, İstanbul, 1982.

Etienne Balıbar, **Spinoza ve Siyaset**, Otonom yayınları, İstanbul, 2004.

Etienne Copeaux, **Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1998

Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003

Federico Mayor, Augusto Forti, **Bilim ve İktidar**, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, İstanbul, 1999.

Faroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986

Fellicien Challaye, **Mülkiyet Tarihi**, Remzi Kitabevi Yayınları,

Ferdan Ergut, Ayşen Uysal (ed.), **Tarihsel Sosyoloji**, Dipnot yayınları, Ankara, 2007.

Fernand Brudel, **Tarih Üzerine Yazılar**, Ankara, İmge Yayınları, 1992

Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.

François Bedarida (derleyen), **Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu**, İmge Yayınları, 2001

Friedrich Nietzsche, **Tarih Üzerine**, Say yayınları, İstanbul, 1996.

G.V. Plehanov, **Tarihte Bireyin Rolü**, Kaynak yayınları, İstanbul, 2004.

Georg G. Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı,** Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 2000.

Georg G.Iggers, **Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000

Georg Simmel, **Tarih Felsefesinin Problemleri,** Doğu Batı yayınları, Ankara, 2008.

Gılles Deleuze,**Bergsonculuk**, Otonom yayınları, İstanbul,2006.

Gustave Le Bom, **Tarih Felsefesi**, Ataç Yayınları, İstanbul 2004

Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi yayınları, İstanbul, 2002.

Güngör Gündüz, *"Osmanlı İmparatorluğunun Ölçeklenerek Büyümesi ve Matematiksel İfadesi "* XIII. Türk Tarih Kongresi, TTK, Ankara, 2002, Cilt III.

György lukacs, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, Belge yayınları, İstanbul, 1998.

Hans Meyerhoff, **Zamanımızda Tarih felsefesi**, Hece Yayınları, Ankara, 2006

Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Sosyal yayınları, İstanbul, 2004.

Hegel, **Tarihte Akıl, İstanbul**, Kabalcı Yayınları, 2003

Howard E. Wilson- İlhan Başgöz, **Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk**, Dost yayınları, Ankara, 1968.

Hugues Porteli, **Gramsci ve Tarihsel Blok,** Savaş yayınları, Ankara, 1982.

Ilya Prigogine, **Kesinliklerin Sonu- Zaman, Kaos ve Doğa Yasaları**, Sarmal yayınları, İstanbul, 1999.

İbni Haldun, **Mukaddime**, C, I Ankara, Onur Yayınları, 1977

İlhan Tekeli, **Tarih Bilinci ve Gençlik**, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1998.

İlhan Tekeli, **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitabevi yayınları, Ankara, 1998.

İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem Teknikler**, Gündüz Eğitim ve yayıncılık, Ankara, 2001.

İsmet Zeki Eyüboğlu, **Tarih İlkeleri**, Say yayınları, İstanbul, 1991.

J. Habermans, **Küreselleşme ve Milli Devletin Akıbeti**, Bakış yayınları, İstanbul, 2002.

J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, Say yayınları, İstanbul, 1995.

Jack Goody, **Batıdaki Doğu**, Dost Yayınları, Ankara,2002

Jacques Barzun, Henry F. Graff, **Modern Araştırmacı**, Tübitak popüler bilim kitapları, Ankara, 2001.

Jean jecques Rousseau**, Toplum Sözleşmesi**, Bulut yayınları, İstanbul, 2007.

Joel Kovel, **Tarih ve Tin**, Ayrıntı Yayınları, 1991

John Kenneth Galbraith, **İktisat Tarihi**, Dost Kitabevi yayınları, Ankara, 2004.

Joseph Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, Kabalcı yayınları, İstanbul, 1995.

Jürgen Habermas, **Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1998

Karl Marx, **Kapital** Birinci Cilt, Sol yayınları, Ankara, 2004.

Karl Polayni, **Büyük Dönüşüm**, İletişim yayınları, İstanbul, 2002.

Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, Ankara, Dost Yayınları, 1997

Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge yayınları, Ankara, 2005.

Kubilay Aysevener, **Collingwood' un Tarih Felsefesi**, İmge Kitabevi yayınları, Ankara, 2001.

Kubilay Aysevener, E. Müge Barutaca, **Tarih Felsefesi**, Cem yayınevi, İstanbul, 2003.

Machiavelli, **Hükümdar (Prens),** Göçebe yayınları, İstanbul, 1997

Macit Gökberk, **Kant ile Herder' in Tarih Anlayışları**, YK yayınları, İstanbul, 1997.

Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru** ,Goloğlu yayınları, Ankara, 1971.

Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**,Goloğlu yayınları, Ankara, 1972.

Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti** ,Goloğlu yayınları, Ankara, 1971.

Medeni Ayhan, **Bilim Tarih ve Metodoloji**, Sis yayınları, Ankara,1998.

Michel Faucault**Hapishanenin Doğuşu**, İmge Yayınları, İstanbul, 2000

Mihail Bakunin, **Tanrı ve Devlet**, Öteki yayınevi, Ankara,2000.

Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kabgası**, Bilgi yayınevi, Ankara, 1975.

Niyazi Berkez, **Türkiye' de Çağdaşlaşma**, Bilgi yayınları, İstanbul, 1973.

Nobert Elias, **Zaman Üzerine**, Ayrıntı yayınları, İatanbul, 2000.

Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan- 1918' e**, İmge kitabevi yayınları, Ankara, 1989.

Osman Okyar (ed.), **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Hacettepe yayınları, Ankara, 1978.

Otto, Ernst Schueddekapf, Edouard Bruley, E. H. Dance, Hakan Vigander, **Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının Geliştirilmesi**, M.E.B., İstanbul, 1969.

Ozan Erözden, **Ulus-Devlet**, Dost kitabevi yayınları, Ankara, 1997.

Parvus Efendi (ed. Muammer Sencer), **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, May yayınları, İstanbul,1977.

Paul Thompson,**Geçmişin Sesi- Sözlü Tarih**, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1999.

Peter Burke, **Annales Okulu**, Doğu Batı yayınları, Ankara, 2002.

Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Kanaat Kitabevi, Ankara, 1938.

Pierre-Gilles De Gennes, Jacques Badoz, **Kırılgan Nesneler**, Tübitak popüler bilim kitaplar, Ankara, 1999.

Platon, **Devlet Adamı**, Sosyal yayınları, İstanbul, 2001.

Raimondo Luraghi, **Sömürgecilik Tarihi**, E yayınları, İstanbul, 1975

Richard Feynman, **Fizik Yasaları Üzerine**, Tübitak Yayınları, Ankara, 1998

Richard S. Wvestfall, **Modern Bilimin Oluşumu**, V Yayınları, Ankara, 1987

Richard Sennett**, Kamusal İnsanın Çöküşü**, Ayrıntı yayınları, İstanbul, 1999.

Richard Shenkman, **Tarihin Büyük Yalanları**, İstanbul, Aykırı Yayınları, 2002

Robert Stradling, **20. yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Taraih Vakfı yayınları, İstanbul, 2003.

Saint-just, , **Devrimle Gelen**, Çan yayınları, İstanbul, 1977.

Sina Aşkın, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem yayınevi yayınları, İstanbul, 1992.

Stefanos Yerasimas, **Türk- Sovyet İlişkileri,** Gözlem yayınları, İstanbul, 1979.

Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Gözlem Yayınları, İstanbul,1979

Stephen Caunce, **Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Stjepan G.Mestroviç, (Abdullah yılmaz) **Duyguötesi Toplum**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999

Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, Hareket yayınları, İstanbul, 1974.

Suna Kili, **Atatürk Devrimi,** Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1983.

Şafak Altun, **Türkiye'de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi**, Yaset yayınları, İstanbul, 2007.

Şener Aksu (ed.), **Tarih Günler 1,** Kocaeli Üniversitesi yayınları, Kocaeli, 2005.

Şener aksu, **Bireyin Tarihteki Rolü Açısından Yahya Kaptan**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2007.

Şener Aksu, **Hegel ve Tarih Felsefesi**, Anı Yayınları, Ankara, 2006

Şener Aksu, **Tarih ve Devrim**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, İzmit, 2003

Şener Aksu, **Ulusal Egemenlikler ve Geleceğin Otoritesi**, Kocaeli Üniversitesi yayınları, Kocaeli, 2003.

Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek yayınevi yayınları, İstanbul, 1988.

Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro,** Bilgi yayınları, Ankara, 1968.

Tarık Zafer Tunaya, **Devrimin Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Turhan Kitabevi yayınları, Ankara, 1981.

Thomas Carlyle, **Kahramanla**r, Beyaz Balina yayınları, İstanbul, 2000

William H. Mcneill, **Dünya Tarihi**, V yayınları, Ankara, 1989.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 yıl,** Bilgi yayınları, Ankara, 1968.

Yues Lacoste, **Sınıf Açısından Azgelişmişlik**, Göçebe yayınları, İstanbul, 1996.

Zekai Güngör, **Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu**, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 1999.